

Universiteit Gent
Academiejaar 2002-2003

Kunstroof in Nigeria

Promotor: Prof. Dr. R. Doom

Kim Nooyens (19982603)
Aanvullende opleiding Ontwikkelingssamenwerking: optie Politiek & Conflict

Universiteit Gent
Academiejaar 2002-2003

Kunstroof in Nigeria

Promotor: Prof. Dr. R. Doom

Kim Nooyens (19982603)
Aanvullende opleiding Ontwikkelingssamenwerking: optie Politiek & Conflict

DANKWOORD

Deze thesis was nooit tot stand kunnen komen zonder de hulp van enkele personen. Hiervoor maak ik dan ook graag wat ruimte om hen te bedanken. Eerst en vooral zou ik graag mijn promotor, prof. dr. R. Doom, bedanken. Hij maakte het mogelijk dat ik dit onderwerp verder mocht uitwerken. Hij stond mij bij met opbouwende kritiek en bijsturing.

Deze thesis was ook nooit mogelijk geweest zonder de assistentie van onderzoeksjournalist, Jos van Beurden. Hij is de auteur van het boek "*Goden, graven en grenzen*" en verschillende artikels over deze materie. Hij beantwoordde steeds mijn vragen en gaf me zeer veel uitleg. Dankzij hem kon ik ook verschillende mensen contacteren die bereid waren voor het invullen van mijn vragenlijsten.

Graag zou ik alle personen willen bedanken die de vragenlijsten, die ik hen toestuurde, hebben ingevuld.

Voorts wil ik ook Paul Neefs, Beatrijs Geudens en Roel Slegers bedanken voor het lezen en herlezen van mijn thesis. Zij vertelden me wat ik nog moest verduidelijken en beter kon aanpassen. Niki Verschueren zorgde ervoor dat de vragenlijsten ook in het Frans werden opgesteld.

Natuurlijk moet ik ook mijn ouders bedanken, die het mogelijk maakten, om nog een extra jaartje verder te studeren.

Natalie, Britt en Roel ben ik dankbaar voor de steun die ze tijdens de totstandkoming van deze scriptie hebben betekend.

De leescommissarissen wil ik tot slot nog bedanken voor hun interesse die zij getoond hebben in het onderwerp van mijn scriptie.

Inhoudstafel

Lijst met afkortingen

Inleiding.....	i
1. Politieke geschiedenis van Nigeria.....	1
2. De Nigeriaanse kunst.....	5
2.1. Nok-sculpturen.....	5
2.2. De Benin-hofkunst.....	7
2.3. Het ontstaan van de Nigeriaanse musea.....	12
3. Internationale afspraken omtrent illegale kunsthandel.....	14
3.1. Haagse Conventie van 14 mei 1954.....	14
3.2. UNESCO-verdrag van 14 november 1970.....	15
3.3. Werelderfgoed Conventie (16 november 1972).....	16
3.4. Ethische code ICOM (1986).....	17
3.5. UNIDROIT-verdrag van 24 juni 1995.....	18
3.6. De <i>Red List</i> van ICOM.....	20
3.7. De Nigeriaanse culturele wetgeving.....	21
4. De trafiek.....	23
4.1. Algemeen.....	23
4.2. Ontstaan van de markt.....	25
4.3. De roofmethodes.....	26
4.4. De trafiek van Nigeriaanse cultuurobjecten.....	27
5. De hoofdrolspelers in deze illegale handel.....	30
5.1. De Europese musea.....	30
5.2. Verzamelaars en handelaars.....	31
5.2.1. De Westerse verzamelaars.....	31
5.2.2. De Westerse handelaars.....	31
5.2.3. De Afrikaanse handelaars.....	34
5.3. De rol van missie en zending.....	35
5.4. De wetenschappers.....	36
5.5. De ontwikkelingen na de dekolonisatie.....	37
5.6. De lokale landbouwers.....	37
5.7. Het overheids personeel.....	38
5.8. Diplomaten en hulpverleners.....	38
6. Enkele voorbeelden van illegale kunsthandel.....	40
6.1. Een bronzen Benin-hoofd uit National Museum te Jos.....	40
6.2. TEFAF-beurs in Maastricht.....	41
6.3. Nok-beelden voor een Zwitser.....	42
6.4. Jacques Chirac, Jacques Kerchache en het Louvre.....	42
6.5. Veilinghuis Drouot.....	45
6.6. Het Oron-museum in Nigeria.....	45

7. Bewaring van het cultureel erfgoed. Hoe illegale handel tegengaan?.....	47
7.1. Algemeen.....	47
7.2. Verschil tussen legitieme en illegale handel.....	47
7.3. Ontwikkelingssamenwerking.....	48
7.4. Wetgeving.....	49
7.5. Professionalisering.....	50
7.6. Publieke opinie en sensibilisering.....	53
7.7. Samenwerking.....	54
7.8. Ethische code.....	55
7.9. Snelle identificatie.....	56
7.10. Andere voorstellen.....	57
7.11. Teruggeven van het erfgoed.....	58
8. Besluit.....	61
9. Bibliografie.....	63
10. Bijlagen.....	69
bijlage 1: Kaart van Nigeria.....	70
bijlage 2: Twee Nok-sculpturen uit terracotta.....	71
bijlage 3: Een bronzen Benin-hoofd.....	72
bijlage 4: De ratificatie van het UNESCO-verdrag.....	73
bijlage 5: De ratificatie van het UNIDROIT-verdrag.....	76
bijlage 6: Algemene vragenlijst.....	78
bijlage 7: Vragenlijst opgesteld voor kunsthandelaars.....	81
bijlage 8: Vragenlijst opgesteld voor conservators.....	83
bijlage 9: Vragenlijst ingevuld door Ton Cremers.....	85
bijlage 10: Vragenlijst ingevuld door Jos van Beurden.....	87
bijlage 11: Vragenlijst ingevuld door Harrie Leyten.....	91
bijlage 12: Vragenlijst ingevuld door Rogier Bedaux.....	94

Lijst met afkortingen

AG: Action Group

AFRICOM: International Council of African Museums

ALR: Art Loss Register

AOF: Afrique Occidentale Française

ARM: Africa Reparations Movement

BADNEA: Belgian Association of Dealers in Tribal Art

BRUNEAF: Brussels Non-European Art Fair

CECA: Committee for Education and Cultural Action

CIDOC: International Committee for Documentation

CRI: Centraal Recherche Informatiedienst

EEG: Europees Economische Gemeenschap

IAI: International African Institute

ICCROM: International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property

ICOM: International Council of Museums

ICOMOS: International Council of Monuments and Sites

ICMS: International Committee for Museum Security

ICTOP: International Committee for the Training of Personnel

IPIS: International Peace Information Service

MAAO: Musée des Arts d'Afrique et d'Océanie

n.C.: na Christus

NCMM: National Commission for Museum and Monuments

NCNC: National Council of Nigeria and the Cameroons

NGO: Niet-gouvernementele organisatie

NPC: Northern People's Congress

SADC : Southern African Development Community

SADCAMM : Museums and Monuments of the Southern African Region

SIDA: Swedisch International Development Cooperation Agency

TL: thermoluminescentie

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

UNIDROIT: International Institute for the Unification of Private Law

USIS: United States Information Service

v.C.: voor Christus

VS: Verenigde Staten

vzw: vereniging zonder winstoogmerk

WAMP: West African Museum Programme

Inleiding

Dat kunstschaten van de ene naar de andere plek op de wereldbol verhuizen, is zo oud als de mensheid. Tamelijk nieuw echter is de mate waarin dat gebeurt. Veel arme en instabiele landen zien hun cultureel erfgoed verdwijnen. De meeste van die landen zijn immers niet in staat hun kunst- en cultuurschaten te beschermen tegen moderne schattenjagers en rovers. Toch hebben ze evenveel recht op het behoud van hun belangrijkste kunstschaten als de rijke landen. Het doel van deze thesis is het probleem van de illegale kunstroof van het cultureel erfgoed van Nigeria aan te kaarten. Hoewel het probleem zich eerder in de jaren '70 en '90 van vorige eeuw situeerde, blijft het ook vandaag belangrijk om aandacht te hebben voor deze problematiek. Bovendien kan het probleem gesitueerd worden in de ruimere Afrikaanse context van herstel en conservatie. Dit speelt zich niet alleen af op vlak van kunsthandel, maar ook met betrekking tot natuurlijke rijkdommen, brain drain, ...

Mali is een ander West-Afrikaans land dat dezelfde problematiek kent, momenteel zelfs op grotere schaal. Ook Burkina-Faso, Ivoorkust en Guinée hebben met kunstroof te kampen. Ik heb voor Nigeria gekozen omdat ik in mijn eerste kandidatuur het vak etnische kunst heb gevolgd en voornamelijk de Nok-sculpturen me bijgebleven zijn. En waarom kunstroof?

Voornamelijk omdat dit na drugs- en wapenhandel de belangrijkste tak van de georganiseerde misdaad is. Waarschijnlijk ben ik gevoeliger voor deze problematiek door mijn opleiding als archeoloog. Tenslotte is het - jammer genoeg - een bijzonder actueel fenomeen, met de plunderingen van Iraakse musea en de bombardementen op bekende sites in Irak.

Ik heb mijn scriptie opgedeeld in zeven hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk schets ik kort de politieke geschiedenis van Nigeria sinds de jaren '60. Vervolgens schenk ik aandacht aan de kunst van Nigeria. Daarbij beperk ik mij tot de Nok-sculpturen en de Benin-bronzen, omdat mijn thesis voornamelijk deze twee cultuurobjecten behandelt. De Britse strafexpeditie in Benin City komt hier eveneens aan bod. In het volgende hoofdstuk beschrijf ik de internationale afspraken over illegale kunsthandel. Daarna probeer ik om de trafiek in kaart te brengen. Dit is bijzonder moeilijk omdat er weinig geschreven bronnen over bestaan. Toch wil ik proberen te achterhalen hoe deze kunstroof kan plaatsvinden, wat de regels van het spel zijn en welke middelen daarbij worden gebruikt. Wie de dramatis personae zijn, staat in het volgende hoofdstuk. Hierbij spreekt het voor zich dat niet iedereen in even grote mate verantwoordelijk kan worden gesteld voor deze kunstroof. Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen de periode van de kolonisatie en de dekolonisatie. Ik haal ook enkele case studies aan waarin cultuurobjecten uit Nigeria werden gestolen en illegaal verhandeld. Na de

bespreking van de kunsthandel ga ik na wat er gedaan kan worden om deze kunsthandel te bestrijden en hoe men het cultureel erfgoed kan bewaren. Al jarenlang woeden er hevige discussies over het al dan niet teruggeven van geroofde kunstobjecten die zich momenteel in de musea van andere landen bevinden, met *Elgin Marbles van het Parthenon* wellicht als het meest spraakmakende voorbeeld. In dit laatste hoofdstuk besteed ik dus aandacht aan de ethische kant van de zaak. Welke stappen moeten er ondernomen worden? Mogen de beelden in Europese en/of Noord-Amerikaanse musea blijven? Voldoet de wetgeving? Is een ethische code effectief,...? Aangezien dit stuk voor stuk zeer moeilijk te beantwoorden vragen zijn, waarop geen pasklare antwoorden bestaan, heb ik besloten om met een vragenlijst te werken. Deze vragenlijst heb ik gemaïld naar mensen die vertrouwd zijn met deze materie. Ik vind dit zeker relevant voor dit onderdeel, al was het maar omdat ik nog een te grote leek ben in deze materie en dit zou kunnen bijdragen tot het vormen van een eigen, persoonlijke mening. Natuurlijk zijn er veel mensen bezig met de materie. Daarom heb ik besloten mij te beperken tot personen die in Nederland en België actief zijn. Ik heb drie verschillende vragenlijsten verstuurd: één algemene, één specifieke voor kunsthandelaars en één voor conservators. Aan de hand van de antwoorden en enkele papers van Afrikaanse professionelen tracht ik aan te geven wat er dient veranderd te worden.

Voor het schrijven van deze thesis ben ik als volgt te werk gegaan. Eerst heb ik het boek "*Goden, graven en grenzen*" van Jos van Beurden gelezen. Vervolgens heb ik hem gecontacteerd en hij heeft mij aardig op weg geholpen. Ook voor zijn hulp met betrekking tot de bibliografie ben ik hem dankbaar. Voor de politieke geschiedenis van Nigeria heb ik mij voornamelijk gebaseerd op de brochure "*Nigeria. Politieke chronologie*" (1960-1996) van het IPIS. De belangrijkste bron voor de bespreking van de Nok-sculpturen en Benin-bronzen is de cursus van Prof. Dr. E. Bruyninx. Voor het derde hoofdstuk, de internationale afspraken omtrent illegale kunsthandel, heb ik gewerkt met zowel de websites van UNESCO, ICOM en UNIDROIT als met enkele monografieën. De belangrijkste bronnen voor de hoofdstukken 'trafiek' en 'hoofdrolspelers' zijn "*Goden, graven en grenzen*" van Jos van Beurden en "*Plundering Africa's Past*" van Roderick McIntosh en Peter Schmidt. Krantenartikels en websites heb ik vooral gebruikt voor de bespreking van de voorbeelden van illegale kunsthandel. Zoals hoger reeds vermeld heb ik voor het laatste hoofdstuk gebruik gemaakt van de vragenlijsten die u terugvindt in de bijlagen.

1. Politieke geschiedenis van Nigeria

De belangrijkste bevolkingsgroepen van Nigeria zijn de Hausa in het noorden, de Yoruba in het zuidwesten en de Ibo in het zuidoosten. Het noorden is overwegend moslim, terwijl men in het zuiden christen is. De gebieden in het noorden behoren geografisch en cultureel tot de Sahel-Sudan zone, die in het zuiden, oorspronkelijk vooral tropisch bos, zijn traditioneel op de kust gericht.

De Yoruba, die waarschijnlijk in de tiende eeuw in het gebied arriveerden, vormden afzonderlijke rijkjes onder soevereiniteit van de *oba* (koning), met als spiritueel centrum de stad Ife. De komst van de Europeanen had een verlegging van de handelsroutes tot gevolg en betekende een verzwakking van de positie van de Yoruba. De Ibo in het zuidoosten kenden geen centraal bestuur en geen schrift. Het waren uiteindelijk de Britten die de koloniale macht in het huidige Nigeria werden. Zij voegden noord en zuid, gebieden die tot dan toe weinig met elkaar te maken hadden en die qua kenmerken ook sterk van elkaar verschilden, samen tot wat uiteindelijk Nigeria zou worden.

Vooraf in het zuiden ontstonden, als reactie op het Britse koloniale bestuur, enkele op etnische leest geschoeide bewegingen: de *National Council of Nigeria and the Cameroons* (NCNC), die door de Ibo werd gedomineerd en de *Action Group* (AG) van Yoruba-intellectuelen. Het noorden kende geen intellectuele elite en de emirs, die voor hun macht van de Britten afhankelijk waren, wilden geen onafhankelijkheid. Teneinde toch hun invloed te doen gelden, richtten zij in 1949 het *Northern People's Congress* (NPC) op. Deze politieke verdeling bepaalde in de jaren vijftig de vorm van de Federatie Nigeria, die in 1960 formeel onafhankelijk werd. Een nieuwe grondwet in oktober 1963 maakte van Nigeria een Federale Republiek met Azikiwe als eerste president¹.

Na de deelstaatverkiezingen in West-Nigeria in 1965 sloeg een gedeelte van de strijdkrachten in januari 1966 aan het muiten, onder leiding van majoor Choekoema Nzoegwoe. De troepen wisten aanvankelijk vooral in het noorden veel terrein te veroveren. De regeringsgetrouwe meerderheid van de strijdkrachten nam onder leiding van de stafchef, generaal-majoor Auguiyi Ironsi, een Ibo, de macht in handen op 16 januari 1966. Dat gebeurde op verzoek van de ministerraad en waarnemend president Nwafor Orizoe. De functies van president en federaal premier werden opgeschort en de regering werd ontbonden. In de deelstaten werden militairen aangesteld als gouverneur. Op 24 mei 1966 maakte generaal Ironsi de afschaffing van de federatie en de opheffing van de vier autonome

¹ <http://www.landenweb.com/geschiedenis.cfm?LandID=181&NIGERIA>

deelstaten bekend. De nieuwe “Republiek Nigeria” werd administratief in provincies verdeeld, met aan het hoofd militaire gouverneurs. De nieuwe, centrale staat hield echter slechts een half jaar stand. Op 30 mei 1967 riepen Ibo-leiders de onafhankelijke Republiek Biafra uit. Het federale bewind beantwoordde de afscheiding met de afkondiging van de algemene mobilisatie en de instelling van een blokkade van de oostelijke havens en van economische sancties. Er volgde een bloedige afscheidingsoorlog. Op 15 januari 1970 tekende het waarnemend staatshoofd van Biafra, Philip Effiong, in Lagos de capitulatievoorwaarden. De oorlog had ruim 30 maanden geduurd en naar schatting twee miljoen mensenlevens gekost. 100.000 militairen waren in de strijd gesneuveld, de rest van de slachtoffers was van honger en ontbering omgekomen als gevolg van de blokkade².

Sindsdien bleef de macht in het land in handen van de militairen, met uitzondering van een korte onderbreking tussen 1979 en 1983, toen het bestuur berustte bij een burgerregering. Op 1 oktober 1979 droeg generaal Obasanjo de macht over aan een burgerregering onder leiding van de gekozen president Alhaji Shehu Shagari die een coalitie aanging met de Nigeriaanse Volkspartij van oud-president Azikiwe. In de nacht van 30 december 1983 vond de vijfde staatsgreep in de geschiedenis van Nigeria sinds de onafhankelijkheid plaats. De machtsovername werd bekend gemaakt door brigadegeneraal Sanni Abacha. Alle politieke organen werden ontbonden. De nieuwe leider, generaal-majoor Mohammed Buhari stelde dat de machtsovername het gevolg was van het economische wanbestuur en de corruptie van de burgerregering. Op 26-27 augustus 1985 brachten hoge officieren onder leiding van brigadegeneraal Joshua Dogonyaro de regering van generaal-majoor Buhari ten val. Generaal-majoor Ibrahim Babangida werd de nieuwe president van Nigeria en de opperbevelhebber van de strijdkrachten. Op 22 april 1990 werd een staatsgreep verhinderd. De coup poging die gepaard ging met zware gevechten met de strijdkrachten en waarbij officieel 19 doden vielen, was de bloedigste in de Nigeriaanse geschiedenis³. In 1993 werden presidentsverkiezingen gehouden, die echter door de militairen ongeldig verklaard werden. Babangida trad af als president en Chief Ernest Adegunle Shonkekan werd president van de Nationale Interim-regering die moest aanblijven tot 31 maart 1994. Zoals verwacht maakte Chief Shonkekan na lang beraad met de minister van Defensie Abacha op 17 november 1993 zijn aftreden als staatshoofd en opperbevelhebber van het leger bekend. Generaal Sani Abacha nam beide posten over. De ‘winnaar’ van de verkiezingen, de prominente zakenman Mashood Abiola, werd in juni 1994 gearresteerd voor verraad met misdrijf⁴. De stakingen waartoe de vakbonden opriepen werden ondanks een verbod van de

² PELEMAN, J., Nigeria. Politieke chronologie (1960-1996). Antwerpen, IPIS-brochures, 1996, pp.8-12,28.

³ Ibid., pp.34,39-40,44,50.

⁴ Ibid., pp.61-63.

overheid, goed opgevolgd. De stakers eisten Abiola's vrijlating en het herstel van de democratie. De staking had desastreuze gevolgen voor de olieproductie en zorgde ervoor dat de olie-export in augustus 1994 met een kwart daalde⁵.

De volgende presidentsverkiezingen waren voorzien voor augustus 1998. De vijf politieke partijen waaraan de militairen hun goedkeuring hadden verleend, steunden de kandidatuur van Abacha, doch deze overleed geheel onverwacht op 8 juni 1998. Een maand later, op 7 juli 1998 stierf, in gevangenschap, ook Abiola, het boegbeeld van de oppositie. Na de dood van dictator Abacha wachtte Nigeria bang af hoe de militairen zouden reageren. De onrust werd bedaard door de aanstelling van een overgangspresident, generaal Abdulsalami Abubakar, die democratische verkiezingen beloofde. Op 29 mei 1999, na 16 jaar militair bewind, werd de macht overgedragen aan generaal Olusegun Obasanjo die de door de militairen georganiseerde verkiezingen gewonnen had. Obasanjo zat in de gevangenis tijdens de regering van Abacha⁶.

Momenteel (23 april 2003) ziet het ernaar uit dat Obasanjo op 29 mei 2003 de eed mag afleggen voor een tweede ambtstermijn als president van Nigeria. Uit de voorlopige resultaten blijkt dat hij 62 procent van de stemmen heeft behaald. Obasanjo zou daarmee de eerste Nigeriaanse president zijn die zichzelf opvolgt na democratische verkiezingen. Oppositiepartijen beweren dat er fraude is gepleegd, en ook waarnemers hebben vragen bij de resultaten afkomstig uit afgelegen gebieden.

Volgens de Wereldbank leefde in 1998 ruim 70 procent van de bevolking in Nigeria onder de armoedegrens, nochtans is Nigeria de belangrijkste olie- en gasexporteur van Afrika. De olie bepaalt voor meer dan driekwart de staatsinkomsten. Een groot deel van de bevolking werkt in de landbouw, die voor het overgrote deel op zelfvoorziening is gericht. Er zijn weinig statistische gegevens bekend over het onderwijs in Nigeria, maar over het algemeen maakt het land weinig tot geen progressie op dit gebied. De faciliteiten zijn niet toereikend en financiële problemen beperken ambitieuze plannen van de overheid om verbeteringen door te voeren. Wettelijk is het volgen van lager onderwijs verplicht, maar kinderen ontduiken dit veelvuldig. Evenals het onderwijs zijn de gezondheidsvoorzieningen in Nigeria zeer beperkt. Nigeria heeft veruit de meeste inwoners, ongeveer 120 miljoen, van alle Afrikaanse landen. Spanningen tussen de meer dan 250 verschillende etnische groepen in het land zorgen, sinds de onafhankelijkheid, voor een groot deel van de binnenlandse problemen.

⁵ <http://kvc.minbuza.nl/nl/archief/cultuurbehoud/contra4nl.html>

⁶ <http://www.wereldwijd.be/archief/ww297-10.html>

Sinds de inauguratie van president Obasanjo genieten Nigerianen wel meer vrijheden op het gebied van meningsuiting en politieke organisatie. Bovendien heeft president Obasanjo sinds zijn aantreden tal van vertrouwenwekkende maatregelen genomen. Zo heeft de regering in het kader van corruptiebestrijding ruim veertig dubieuze contracten in de oliesector ongedaan gemaakt. Daarnaast zijn verscheidene bestuurders, onder wie de minister van Olie, van hun functie ontheven. Ook is een commissie ingesteld die de mensenrechtenschendingen van de afgelopen jaren heeft onderzocht, en een *Niger Delta Development Commission* die de problemen, etnische spanningen, armoede, milieuverontreiniging, in het belangrijkste oliewingebied onderzoekt.

Toch blijven er grote problemen bestaan. Ook onder president Obasanjo bleef het bestuur zwak. Soms ontbreekt een beleid zelfs en ondanks de anti-corruptiemaatregelen bleef de corruptie bestaan. De overheid slaagt er niet goed in een positieve bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van het land. De armoede blijft toenemen en de stabiliteit van het land wordt hoe langer hoe meer problematisch⁷.

⁷ http://www.minbuza.nl/default.asp?CMS_ITEM=1F6BE3E4FE99479D97DEA685BFD94B24X1X59329X72

2. De Nigeriaanse kunst

De objecten die door ontdekkingsreizigers, militairen, ambtenaren, missionarissen en anderen werden meegebracht bestonden dikwijls uit vergankelijk materiaal. Sommige uitingen van etnokunsten zijn echter vervaardigd uit meer duurzaam materiaal: steen, metaal, terracotta, ... Zij komen vooral door opgravingen aan het licht⁸. De Nigeriaanse kunst bevat veel meer stromingen dan de hieronder besproken vormen: de bronskunst van Igbo-Ukwu⁹, de messing- en terracottasculptuur van Ife¹⁰, de houtsculptuur van de Yoruba¹¹, de recente houtsculptuur van de Bini¹², de kunst van de Igbo (Ibo)¹³, de kunst van de Ibibio¹⁴, de kunst van de Ijo¹⁵, de kunsten van de Cross River volken (onder andere de Ekoi)¹⁶, de steensculptuur van Esie¹⁷ en de kunst van de Oron. Aangezien deze culturen hier slechts in mindere mate aan bod komen, heb ik de bespreking van deze culturen achterwege gelaten.

2.1. Nok-sculpturen

Aan de rand van het Jos-plateau¹⁸ in Centraal-Nigeria ligt het dorp Nok¹⁹. In de onmiddellijke omgeving ervan vond men in 1928, zonder de minste context, een aapje in terracotta en in 1943 vond men een hoofdje in Jeema. De Nok-sculpturen komen ook voor op het Bauchi-plateau in Noord- en Centraal-Nigeria en in de regio rond Katsina en Sokoto in Noordwest-Nigeria. De Nok-beelden kennen een grote culturele diversiteit, zowel in tijd, als geografisch. Deze objecten worden op de markt ook aangeboden als Sokoto of Katsina Ala.

Bernard Fagg begon zich vanaf 1945 systematisch te interesseren voor de objecten. De werklui van de tinmijnen werden door hem aangemoedigd om gevonden objecten te rapporteren. De talrijke stukken die ondertussen waren gevonden, hadden een verspreidingsgebied met een oppervlakte van 500 bij 170 kilometer rond Nok. Het omvat het

⁸ BRUYNINX, E., Etnische kunst I Afrika. Onuitgegeven cursus, vakgroep etnische kunst, Gent, 1998, p. 3.

⁹ Dit is een oude sculpturale kunst uit Nigeria, die voorkomt in Zuidoost-Nigeria (Onitsha-provincie).

¹⁰ Deze oude sculpturale kunst werd gevonden in Zuidwest-Nigeria in het gebied van de Yoruba.

¹¹ De meer dan 12 miljoen Yoruba van Zuidwest-Nigeria en Volksrepubliek Benin behoren tot de grootste volken van Negro-Afrika. Zij bezitten een rijke en erg gevarieerde beeldhouwkunst.

¹² De Bini wonen op de plaats waar vroeger de Benin-hofkunst voorkwam. Hun houtsculptuur wordt grotendeels gemaakt door en voor de gewone dorpelingen.

¹³ Zij wonen in Zuidoost-Nigeria en vormen met 17 miljoen het grootste volk van Nigeria. De bewegingsvolle Igbokunst getuigt in alle opzichten van een grote verscheidenheid.

¹⁴ Zij wonen ten oosten en ten zuiden van de Igbo. De verschillende Ibibio-groepen maken serene voorouderbeelden en maskers.

¹⁵ Zij leven in de waterrijke gebieden van de Nigerdelta. Zij geloven in talrijke watergeesten en maken eveneens voornamelijk beelden en maskers met een typische hoekige uitwerking. Speciaal zijn de herinneringsschrijnen bestaande uit rechthoekige, van sculpturen voorziene ramen.

¹⁶ De streek in Zuidoost-Nigeria en West-Kameroen waar de Cross River stroomt, is voornamelijk bekend om haar unieke met huid overtrokken maskers.

¹⁷ Deze zijn afkomstig uit de stad Esie in Zuidwest-Nigeria. Er werden ongeveer 800 van deze beelden gevonden, waarvan de datering niet met zekerheid is gekend.

¹⁸ Bijlage 1: Kaart van Nigeria + Bijlage 2: Twee Nok-sculpturen.

¹⁹ De cultuur wordt steeds genoemd naar de eerste vindplaats.

gebied gelegen tussen de Nigerstroom in het westen, de Kadunarivier in het noorden en de Benue rivier in het zuiden. De objecten werden op een twintigtal sites gevonden onder andere ook in Abudja, Taruga, Tafachan, Katsina Ala en Wamba.

De eerste datering geschiedde op geologische gronden. Dankzij de verbeterde koolstof-14 datering en de thermoluminescentiemethode (TL) wordt een datering van 900 v.C. tot 600 n.C. aangehouden. De meeste sculpturen zijn onvolledig of werden in gebroken toestand aangetroffen. Sommige ervan moeten vrij groot zijn geweest. De meeste zijn antropomorfe afbeeldingen, hoewel zoömorfe voorstellingen zoals apen, olifanten en slangen eveneens voorkomen. Bij de antropomorfe voorstellingen is het hoofd, meestal nog het enige wat is overgebleven, in zijn algemene vorm cilindrisch, conisch of sferisch. Slechts enkele vertonen een naturalistische vorm. Deze basisvormen komen alle voor in Jeema en – behalve de naturalistische – ook in Nok. Door verder onderzoek in alle vindplaatsen kwam men tot het besluit dat de kunstenaars van Nok en Jeema een grote vrijheid genoten en dat hun kunst onderlinge verwantschap vertoont. In Katsina Ala werden uitsluitend cilindrisch uitgewerkte hoofden gevonden.

De haartooi wordt ingedeeld in drie voorstellingswijzen. De schelpvormige in hoog- of vlakreliëf uitgewerkt, komt voor in Jemaa, Nok en Katsina Ala. Het tweede type, dat na het eerste het meeste voorkomt, vertoont vlechten in de vorm van fijne ribbels. Het derde type tenslotte wordt in de literatuur als mutsvormig omschreven.

De ogen en de wenkbrauwen vertonen een zeer grote verscheidenheid. Dikwijls zijn ze cirkelvormig doorboord. Op basis van de vormgeving van de oogbol kan men vijf types onderscheiden: een vooruitstekende oogbol, een minder vooruitstekende oogbol in de vorm van een lichte welving in het oog, de oogbol in laagreliëf, de ingegrifte oogbol en tenslotte de objecten waarbij de oogbol niet is weergegeven. Als het oog aanwezig is, is het meestal ovaalvormig. Waar de oogbol door geïnciseerde lijnen werd weergegeven, kan de algemene vorm driehoekig, half-cirkelvormig of cirkelvormig zijn. De wenkbrauwen volgen meestal de gebogen lijn van het bovenste ooglid. Bovenstaande stijlkenmerken komen alle in de sculptuur van Jeema en Nok voor. De hoofden van Katsina Ala die naar hun algemene vorm een afzonderlijke categorie vormen, hebben verschillende voorstellingswijzen van de ogen en de wenkbrauwen.

Typerend voor de zogenaamde Nok-kunst zijn de perforaties die aan de ogen, maar ook aan de neusgaten, de mond en de oren kunnen voorkomen. Doorboringen die op niet zo voor de hand liggende plaatsen werden aangebracht houden, vermoedelijk verband met de fabricagetechniek van de beelden.

Een andere karakteristiek van de Nok-kunst is de versiering van de figuren. Deze werd op vier plaatsen van het lichaam aangebracht: de hals, de polsen, de lenden en de enkels. De versiering aan de hals kan zo zijn uitgewerkt dat een deel van de borst wordt bedekt. De seksuele delen worden verborgen door de lendenversiering. De polsen en enkels zijn getooid met ringen die soms een deel van de onderarm of het been bedekken.

De vorm van de ogen en de wenkbrauwen, maar meer nog de doorboring moet als het belangrijkste stijlkenmerk van de beelden uit het gehele Nok-gebied worden beschouwd. Indien de oren werden uitgebeeld zijn ze meestal sterk gestileerd en staan ze vaak niet op de juiste plaats. De hierboven opgesomde karakteristieken geven aan de Nok-kunst zijn specifieke stijl, de oudste sculpturale stijl die totnogtoe in Nigeria werd gevonden²⁰. De meeste Nok-sculpturen zijn vervaardigd uit lokale klei en keien. Door de verwerking is de slijblaag²¹ verdwenen en heeft het object een patina verkregen²².

Er zijn zeer veel Nok-sculpturen gekend. Alhoewel volledige objecten voorkomen op de kunstmarkt beschikken de Nigeriaanse musea beschikken over volledige objecten. Dit leidt tot een belangrijk verlies aan informatie²³. De mooiste Nok-sculpturen bevinden zich evenmin in Nigeria. Nochtans bestaan er al sinds 1943 strikte exportvoorwaarden voor deze objecten en de meeste Nok-beelden werden pas na het uitvaardigen van die wetten opgegraven. Alles wat in de grond wordt gevonden, behoort toe aan de staat en mag het land niet verlaten. Dat betekent dat vrijwel alle beelden die zich buiten Nigeria bevinden en te koop worden aangeboden het land illegaal hebben verlaten. Een probleem bij de registratie van archeologisch materiaal is echter dat niemand weet hoeveel artefacten er nog in de grond zitten. Niet opgegraven beelden kunnen immers niet geregistreerd worden, laat staan als vermist worden opgeven.

2.2. De Benin-hofkunst

Het oude Benin-rijk²⁴, met aan het hoofd een *oba* (koning), strekte zich in zijn grootste bloeiperiode tijdens de 16de eeuw uit tot aan Ouidah in de huidige republiek Benin (Dahomey) en in het oosten tot in de omgeving van Port Harcourt, in het tropisch regenwoud dus. Aanvankelijk beperkte het rijk zich tot enkele Edo-sprekende groepen. De kennis over de vroegste periode van het rijk berust op archeologische bevindingen en op de orale overlevering maar blijft beperkt. Er zouden een hele reeks dynastieën hebben geregeerd. De

²⁰ BRUYNINX, E., op. cit., p.32-34. + DE GRUNNE, Bernard, The birth of art in Black Africa. Nok statuary in Nigeria. Paris, Adam Biro, 1998, p.15.

²¹ Een slijblaag is een mengeling van klei en water om het aardewerk een glad oppervlak te geven.

²² http://www.metmuseum.org/toah/hd/nok/hd_nok.htm

²³ <http://icom.museum/redlist/english/page01.htm#>

²⁴ Bijlage 3: Een bronzen Benin-hoofd.

dynastie van Oranmiyan vormt de definitieve scheiding tussen de tradities met historische personages en deze uit de vroegste tijden die een duidelijke mythologische inslag bezitten. Na de stabilisering van het rijk door de eerste *oba's* volgde een periode van expansie in de 15de en 16de eeuw. Deze periode werd gekenmerkt door krijgslustige en oorlogvoerende vorsten die opstanden onderdrukten en het rijk uitbreidden. De hofhouding werd in al zijn luister uitgebouwd, een nieuw paleis in leemtegels gebouwd, versterkt met negen torens. Het paleis was opgesplitst in twee delen, één voor de *oba* en daarnaast waren er wijken voor de koninklijke ambachten, waarin de messinggieters een belangrijke plaats innamen. Ze waren in gilden gestructureerd en stonden in dienst van de koninklijke cultus.

Op het vlak van de handel waren bepaalde producten bijzonder gegeerd, voornamelijk geïmporteerde agaten, kunstkrallen en rode koralen. De edelstenen en andere waardevolle producten speelden een belangrijke rol in de ceremoniële kledij van het hof aangezien ze als rang- en ereteken werden beschouwd. Een beslissende wending vond plaats toen de Portugees João Alfonso d'Aveiro in 1486 het koninkrijk Benin ontdekte. Voordien was Benin echter al in contact gekomen met Europese handelswaar die op de kusten werd afgezet in ruil voor rode peper, ivoor, slaven en kunstvoorwerpen. De goederen die in Benin geïmporteerd werden, waren textiel, koralen²⁵, paardenhaar voor statussymbolen (vliegenkwasten,...), metaal onder de vorm van manilla's²⁶ en later kaurischelpen. Al deze materialen hebben de Benin-kunst beïnvloed. Ook afbeeldingen van Portugezen vindt men veelvuldig in de kunst terug, op bijvoorbeeld messingplaten, armbanden en bellen.

Naast de Portugezen interesseerden ook andere naties zich voor het koninkrijk Benin. Als laatste kwamen de Engelsen, die de doodsteek betekenden voor het koninkrijk en die uiteindelijk uitgestrekte gebieden onder koloniaal bestuur plaatsten.

In de 17de eeuw verzwakte het centrale gezag door allerlei opstanden. Omstreeks 1715 kende Benin een laatste bloeiperiode dankzij de handelscontacten met de Nederlanders. Er werden onder andere wapens en alcohol ingevoerd. De afschaffing van de slavenhandel en de terugval van de ivoorhandel betekenden het begin van de definitieve teloorgang. Buurstaten drongen binnen en ondermijnden het koninkrijk. De Britten drongen stilaan meer en meer het binnenland in, maar ondervonden moeilijkheden bij het afsluiten van handelscontracten, onder andere in palmolie. Omstreeks 1890 waren de Britten erin geslaagd het monopolie van de *oba* van Benin, Ovonramwen, op de handel in deze olie te breken. De vorst onderwierp zich aan het Britse gezag, maar zijn onderdanen bleven

²⁵ Koraal was het hoogste gezagsymbool en uitsluitend aan de *oba*, de koninginmoeder en hoge ambtenaren voorbehouden. De krallen van koraal hadden een mythische betekenis en werden elk jaar met offerbloed bestreken zodat hun magische kracht werd hernieuwd.

²⁶ Dit zijn metalen ringen.

morren. In januari 1897 brak een crisis uit, toen de Britse consul, James Philip aandrong op een meeting met de *oba*. De hulp van de *oba*, chef Ologbosere, vertelde de consul dat de *oba* sterk betrokken was bij het jaarlijkse Igue-festival en dat het tijdens deze periode onmogelijk was voor de *oba* om vreemde mensen te ontmoeten. Het verzoek kon dus niet ingewilligd worden. Philip bleef vastbesloten en in de confrontatie verloren zeven van zijn negenkoppige team het leven. Dit voorval werd korte tijd later gevolgd door een Britse expeditie tegen Benin. De *oba* werd verbannen, zijn paleis in brand gestoken en zijn schatten werden in beslag genomen. Daar waren 160 bronzen dodenmaskers bij, ongeveer 900 bronzen panelen met vertegenwoordigingen van koningen in hoog reliëf, levensgrote bronzen hoofden ter nagedachtenis van koninklijke personages of hoofden van verslagen opponenten en honderden andere bronzen, houten en ivoren objecten. De Britten vertrokken met meer dan 2000 bronzen en ivoren waardevolle stukken. Het merendeel was officiële oorlogsbuit, de rest werd meegenomen door rovende legerofficieren en soldaten. Een groot aantal ging naar de Britse kroon. Engeland was trots op zijn zonen en schreef een document over beschaving. "Het Britse koloniale leger had weten te voorkomen", zoals de Britse kunsthistorica Annie Coombes²⁷ in haar studie *Reinventing Africa* beschrijft, "dat Benin City verder 'degenereerde'". Het bijzondere van de voorwerpen uit Benin werd toen nog nauwelijks onderkend. Het was gewoon oorlogsbuit. De Britse verovering zorgde ook voor een totale verandering van het leven in Benin. Het eens onafhankelijk koninkrijk met een strijdersgemeenschap werd in 1897 geïncorporeerd in het Britse protectoraat van Nigeria en later in de Nigeriaanse staat²⁸.

De messingobjecten kwamen na de strafexpeditie echter wel onmiddellijk in de belangstelling. Aanvankelijk aanvaardde men niet dat het autochtone creaties betrof. Daarom trachtte men de herkomst ervan verklaren op grond van Portugese of Portugees-Indische oorsprong. De messingkunst kende in kwantiteit echter vanaf de 15de eeuw een hoge bloei dankzij de grote hoeveelheden non-ferrometaal die vanuit Europa in de vorm van manilla's werden geïmporteerd.

Een deel van de buit werd verkocht aan handelaren in Lagos en een ander deel leende de Britse regering aan het *British Museum*. De rest werd geveild in Londen en kwam terecht in musea over de hele wereld, ook in de Lage Landen. Toen het *Museum für Völkerkunde* in Berlijn op een veiling enkele Benin-objecten kocht, bleken de bronzen plotseling deel uit te maken van het Brits nationaal erfgoed. De verkoop werd als niet minder dan een verlies van

²⁷ COOMBES, A., E., *Reinventing Africa. Museums, material culture and popular imagination in Late Victorian and Edwardian England*. New Haven, Yale University Press, 1995, 256p.

²⁸ BEN-AMOS, P., *The art of Benin*, London, Thames and Hudson Ltd, 1980, p.6.

de natie gezien²⁹. De beelden werden zowel verkocht door de regering als door private personen en vonden hun weg naar musea en privé-collecties in Groot-Brittannië, Europa en Amerika³⁰. Door de soldaten en legerofficieren kwamen veel objecten in privaat bezit van Britse families.

Benin-bronzen zijn momenteel zeer veel geld waard en zeer gegeerd door verzamelaars. Op het einde van de 19de eeuw verschenen stukken in de catalogus van de Britse handelaar, W.D. Webster. Deze verhandelde ze aan onder andere het *Naturhistorisches Museum* in Wenen, *Museum für Völkerkunde* in Berlijn en het *Rijksmuseum voor Volkenkunde* in Leiden. Het museum in Wenen haalde zijn fondsen hiervoor bij de adel en de industriëlen. Generaal Pitt Rivers, wiens collectie zich nu in het *Pitt Rivers Museum* in Oxford bevindt, kocht 240 Benin-stukken van Webster in 1897. De handelaar W.O. Oldman verkocht een groep van 60 stukken aan het *University Museum* van de Universiteit van Pennsylvania in 1912. Er zijn altijd wel enkele Benin-objecten in roulatie. Sotheby's London, bijvoorbeeld, veilde 24 items van een Europese private collectie in juni 1980. In 1989 aanvaarde het *Metropolitan Museum* in New York de donatie van de private Benin-collectie van Klaus Perls³¹. Toen Nigeria bij zijn onafhankelijkheid in 1960 om teruggave van enkele Benin-pronkstukken vroeg, wilde de regering in Londen ze alleen voor veel geld afstaan³².

Oorspronkelijk waren alle messingobjecten strikt eigendom van de *oba*. Hij had het absoluut alleenrecht over de kunstvoorwerpen die vooral in dienst stonden van de koninklijke voorouderverering. Als gevolg van de grote toevoer van metaal uit Europa bleef de functie van de messingobjecten echter niet langer alleen maar beperkt tot die van cultusobject voor de koninklijke voorouders. Stilaan mochten ook hofdignitarissen van hoge rang messingsieraden dragen tijdens koninklijke ceremoniën.

De stijl van de hoofden van de Benin-bronzen wordt ingedeeld in drie perioden. Een vrij korte, naturalistische periode met dunwandig gietwerk, waarvan het ontstaan omstreeks 1500 wordt gesitueerd. De halskraag wordt kort afgebeeld. Waarschijnlijk deden de beelden in deze periode dienst als krijgstrofeeën en als offervoorwerpen. De overlevering verhaalt immers dat het vroeger de gewoonte was om overwonnen koningen, leiders of uitzonderlijke krijgers te onthoofden en het hoofd aan de *oba* over te maken. Deze zou er een 'afgietsel' van maken en het bewaren op het altaar. Hij stuurde het object naar de zoon van de onthoofde wanneer deze in opstand kwam om hem aldus van zijn voornemens te doen

²⁹ VAN BEURDEN, J., Goden, graven en grenzen. Over kunstroof uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Amsterdam, KIT Publishers, 2001, p.42. + JEGEDE, D., Nigerian art as endangered species. In: McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.125.

³⁰ BEN-AMOS, P., op. cit., p.7.

³¹ CORBEY, R., *Tribal art traffic. A chronicle of taste, trade and desire in colonial and post-colonial times*. Amsterdam, KIT Publishers, 2000, p.123.

³² STEINER, C. B., *African art in transit*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994, p.34.

afzien en hem tot volgzaamheid aan te manen. Deze hoofden zouden de kracht van het krijgsvoeren en de grote macht van de *oba* weerspiegelen. De gegoten hoofden van de gevallen tegenstanders hebben een kapsel dat men nu nog bij de buurvolken van de Edo aantreft. Ook de voorhoofdstatoeage zou er op wijzen dat het hier om vreemdelingen gaat.

Vervolgens wordt er een middenperiode onderscheiden die in de 17de en het begin van de 18de eeuw te lokaliseren is en waarbij de artistieke maatstaven uit de eerste periode werden gewijzigd. De vormgeving werd meer geschematiseerd en de objecten verloren hun fijnheid. De vormgeving werd expressief en zo ontstond de zogenaamde klassieke Benin-stijl. Deze stijlverandering wordt verbonden aan een fundamentele verandering in de mentaliteit van de heersers. De hoofden die op voorouderaltaren werden geplaatst, zouden gebruikt zijn tijdens offerceremoniën en gegoten worden ter herinnering en verering van de koninklijke voorouders. Ze vertonen de onderscheidingstekens van de *oba*: een hoge kraag van koraal en een platte muts met kralensnoeren, grote cilindervormige agaten en langs de oren lange kralensnoeren. Het voorhoofd is ingelegd met twee verticaal geplaatste ijzeren plaatjes die op bepaalde tijdstippen met offerbloed werden bestreken zodat de kracht van het object werd verhoogd. Van het gelaat blijft in feite slechts een klein deel zichtbaar. Boven op het hoofd werd een opening voorzien waarin men een olifanttand plaatste die met houten pinnen werd vastgezet. In de voorstellingswijze van de hoofden merkt men een duidelijke functieverhuizing op: van vijandelijke trofee naar symbool van rijkdom en autoriteit.

In de derde periode, omstreeks het midden van de 18de eeuw, treft men meer zin voor detail aan. De aandacht voor het detail ging ten koste van de plastische vorm. Het koningschap kreeg een sterk sacraal karakter en ging met mensenoffers gepaard. De hoofden werden groter, dikwandig en komen star over. De vooruitspringende basis vertoont symbolen van de bovennatuurlijke macht van de *oba*, zoals een menselijke hand, kikvorsen en luipaarden. Kenmerkend voor de stukken uit de 19de eeuw zijn de exemplaren versierd met vleugelachtige uitsteeksels die teruggaan op de werkelijke tooi van de *oba*. In de 19de eeuw valt de achteruitgang van de gietkunst samen met het politieke en culturele verval van Benin.

De messing reliëfplaten die de pijlers en de wanden van het paleis van de *oba* sierden vertonen vreemde invloeden. De algemene vorm zou zijn beïnvloed door de Portugezen. In de versiering zou men hier en daar Indische of Islamitische invloeden merken. De afbeeldingen op de platen concentreren zich rond het leven aan het hof en stellen zelden historische gebeurtenissen voor. Er werden meestal hoogwaardigheidsbekleders, hofambtenaren, gezanten, krijgers, Europeanen, muzikanten en ander lieden uit het gevolg van de koning afgebeeld. Ook dieren als de krokodil, de luipaard en de slang worden naast vogels en vissen eveneens weergegeven. De figuren vertonen overwegend een statisch

voorkomen. De personages zijn meestal uitgedost met sieraden en waardigheidstekens die duiden op hun rang. Bladeren van waterplanten, vis- en krokodilmotieven zouden verwijzen naar de zeegod Olukun. De Europeanen worden voorgesteld met een lang hoofd, een haviksneus, een baard, een plooirok en een wambuis. Ze worden soms samen met manilla's afgebeeld, symbolen van een bloeiende handel en rijkdom.

Naast de antropomorfe en zoömorfe voorstellingen op platen treffen we ook driedimensionale plastische voorstellingen aan. Heel bekend zijn twee dwergen die in werkelijkheid deel uitmaakten van de hofhouding. De objecten zijn hol gegoten. Eén exemplaar kon worden gedateerd omstreeks 1324. Het ander stuk zou van jongere datum zijn. Er zijn ook twee beelden bekend die gezanten zouden voorstellen, waarvan één te paard. Een voorstelling van een Portugese soldaat zou uit de 17de eeuw dateren. Een wereldberoemd object is een gegoten haan die op een sokkel staat. De messingkunst van Benin uit zich, naast hoofden, platen en rondsculptuur in hangers, kleine maskers die op de borst of aan de gordel werden gedragen, ijzeren medicijnstaven overgoten met een laag messing, die dienst deden om het onheil af te weren, rammelaars die echter het meest in hout voorkomen en autoriteitssymbolen voor de cultus van Olukun.

De ivorkunst uit zich in het bewerken van zeer grote slagstanden van de olifant. De tanden zijn volledig bewerkt met menselijke en dierlijke figuren die in laagrelief werden gesneden. Af en toe komt een geometrische versiering zoals vlechtbandmotieven voor. De historische thema's worden gecombineerd met voorstellingen uit het rijk van de geesten en de magie dat onafscheidelijk verbonden is met de geschiedenis van de koningen van Benin. Alle voorstellingen hadden als uiteindelijk doel de macht van de koning te verhogen en zo zijn superioriteit aan te tonen. De tanden werden, zoals gezegd, op de bronzen hoofden geplaatst. Ze herinnerden aan de gestorven koningen en men geloofde dat ze dragers waren van geestelijk kracht. Na elke offergave werden de tanden met bloed en etensresten gereinigd. Andere werken in ivoor zijn bellen, armbanden, hoorns, luipaardkoppen, versierde staven, antropomorfe figuren en borst- of gordelmaskers³³.

2.3 Het ontstaan van de Nigeriaanse musea

De musea in Nigeria zijn ontstaan vanuit het idee om traditionele werken te conserveren. Dit idee werd voor het eerst geopperd in 1933 door E.H. Duckworth, voormalig uitgever van *Nigeria Magazine*, van 1933 tot 1953, en Kenneth Crosswaithe Murray, een scherpzinnig Afrikanist die in 1927 als een kunstleraar in Nigeria arriveerde. In juli 1943 ontstond de *Nigerian Antiquities Service*, tijdens een bijeenkomst in het *Government House* in Lagos.

³³ BRUYNINX, E., op. cit., p.38-44.

Datzelfde jaar werd Murray, die ondertussen zelf al een privé-collectie aan het aanleggen was, aangesteld als *Surveyor of Antiquities*. In 1957 ging Murray op pensioen en Bernard Fagg volgde hem op in het National Museum in Jos. Fagg werd in 1968 opgevolgd door Ekpo Eyo³⁴. Eyo was directeur-generaal van 1974 tot 1986. Door enthousiasme van deze personen groeide het project en werden musea geopend: het museum van Esie in 1945, het museum in Jos in 1952, het museum van Ife in 1954, het Lagos museum opende in maart 1957, het Oron museum in 1958, het museum in Kano in 1960 en dat van Owo in 1968.

³⁴ Het is aan hem te danken dat Nigeria als derde land, na Bulgarije en Ecuador, de UNESCO-conventie ratificeerde.

3. Internationale afspraken omtrent illegale kunsthandel

Internationale afspraken om roof van cultureel erfgoed tegen te gaan bestaan al enige tijd. In 1815 al werd op het Congres van Wenen afgesproken dat nationaal cultuurbezit geen oorlogsbuit mocht zijn³⁵. Hieronder volgt een bondig overzicht van de belangrijkste regelgeving in verband met kunsthandel.

3.1. Haagse Conventie van 14 mei 1954

Deze conventie biedt culturele goederen bescherming in het geval van een gewapend conflict en moet 's werelds belangrijkste cultuurschatten vrijwaren van schade in geval van oorlog. Het gaat om monumentale gebouwen, archeologische vindplaatsen, kunstvoorwerpen, manuscripten en andere cultuurobjecten. De staten die de conventie ondertekenden, dienen in eigen land duidelijk en herkenbaar aan te geven wat door de conventie wordt beschermd. Vaak gebeurt dit door aan de buitenkant een blauw schildje te plaatsen. De Haagse Conventie is door 103 staten geratificeerd en trad in werking op 7 augustus 1956.

De Haagse Conventie werd spoedig aangevuld met een protocol. Het eerste protocol, eveneens van 1954, bepaalt dat kunstobjecten die zijn ontvreemd uit een bezet gebied, aan de oorspronkelijke eigenaar moeten worden teruggegeven. Dit protocol werd geratificeerd door 85 staten.

De Haagse Conventie stelde de vernieling van cultuurofgoed weliswaar strafbaar, maar helaas bestaan er geen efficiënte bestraffingen. Verdragspartijen roepen vaak militaire noodzaak in om onder hun verplichtingen onderuit te komen.

In 26 maart 1999 werd het tweede protocol aanvaard³⁶. Deze versterking van het Verdrag van Den Haag past verder in de ontwikkeling van het humanitaire oorlogsrecht. Zo blijft de juridische bescherming van erfgoed niet beperkt tot internationale oorlogen, maar gaat ze vanaf dan ook gelden voor intrastatelijke conflicten. Cultuurofgoed kan onderdeel uitmaken van een campagne van etnische zuivering, getuigenissen hiervan zijn de bombardementen op de bibliotheek in Sarajevo en de beroemde brug van Mostar tijdens het conflict in Bosnië. Dit tweede protocol werd opgesteld in samenwerking met de UNESCO en voorziet een nieuwe lijst met beschermde goederen³⁷.

³⁵ (anon.), Aangeboden op TEFAF. Nigeria wil onderzoek naar beelden. In: NRC Handelsblad, 22 maart 2000.

³⁶ VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., p.69-70.

³⁷ <http://www.nrc.nl/W2/Nieuws/1999/03/26/Vp/07.html>

3.2. UNESCO-verdrag van 14 november 1970

De Haagse Conventie (1954) en de Werelderfgoed Conventie (1972) betreffen beide een beperkt aantal culturele monumenten van wereldwaarde. Daarmee bieden ze onvoldoende bescherming aan de enorme aantallen objecten die landen tot hun cultureel erfgoed rekenen. De roep om bescherming daarvan klinkt al decennialang vanuit de arme landen. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen in de koloniale gebieden in Afrika en Azië verzetsbewegingen op gang die na het verkrijgen van de onafhankelijkheid vaak regeringen vormden. Veel nieuwe leiders benadrukten de eigen identiteit en de rijke geschiedenis van hun land en hechtten veel waarde aan het eigen culturele erfgoed. Ze werden echter vaak geconfronteerd met roof en illegale uitvoer van kunst- en cultuurschatten. Na jaren onderhandelen lag op 14 november 1970 te Parijs het *UNESCO-Verdrag ter voorkoming van de illegale in-, uit- en doorvoer van cultuurobjecten*³⁸ op tafel, een verdrag dat alleen betrekking heeft op roerend cultureel erfgoed. Landen die het verdrag ratificeren, hebben een aantal verplichtingen, onder andere het opstellen van een lijst met te beschermen objecten. Veel landen hebben een lijst opgesteld met voorwerpen in het bezit van particulieren, voorwerpen die het land niet mogen verlaten. De lijsten bevatten voornamelijk cultuurhistorische voorwerpen en in minder mate kunstzinnige. Veel westerse landen hebben een zogenaamde aankoopverplichting. Wil een eigenaar een voorwerp van de lijst verkopen aan een buitenlander en de overheid weigert toestemming, dan is zij verplicht het zelf aan te kopen, wat veel geld kan kosten. De verdragstaten moeten exportcertificaten verstrekken voor cultuurobjecten die het land wel mogen verlaten. De meeste landen beschikken daarvoor over een speciale ambtenaar en voldoen dus aan de eisen van de conventie. Maar daarmee zijn niet alle problemen opgelost. Veel landen ontberen immers de middelen voor een effectieve uitvoering van hun wetten. De omschrijving van de voorwerpen op de uitvoervergunning wordt dikwijls bewust vaag gehouden. Een andere verplichting is het bewaken van oudheidkundige en archeologische vindplaatsen. De ondertekenende staten moeten zorgen voor een adequate wetgeving terzake. Ze zijn ook verplicht een nationale inventaris van hun cultuurobjecten op te maken en dienen een ethische code op te stellen voor hun conservators, handelaren en verzamelaars. Tot slot zijn de verdragstaten ook verplicht het publiek hierover te informeren.³⁹

Wat de teruggave van illegaal verhandelde objecten betreft, vermeldt het verdrag alleen bepalingen voor objecten die uit overheidsinstellingen of religieuze gebouwen zijn

³⁸ *UNESCO Convention on the means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property.*

³⁹ VAN BEURDEN, J., Plundering van culturen is wereldwijd probleem. In: Internationale Samenwerking, 1995, 1, p.35.

ontvreemd. Het herkomstland betaalt een compensatie indien de houder van het object te goeder trouw handelde. Dit UNESCO-verdrag heeft geen terugwerkende kracht, wat betekent dat Griekenland bijvoorbeeld het verdrag niet kan gebruiken om de schatten van de Akropolis terug te eisen of Nigeria voor de Benin-bronzen. Op illegaal verkregen cultureel erfgoed kan dus geen claim gelegd worden, wanneer de roof voor de datum van inwerkingtreding van het verdrag heeft plaatsgevonden.⁴⁰

Inmiddels hebben 97 landen het verdrag geratificeerd⁴¹, de meeste daarvan zijn bronlanden. Nigeria ratificeerde de conventie als derde op 24 januari 1972. België heeft het verdrag nog altijd niet getekend. Wanneer staten het verdrag ratificeren, betekent dat ook dat ze ervoor ijveren dat hun musea geen illegaal verhandeld cultureel erfgoed aankopen of in ontvangst nemen. Verder zorgen de staten ervoor dat er een verbod komt op het importeren van cultureel erfgoed, gestolen uit een museum of een publieke instelling, nadat het verdrag van kracht is geworden. Tot slot worden op verzoek van het bronland de gestolen en geïmporteerde cultuurgoederen opgespoord en teruggestuurd. Dit verdrag heeft als beperking dat het vooral de verantwoordelijkheid van staten regelt. De individuele verantwoordelijkheid komt minder aan de orde. Dit UNESCO-verdrag is het eerste juridische instrument dat het cultureel erfgoed, onroerend en roerend, op de wereld wil beschermen tegen plundering en diefstal.⁴²

3.3. Werelderfgoed Conventie (16 november 1972)

De Haagse Conventie bood geen bescherming aan objecten en monumenten van wereldwaarde in vreedstijd. Daarom is er een internationale regelgeving tot stand gekomen ter bescherming van werelderfgoed, zowel in oorlogs- als in vreedstijd: de *UNESCO-Conventie ter bescherming van het wereld cultureel en natuurlijk erfgoed*⁴³ van 1972. Zowel monumenten als landschappen die getuigen van een uitzonderlijke universele waarde kunnen door deze conventie in bescherming worden genomen en op de lijst van het werelderfgoed geplaatst worden. Op die manier combineert de conventie het behoud van het natuurlijk erfgoed met de zorg voor het leefmilieu. Met het opnemen in de lijst neemt het land in kwestie uitdrukkelijk de verantwoordelijkheid op zich voor een goede zorg voor het monument of landschap. Maar voor arme landen valt het kostenplaatje voor het onderhoud en de bewaking van monumenten vaak te duur uit. Een ander zwak punt is het ontbreken

⁴⁰ VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., pp.74-76.

⁴¹ Bijlage 4: De ratificatie van het UNESCO-verdrag.

⁴² <http://www.unescocentrum.nl/nieuws/art1-nr1-2001.html>

⁴³ *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export, and Transfer of Ownership of Cultural Property.*

van concrete dwangmiddelen⁴⁴. De meeste ontwikkelingslanden, waaronder Nigeria, beschikken dan ook niet over een lijst.

3.4 Ethische code ICOM (1986)

Meer en meer Europese wetenschappers ontwikkelen een stijgend waardebesef ten aanzien van cultureel erfgoed van mensen en gemeenschappen in andere continenten en laten de vroegere koloniale attitudes achter zich. In 1971 werkte de *International Council Of Museums* (ICOM) samen met UNESCO aan het document *The Ethics of Acquisition* dat toen wel gepubliceerd werd, maar pas op 4 november 1986 werd de *The ICOM Code of Professional Ethics* voorgesteld op de tiende algemene conferentie van ICOM. Deze code legt de ethische wetten vast in verband met het aanschaffen en transfereren van collecties. Ondertussen is de code vertaald in 16 talen. In 1989 werd een ICOM commissie voor ethiek opgericht. Haar mandaat bestaat uit het controleren hoe de code wordt nageleefd, om veranderingen voor te stellen en om de *ICOM Executive council* te informeren. Deze code werd herzien op 6 juli 2001. Ze heeft geen wettelijke waarde, de code doet enkel een beroep op de integriteit van de betrokken personen.

"Whatever the subject matter or discipline of the museum and wherever it may be situated in the world, certain principles of ethics and professional integrity in relation to acquisition can be presumed to be applicable. Briefly, this means there must be a full, clear and satisfactory documentation in relation to the origin of any object to be acquired. This is quite as important for an object generally classified in the category of art as for an object of archaeology, of ethnology, or of national and natural history."

In artikel 3 (a) lezen we: *"Museums should recognize the relationship between the marketplace and the initial and often destructive taking of an object for the commercial market, and must recognize that it is highly unethical for a museum to support in any way, whether directly or indirectly, that illicit market."*

A museum should not acquire, whether by purchase, gift, bequest, or exchange, any object unless the governing body and responsible officer are satisfied that the museum can acquire a valid title to the specimen or object in question and that in particular it has not been acquired in, or exported from, its country of origin and/or any intermediate country in which it may have been legally owned (including the museum's own country) in violation of that country's laws."

⁴⁴ VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., pp.70-73.

Enkele belangrijke musea in Australië, Nieuw-Zeeland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten hebben hun beleid aan deze code aangepast⁴⁵.

3.5. UNIDROIT-verdrag van 24 juni 1995

In opdracht van de UNESCO begonnen juristen van UNIDROIT in 1988 aan een nieuw verdrag te werken. Een werkgroep van onafhankelijke deskundigen presenteerde een voorlopig ontwerpverdrag in 1990. Regeringsdeskundigen bogen zich vervolgens vanaf 1991 in vier sessies over het voorlopige ontwerp, hetgeen in 1993 resulteerde in een ontwerpverdrag. In juni 1995 werd de geamendeerde vorm van het *UNIDROIT-verdrag inzake de internationale terugkeer van gestolen of onrechtmatig uitgevoerde cultuurgoederen*⁴⁶ door de Diplomatieke Conferentie in Rome aangenomen. Het UNIDROIT verdrag vult het UNESCO verdrag aan. Het trad in 1998 in werking en regelt de teruggave van gestolen of illegaal verhandelde cultuurgoederen aan de landen van herkomst. UNIDROIT moet verkopers, tussenpersonen en kopers ontmoedigen om zich aan clandestiene transacties schuldig te maken. De belangrijkste clausule in het verdrag is dat in principe van iedereen die een gestolen of illegaal goed in zijn of haar bezit heeft, geëist kan worden om het terug te geven. Enkel de staat en dus niet een individuele eigenaar, kan de teruggave verzoeken van een voorwerp dat in strijd met de eigen wetgeving ter bescherming van cultuurgoederen het land heeft verlaten⁴⁷. Dit betekent dat de koper van kunst verplicht is om alle lijsten met cultureel erfgoed en gestolen kunst na te kijken om daarmee te bewijzen dat de aangekochte kunst niet illegaal of gestolen is. UNESCO en Interpol beschikken over dat soort lijsten, want zonder een goed signalement is het vaak onmogelijk gestolen culturele eigendommen op te sporen. De UNESCO werkte mee aan het opstellen van een internationale documentatiestandaard die opsporing vergemakkelijkt: Object ID. Het gaat hier om een checklist met de minimuminformatie die nodig is om kunstwerken, antiquiteiten en oudheden te identificeren. Daarmee kunnen gestolen of anderszins vermiste objecten snel en langs elektronische weg worden doorgegeven aan politie en erfgoed specialisten over de hele wereld. Het UNIDROIT-verdrag verplicht de handelaar te kunnen bewijzen dat hij te goeder trouw was op het moment dat hij de kunstobjecten verwierf. Als de terugkeer wordt gelast heeft de bezitter te goeder trouw recht op een redelijke vergoeding. Ondanks het feit dat het verdrag spreekt over de teruggave van

⁴⁵ PROT, L.V., Saving the heritage. UNESCO'S Action against illicit traffic in Africa. In: McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, p.38.

⁴⁶ *UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects*.

⁴⁷ GIMBRERE, S.M. Het Unidroit-verdrag. Over de internationale bescherming van cultuurgoederen. In: *Justitiële Verkenningen: Kunst en Criminaliteit* (themanummer), 1997, 1, p.13.

objecten heeft het toch voornamelijk een preventieve functie⁴⁸. Het UNIDROIT-verdrag kent ook geen terugwerkende kracht en de relatieve en absolute verjaringstermijnen zijn respectievelijk drie en vijftig jaar. Het verdrag heeft slechts betrekking op internationale situaties. Als een voorwerp het land niet heeft verlaten kan er dus geen beroep worden gedaan⁴⁹.

De meeste landen, ook in Afrika, Azië en Latijns-Amerika, hebben nationale wetten waarin hun cultureel erfgoed omschreven wordt en hoe het wordt beschermd.

In de Europese Unie bestaat een goede regeling voor de teruggave van in de ene lidstaat gestolen, beschermde cultuurvoorwerpen die in een andere lidstaat worden gevonden. De gedupeerde lidstaat kan de objecten sinds 1993 teruggeisen op grond van EEG-richtlijn⁵⁰ 7 uit 1993. Het enige probleem dat nog speelt, is het rechtvacuüm wanneer niet-Europees cultureel erfgoed de grens passeert. Het UNIDROIT-verdrag vult dat vacuüm echter in en biedt wettelijke minimumregels voor de internationale teruggave van gestolen of onrechtmatig uitgevoerde cultuurobjecten.⁵¹

Een belangrijke oorzaak van het niet ratificeren van het UNIDROIT-verdrag door Europese staten is het gebrek aan politieke interesse voor cultuurbehoud in andere landen.⁵² Slechts weinig Afrikaanse staten stuurden vertegenwoordigers naar de onderhandelingen ter voorbereiding van dit verdrag. Enkel Nigeria, Senegal, Angola, Benin, Burkina Faso, Mali, Mauritius en Zimbabwe namen deel. De vier sessies vonden plaats in Rome en omdat vier afzonderlijke bezoeken, gespreid over drie jaar, een grote belasting zijn voor het nationale budget, stuurden ze vaak hun diplomaten in Rome naar de onderhandelingen. Jammer genoeg hebben die daar echter weinig kaas van gegeten. Op de Diplomatische Conferentie waar de tekst werd aangenomen waren er wel meer landen vertegenwoordigd: Angola, Burkina Faso, Kameroen, Ivoorkust, Gabon, Guinea, Madagascar, Mali, Mauritius, Nigeria,

⁴⁸ VAN BEURDEN, J., Unidroit-verdrag steun in de rug voor bestrijders kunstroof. In: Internationale Samenwerking, 1997, 10, p.9.

⁴⁹ GIMBREERE, S.M. art. cit., pp.10-11,13-14.

⁵⁰ De belangrijkste punten van deze richtlijn zijn: teruggave van een cultuurgoed gebeurt op verzoek van de lidstaat van waaruit het object illegaal is uitgevoerd (art. 4), het object moet een cultuurgoed zijn: dat wil zeggen door het land van herkomst als zodanig aangewezen of beschreven in een inventaris van een museum, archief of bibliotheek (art. 1), de vordering tot teruggave verjaart na 30 jaar (voor voorwerpen uit kerken en musea 75 jaar) en één jaar nadat de verblijfplaats en identiteit van de bezitter bekend zijn (art. 7), indien de bezitter te goeder trouw is heeft hij recht op een 'billijke vergoeding' (art. 9). VAN RAPPARD, Ch. E., LEISTRA, J.E.P., Kunst in den vreemde. Internationale verdragen ter bescherming van nationaal cultureel erfgoed. In: Justitiële Verkenningen: Kunst en Criminaliteit (themanummer), 1997, 1, p.22. + SJOUCHE, P. S., Het behoud van cultuurgoederen, twee werelden, twee visies. Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1999, pp. 59-73.

⁵¹ <http://www.coherentie.nl/71.html>

⁵² VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., pp.76-77. + bijlage 5: De ratificatie van het UNIDROIT-verdrag.

Senegal, Zuid-Afrika en Zambia⁵³. Voorlopig hebben 29 landen het verdrag ondertekend, waaronder in Europa: Hongarije, Kroatië, Litouwen, Roemenië, Nederland, Frankrijk, Italië, Zwitserland, Finland, Portugal, Noorwegen en Spanje. 18 ervan hebben het verdrag geratificeerd. In Europa zijn dit enkel Portugal, Finland, Italië, Roemenië, Hongarije, Kroatië, Litouwen, Noorwegen en Spanje⁵⁴. De VS heeft het niet ondertekend omwille van het fel protest van de kunsthandelaars. De VS heeft wel bilaterale akkoorden afgesloten met enkele landen die sterk te lijden hebben onder cultuurverlies. In West-Afrika is Mali het enige land dat een dergelijk akkoord heeft afgesloten.

3.6. The Red List van ICOM

Een andere lijst van objecten die gevaar lopen bij plunderingen werd opgemaakt tijdens een *Workshop on the Protection of the African Cultural Heritage*. Deze vond plaats in Amsterdam van 22 tot 24 Oktober 1997 en was een samenwerking tussen UNESCO en AFRICOM.

Het gaat om een lijst met categorieën van archeologische voorwerpen die erg gewild zijn door plundersaars en handelaars en die daarom extra bescherming nodig hebben. De Rode Lijst bevat acht soorten voorwerpen uit West-Afrikaanse landen:

1. Nok-beelden van terracotta uit Nigeria
2. Ife-beelden van terracotta en brons uit Nigeria
3. Esie-beelden van steen uit Nigeria
4. Terracotta en bronzen beelden en aardewerk uit de Niger vallei, Mali
5. Boura-beelden van brons, steen en terracotta en aardewerken potten uit Niger en Burkina Faso
6. Stenen beelden uit Noord-Burkina Faso en buurregio's
7. Koma-beelden uit Noord-Ghana en Ivoorkust
8. Sao-beelden van terracotta en brons uit Kameroen, Nigeria en Tsjaad.

⁵³ PROT, L.V., art. cit., p.36.

⁵⁴ <http://www.unidroit.org/english/implement/i-95.htm>

Deze lijst heeft geen juridische kracht, maar doet beroep op de ethische waarden van musea, kunsthandelaars, veilinghuizen, politie, douane en verzamelaars. De lijst beschermt niet het volledige culturele erfgoed van een land, maar slechts een bepaald deel ervan.⁵⁵

3.7 De Nigeriaanse culturele wetgeving

Een eerste poging van de koloniale regering om de illegale handel in te perken kwam er in 1953 met de *Antiquities Ordinance*. Antiquiteiten werden hierin gedefinieerd als objecten met archeologische waarde, alle kunstwerken die gemaakt zijn voor 1918 en een historische, wetenschappelijke of artistieke waarde hebben en momenteel of vroeger gebruikt werden in een ceremoniële context. Geleidelijk aan werd de *Antiquities Ordinance* echter een inefficiënt instrument om de illegale handel onaantrekkelijk te maken. In 1970 werden grote inbreuken gepleegd door georganiseerde groepen, uitgedacht door Euro-Amerikaanse belanghebbenden die gespecialiseerd waren in het illegaal exporteren van Nigeriaanse antiquiteiten voor de internationale markt. Er bestond toen nog geen wetgeving voor de handel in antiquiteiten. Iedereen kon kopen en verkopen. Waar men ze niet kon kopen, werden ze gestolen. Deze activiteiten vonden plaats in heel Nigeria. Eind jaren '70 werden deze activiteiten een bron van bezorgdheid voor opmerkelijke Nigerianen, de massamedia en enkele educatieve instellingen, zoals *The Institute of African Studies of the University of Ibadan*. Nadat deze instelling twee grote verliezen aan antiquiteiten⁵⁶ tijdens de maanden augustus en september rapporteerde, organiseerde het in april 1972 een symposium over Nigeriaanse Antiquiteiten. Tijdens dit symposium besloot men onder andere dat het werk in musea door professionelen moet uitgevoerd worden, dat de wijdverspreide vernieling en verminking van objecten legaal ontmoedigd moet worden, dat het illegale bezit en exporteren van antiquiteiten een strafbaar feit moet worden en dat er een regelgeving voor de handel in antiquiteiten moet komen, waarin de handelaar een geldig bewijs om transacties uit te voeren moeten kunnen voorleggen. Tegen deze achtergrond ontstond de *National Commission for Museums and Monuments Decree no. 77* van 1979. Dit akkoord behield de definitie van antiquiteiten uit het *Antiquities Ordinance*, maar vulde ze aan. Het akkoord stelde de *National Commission for Museums and Monuments* (NCMM) aan als coördinatie-instelling die verantwoordelijk is voor de implementatie van de wet. Het akkoord voorziet in de registratie van antiquiteiten door de eigenaar. De commissie is ook bevoegd om een cultureel eigendom te beschermen als Nationaal Monument om zijn bewaring en veiligheid te garanderen. Een belangrijke dimensie van dit akkoord is de regulering van de kunsthandel en het verbod op transfers. Enkel officieel erkende agenten mogen antiquiteiten verkopen of kopen. Het verbiedt de export uit antiquiteiten van Nigeria zonder toestemming. Dit wordt

⁵⁵ VAN BEURDEN, J., *Goden, graven ...*, pp.93-94 + <http://icom.museum/redlist/>

⁵⁶ Eén roof betrof het Osunschrijn in Osogbo, de andere was een altaarscherm van een Sango-schrijn in Ibadan.

gecontroleerd door het *Department of Customs and Excise*. Toevallige archeologische ontdekkingen moeten binnen zeven dagen gemeld worden en geen enkele opgraving wordt toegestaan zonder attest. Het akkoord verbiedt vrijwillige vernieling, wijzigingen of beschadigingen van cultureel erfgoed. In dit akkoord werden ook de inzichten uit de UNESCO-conventie van 1970 opgenomen⁵⁷.

⁵⁷ JEGEDE, D., art. cit., pp.126-129.

4. De Trafiek

4.1. Algemeen

Jaarlijks verdwijnen er honderdduizenden kunstwerken en oudheidkundige voorwerpen uit tempels en graven in Afrika, Azië en Zuid-Amerika. Elk jaar worden er ook honderden, misschien zelfs duizenden artefacten op een onprofessionele manier opgegraven en illegaal verkocht. Op deze manier gaan niet alleen objecten verloren maar ook waardevolle archeologische informatie. Ze worden voor een schijntje opgekocht, illegaal het land uitgesmokkeld en aan verzamelaars en musea in westerse landen met woekerwinsten van de hand gedaan. De wereldwijde handel in geroofde cultuurvoorwerpen is, samen met drugs en wapens, een van de belangrijkste illegale circuits geworden. Sommige studies schatten de wereldwijde omzet op ongeveer 3 miljard euro. De handel in archeologische voorwerpen wordt steeds meer de specialisatie van misdaadkartels die ook drugs verscheppen en witwasoperaties organiseren. Veranderende trends bij verzamelaars beïnvloeden de regio's waar het meest geplunderd wordt. De klassieke oudheid is niet meer in trek, Afrika, het Verre Oosten en Latijns-Amerika daarentegen zijn in.⁵⁸

Elk land dat arm of kwetsbaar is, loopt het gevaar zijn kunstschaten te verliezen. De schade die daardoor ontstaat, is enorm. Vrijwel alle landen in West-Afrika hebben er last van. De welvaart en de toegenomen reislust hebben de vraag naar antiek uit arme en kwetsbare landen snel doen toenemen. Kunstroof en illegale kunsthandel hebben hun wortels zowel in het rijke deel van de wereld als in het arme. Alleen omdat een verzamelaar er hier veel geld voor wil neertellen, gaat een boer graven naar oudheden. De grafplunderaar en de dief krijgen overigens maar een fractie van wat de verzamelaar er uiteindelijk voor betaalt. Het meeste geld verdwijnt in de zakken van tussenhandelaren, antiquairs in hoofdsteden van ontwikkelingslanden, transporteurs en handelaren. Op elk niveau van de trafiek zijn er personen die werken als tussenpersonen, *rabatteurs*, *schleppers*⁵⁹ of *runners*⁶⁰. Ook hun deel van de koek blijft beperkt. In een publicatie van de Cambridge University, *Stealing history*⁶¹, vergelijken Britse onderzoekers de winst van een handelaar met het bedrag dat de vinder voor een object krijgt. Zij berekenen dat dat laatste varieert van 0.1 tot 1.7 procent van het bedrag dat er uiteindelijk door de koper betaald wordt. De resterende 98.3 tot 99.9 procent wordt verdeeld onder de verschillende draaischijven in de handel. Het grootste deel komt terecht bij de Europese handelaar. Onder de verzamelaars bevonden zich ook

⁵⁸ VERHOEVEN, K., Europese handel in gestolen erfgoed floreert. In: De Standaard, 17 juni 2000.

⁵⁹ Joodse term die voor deze personen wordt gebruikt in New York.

⁶⁰ CORBEY, R., op. cit., pp.81-98.

⁶¹ BRODIE, N., DOOLE, J., WATSON, P., *Stealing history. The illicit trade in cultural material.* Cambridge, McDonald Institute for archaeological research, 2000, p.17. + VAN BEURDEN, J., *Goden, graven ...*, p.35.

diplomaten en ontwikkelingswerkers. Een aantal van hen paart een grote liefde voor het gastland aan een onbeheersbare drang om kunstobjecten te vergaren die het land eigenlijk niet mogen verlaten en sommige diplomaten maken daarbij gebruik van de diplomatieke post. Yaro Gella beschuldigde in zijn toespraak tijdens een conferentie in oktober 1997 in het *Koninklijk Instituut voor de Tropen* ook in zijn land gestationeerde diplomaten van kunstroof. Zij zouden misbruik maken van hun privileges (verhuiscontainers, ...) door op grote schaal kunstvoorwerpen naar het buitenland te smokkelen.⁶² Geruchten doen de ronde dat ook medewerkers van Afrikaanse musea zelf verantwoordelijk zijn voor de diefstallen en tegen flinke geldbedragen kunstwerken achterover drukken⁶³.

De geografie van Afrika maakt het gemakkelijker om illegale opgravingen tot een goed einde te brengen. Wanneer de politie eindelijk op de hoogte wordt gebracht van illegale praktijken, zijn de vogels al lang gaan vliegen. Het landschap maakt het mogelijk dat plundersaars moeilijk worden teruggevonden. Ook politieke onrust en oorlogen blijken een ideale voedingsbodem voor kunstroof. Toen in Nigeria aan het eind van de jaren '90 conflicten uitbraken, nam de smokkel van oudheden meteen fors toe. In sommige landen is schatroversij voor de plaatselijke bevolking een manier van overleven geworden. In de Binnendelta van de Niger in Mali, een gebied dat geteisterd wordt door grote droogte, liggen duizenden oude nederzettingen met eeuwenoude aardenwerken beelden die op de internationale kunstmarkt voor enorme bedragen van de hand gaan. De beelden worden opgegraven door de lokale bevolking. In 1991 was 45 procent van de nederzettingen leeggeroofd, vijf jaar later was dat al 65 procent. De ontwikkelingslanden staan vrijwel machteloos tegenover die plunderingen. Vaak ontbreekt het aan kennis en middelen om hun cultuurgoederen te beschermen, laat staan dat er sprake is van een goede registratie.⁶⁴ Vandaag de dag zijn vooral Mali en Burkina Faso het meest onderhevig aan plunderingen, omdat zij nog de religieuze praktijken van de animistische godsdienst kennen.⁶⁵

De musea in de ontwikkelingslanden beschikken slechts over beperkte budgetten die niet volstaan om het cultureel erfgoed te bewaren. Ze verwerven onvoldoende inkomsten omdat het bezoekersaantal klein is. Bezoekers blijven weg omdat de collecties verre van compleet zijn. Musea voldoen vaak ook niet aan de eisen van de regering om subsidies te krijgen, aangezien ze niet bijdragen tot de substantiële ontwikkeling van de natie. Hiervan maken de internationale handelaars gretig gebruik bij de export van cultuurgoederen. Zelfs als er een wet bestaat, wordt deze in de praktijk niet toegepast. Op die manier komen de

⁶² VAN BEURDEN, J., Stop de kunstroof. In: Internationale Samenwerking, 2002, 2, p.20.

⁶³ SMALLENBURG, S., Nederland wil Afrika helpen bij beschermen kunst. In: NRC Handelsblad, 24 okt. 1997.

⁶⁴ SCHUTTEN, H., Kunstmaffia. Moord, diefstal, oplichting en witwaspraktijken in de kunstwereld. Amsterdam, Meulenhoff, 2000, pp.99-100.

⁶⁵ BAQUE, P., Un nouvel or noir. Pillage des oeuvres d'art en Afrique. Paris, Paris-Méditerranée, 1999, p.43.

cultuurgoederen op de internationale markt terecht en worden ze er verkocht tegen hoge prijzen. Musea in ontwikkelde landen zijn niet van plan hun duurbetaalde objecten terug te geven aan het land van herkomst omdat – zo zeggen ze - die musea toch geen zorg kunnen dragen voor hun cultureel erfgoed. Als resultaat van deze vicieuze cirkel blijven de ontwikkelingslanden bestolen worden van hun erfgoed en kunnen Westerse musea en verzamelaars hun collectie zonder problemen vergroten.

4.2. Ontstaan van de markt

De kunsthandel in West-Afrika begon tijdens de koloniale periode in de eerste twee decennia van de 20ste eeuw en sinds het ontstaan ervan lagen de belangrijkste entrepots van de internationale handel in Franstalig West-Afrika: Dakar en Abidjan, beide belangrijke administratieve centra voor de Franse kolonisatie. Een belangrijk element dat bijdroeg tot de ontwikkeling van de kunsthandel in West-Afrika was de ontdekking van de Afrikaanse kunst door Europese kunstenaars en intellectuelen zoals Matisse, Picasso, Braque, Vlaminck en Apollinaire tijdens de eeuwwisseling. Dit zorgde voor een toename van de vraag naar deze kunstvormen. Oorspronkelijk bleef de vraag beperkt tot de kubisten, maar omstreeks 1910-1920 had de vraag naar exotische kunst zich over heel Europa uitgebreid. Het succes van het Afrikaanse paviljoen tijdens de koloniale tentoonstelling in Vincennes in 1931 zorgde er bovendien voor dat de vraag gestadig bleef stijgen. Tegen het einde van de kubistische periode bestond er dan ook een commerciële structuur. In de jaren 1920-1930 werd de handel in Afrikaanse kunst nog meer gestructureerd en georganiseerd aan de aanbodzijde. Afrikaanse artiesten begonnen met het maken van kunstvoorwerpen die speciaal bestemd waren voor de exportmarkt. Sommige daarvan werden verzameld door lokale koloniale administrators of fungeerden als geschenk voor vrienden en familie. Andere werden door Afrikaanse handelaars in Dakar en Abidjan verkocht in opslagplaatsen en marktstalletjes. Tijdens de jaren 1960-1970 bereikte de kunstmarkt zijn hoogtepunt omdat er vanaf dat ogenblik ook een markt in Amerika ontstond. Vanaf de late jaren '70 was er een daling merkbaar, veroorzaakt door de economische recessie in het Westen en het inkrimpende aanbod in Afrika. De Afrikaanse markt zal echter nooit meer het hoogtepunt van de jaren '60-'70 bereiken, mede door het feit dat veel kopers van mening zijn dat de originele objecten het continent reeds uit zijn. Enkel de markt in Ivoorkust biedt nog werk aan een honderdtal kunsthandelaars en tussenpersonen maar de schaal waarop deze kunsthandel plaatsvindt is echter fel verkleind en de toekomst is onzeker.⁶⁶

⁶⁶ STEINER, C.B., op. cit., pp.4-7.

De Europese markt kende haar hoogtepunt omstreeks 1989-1990 met de verkoop van privé-collecties op veilingen. Toen haalde de grote veilinghuizen wereldwijd gezamenlijk een omzet van naar schatting 4,5 miljard euro. Dit cijfer is exclusief de omzet van galeries, waar moeilijk een schatting van te maken is. In het boekjaar 1990-1991 daalde de omzet met bijna 70 %. Stilaan herstelt de markt zich hiervan, maar dit is tot op heden nog niet volledig gebeurd⁶⁷.

4.3. De roofmethodes

Grafschenners, tempeldieven en andere cultuurrovers gaan steeds drierter te werk en houden er geheel eigen methodes op na. Om bij de kunstschaten te geraken, deinzen ze er niet voor terug om dynamiet, handgranaten en zelfs draagraketten te gebruiken. Met bulldozers rukken ze monumenten uit elkaar en ploegen ze archeologische sites om, met immense en onherstelbare archeologische schade tot gevolg. Ze schuwen evenmin geweld tegen personen. In Nigeria zijn rovers volgens Yaro Gella vrijwel altijd gewapend.⁶⁸ “Musea worden regelmatig overvallen door goed georganiseerde en gewapende bendes, waarbij bewakers vaak gewond raken of zelfs gedood worden”, aldus Yaro Gella. Aangenomen wordt dat veel van de diefstallen gepleegd worden in opdracht van internationale handelaren die de werken verder verkopen aan particuliere verzamelaars. De dieven bereiden zich goed voor en weten precies waar ze moeten zijn in de paleizen, schrijnen en archeologische vindplaatsen. Kunstrovers zijn creatief. In Nigeria pachten antiquairs stukken grond waarin zich Nok- of ander oudheidkundig materiaal kan bevinden en laten die dan afgraven. Vaak verzekeren ze zich van de steun van machtige mannen in de streek. Gella zegt : “De antiquairs zetten de bevolking op tegen de politie en de medewerkers van onze Commissie. Als we dan aankomen, krijgen we meteen een boze meute achter ons aan. Een enkele keer wordt het de dorpelingen te gortig. Dan is bijvoorbeeld hun schrijn geplunderd en zorgen ze ervoor dat de rovers niet meer terug durven te komen”.⁶⁹

Gedurende veel jaren vond de vernieling van archeologische sites plaats in regio's waar men kleibeelden had gevonden, voornamelijk in de Nigervallei, het Jos-plateau en het Djenné-gebied in Mali. De vernieling van archeologische sites was aanvankelijk vrij bescheiden, maar de afgelopen twintig jaar kende ze een flinke opmars als gevolg van de droogtes. Deze intensifiëring wordt gekenmerkt door een geografische expansie van het fenomeen, door een grotere diversificatie van de gezochte objecten en door de systematisering van de rooftechnieken. Vandaag de dag zijn alle interessante gebieden onderhevig aan roof. Het

⁶⁷ BOOT, A.W.A., TEN WOLDE, A.M., Witwassen in de kunsthandel. In: Justitiële Verkenningen: Kunst en Criminaliteit (themanummer), 1997, 1, p.33.

⁶⁸ Hij was tot 2000 de directeur-generaal van de NCMM.

⁶⁹ VAN BEURDEN, Goden, graven ..., pp.28-29.

probleem is zelfs zo erg dat men de kennis moet verwerven uit gestolen artefacten in plaats van uit archeologisch onderzoek.

De beeldjes worden waarschijnlijk niet rechtstreeks uit Nigeria ingevoerd, maar komen via allerlei landen 'legaal' Amerika of Europa binnen.⁷⁰ De beeldjes worden het land uitgesmokkeld, waarbij corrupte ambtenaren een oogje dichtknijpen en verkocht aan tussenhandelaren.⁷¹ De kunstwerken worden meestal vanuit de provincie naar de hoofdstad Lagos gebracht, waar ze in kisten naar het buitenland worden gesmokkeld. Vooraf worden vaak foto's verstuurd, zodat de handelaar weet wat op de markt komt. Zijn uiteindelijke keuze wordt dan achterna gestuurd.⁷²

4.4. De trafiek van Nigeriaanse cultuurobjecten

De Nok-cultuur geraakte pas 20 à 25 jaar geleden bekend in het Westen. Toen er graven met beeldjes ontdekt werden, ontstond er onmiddellijk een bloeiende smokkelhandel. Nigeria verbood immers de export. Prijzen liepen op tot een miljoen dollar voor een beeldje. Begin jaren '90 overspoelden de Nok-beelden de internationale markt waardoor de prijzen daalden, maar de handel blijft interessant omdat de prijzen nog steeds variëren tussen 50.000 en 250.000 euro.

Archeologische opgravingen in Nigeria kunnen uitsluitend plaatsvinden met een legaal attest, maar sommige mensen ontwijken dit door *Accreditations agents* in mijnbouw te worden. Dit geeft hen het recht om te delven naar mineralen. Op die manier verkrijgen ze een quasi legale basis om 'toevallig' ook begraven antiquiteiten te vinden. Het vraagt alleen een verandering in de zoektocht. In plaats van gefocust te zijn op mineralen zoeken ze nu naar oppervlaktescherven en kookstenen. Wanneer ze deze vinden is de kans groot, dat ze ook antiquiteiten zullen vinden. Een andere vruchtbare manier is het zoeken in de buurt van *inselbergs*⁷³. Verschillende gravers, inclusief lokale bewoners, kunnen snel een groot gebied onderzoeken. Deze strategieën werden dan ook snel erg succesvol. Er wordt geschat dat er per 'graafdag' ongeveer 10 terracotta's gevonden worden, wat een jaartotaal van ongeveer 3000 maakt. Enkele honderden hiervan zijn zeer goede stukken, waarvoor men een hoge prijs kan vragen en ze worden snel verhuisd naar belangrijke handelaars in Lomé, Togo en Cotonou, Benin. De stukken van secundaire waarde worden veel minder snel verhandeld en

⁷⁰ MINTEN, D., Minstens vier Brusselse antiekzaken bieden Nok-beeldjes aan. In: De Standaard, 6 dec. 2000.

⁷¹ (anon.), Aangeboden op ...

⁷² (anon.), Kunstbezit Nigeria wordt van alle kanten geplunderd. In: De Volkskrant, 26 mei 1997.

⁷³ Dit zijn morenen van geërodeerde bergen, die zijn achtergebleven op de vlakte.

veel terracotta's worden gebroken in situ. Deze handel met Nigeriaans erfgoed tast voornamelijk twee belangrijke oude culturen aan: die van de Nok en die van Kwatakwash⁷⁴.

De houding van de lokale gemeenschappen tegenover de terracottabeelden is erg belangrijk. In Dan Baure (ten westen van Zaria) vertelden lokale mensen aan Patrick J. Darling in 1983 dat ze de terracotta's vernielden omdat het idolen zijn. In Kwatakwash waren de lokale leiders onzeker over de ouderdom en de betekenis van de figurines, maar het merendeel van de mensen was blij met de opportuniteit om geld te verdienen met grootschalige opgravingen. Elke werker kreeg 1.000 naira's voor een goede vondst en de handelaars verkochten elke terracotta voor ongeveer 35.000 naira's. In het gebied van de Nok-cultuur bedroeg de prijs van de beste stukken enkele honderdduizenden naira's of misschien zelfs meer. Het is niet duidelijk of deze inkomsten ten goede kwamen aan de lokale gemeenschappen. In de meer zuidwaarts gelegen Suleja waren er meer weigeringen door de lokale gemeenschappen om te graven. Dit is een belangrijke factor geweest in het verminderen van de grootschalige opgravingen. Het is niet zeker of er economische of culturele redenen zijn voor het stijgend aantal weigeringen, maar ze vormen op zijn minst een straaltje hoop voor de toekomstige bewaring van de overblijvende Nok-cultuur.

In de jaren '70 was Victoria Island in Lagos het hoofdcentrum van kunsthandelaars, als gevolg van de Biafra-oorlog. Toen verdwenen er voornamelijk grote stromen Yoruba- en Ibo-beelden richting Europa. *Rabatteurs* maakten van de gelegenheid gebruik om zoveel mogelijk objecten mee te smokkelen⁷⁵. Na de Nigeriaanse wet op antiquiteiten van 1979, verhuisde deze activiteit naar Lomé en Cotonou. In Lomé werden ook de terracottabeelden uit Mali en Niger verhandeld. Zowel in Lomé als Cotonou bevonden zich de personen die zich professioneel bezighielden met Afrikaanse kunst. Zij onderhandelden met Europa en Noord-Amerika. De export gebeurde in alle legaliteit, de dealer verkreeg zeer gemakkelijk zijn visum van de douane. Andere gestolen objecten passeerden Ghana of Kameroen. Ivoorkust was gespecialiseerd in de handel van de Lobi-kunst en Nigeria werd een doorvoerland voor het exporteren van de kunst uit de buurlanden⁷⁶. In Benin en Togo laten de wetten het exporteren van antiquiteiten toe. Sommige grenscontroles houden de verhuis van antiquiteiten tegen, maar alternatieve routes langs minder bewaakte stukken grens worden snel gevonden. Er werd zelfs gebruik gemaakt van diplomatische tassen.

⁷⁴ Op de *Red List* staat Kwatakwash vermeld als Sokoto. Zoals vermeld in hoofdstuk 2, zou deze cultuur verwant en eventueel gelijkaardig zijn aan die van de Nok-cultuur.

⁷⁵ BAQUE, P., op. cit., p.59.

⁷⁶ Ibid., p.91.

Kunsthandelaars in Brussel en Parijs kregen de belangrijkste artefacten, maar ook Duitsland, Nederland, Zwitserland en Engeland worden geciteerd als landen waarin handelaars Nok- en

Kwatakwaschi-terracottabeelden verzamelden. Deze collecties zijn illegaal en worden daarom verborgen gehouden. Het probleem is nog steeds dat de export uit Nigeria wel verboden is, maar dat het niet illegaal is ze te importeren in België. Concreet betekent dit dat politie en gerecht pas kunnen optreden als er een expliciete vraag van de Nigeriaanse overheid komt. Het is dus voornamelijk een kwestie van ethisch handelen. Omdat de Nok-beeldjes in feite voorouderbeeldjes zijn die illegaal werden weggenomen gaat het om heiligschennis⁷⁷. De Nok-kunst staat in Europa helemaal bovenaan op de zwarte lijst van geplunderde en illegaal verhandelde cultuurgooederen⁷⁸.

Nigeriaanse kunstschaten worden zelfs uit de musea gestolen. Er zijn tenminste twee diefstallen van objecten bekend uit het *National Museum* te Jos. In de nacht van 14 januari 1987 werden negen objecten⁷⁹ gestolen. In de jaren '90 schat men dat ongeveer 429 objecten werden gestolen uit 33 musea of instellingen over het hele land⁸⁰. De *Red List* toont aan dat tussen april 1993 en november 1994 bijvoorbeeld 40 objecten werden gestolen uit het *National Museum Gallery d'Ife*, terwijl er vier jaar later in het *Musée d'Owo* twee gewapende invallen plaatsvonden. Er werden 26 objecten meegenomen en de bewaker werd vermoord. 13 beelden werden meegenomen uit het National Museum van Esie in 1993 en 21 in 1995. Ook het niet teruggeven van geleende objecten voor tentoonstellingen op andere plaatsen komt voor in Nigeria. Vaak zijn fotomateriaal en beschrijvingen van de ontbrekende objecten schaars en is er weinig interesse bij de publieke opinie voor deze verliezen. Van de dertig Nigeriaanse musea hebben er 24 anno 1997 hun deuren moeten sluiten, terwijl de overige zes enkele afdelingen sloten. In sommige gevallen is zelfs het personeel betrokken partij⁸¹, maar dat is misschien nog te begrijpen, gelet op de economische crisis⁸². Diefstal en plunderingen moeten steeds in een groter geheel bekeken worden.

⁷⁷ MINTEN, D., art. cit.

⁷⁸ PIETERS, R., 'Gestolen' beelden brengen Chirac in nauwe schoentjes. In: De Morgen, 25 nov. 2000, p.13.

⁷⁹ Het betrof vier 19de eeuwse Igbo-Ukwu items, 2 Ifehoofden en 3 bronzen Benin-hoofden. Eén van deze drie bronzen Benin-hoofden werd teruggevonden in 1991 (ut infra).

⁸⁰ <http://www.mcdonald.cam.ac.uk/IARC/cwoc/issue6/Redalert.htm> + BAQUE, P., op. cit., p.59.

⁸¹ Ajayi Odion kon op 3 mei 1990 Olufemi Ayeni betrappen met twee objecten in zijn bezit. Beiden zijn stafpersoneel van het *Nationaal Museum* te Jos. Ervoor had Ayeni al vier *sango* staffen en twee paar *ere ibeji* verkocht aan Hausa-handelaars. Alhoewel hij een contract ondertekende, faalde hij erin de objecten terug te bezorgen. Integendeel, hij stal meer objecten. In augustus 1991 werd hij opnieuw betrapt.

⁸² <http://www.mcdonald.cam.ac.uk/IARC/cwoc/issue6/Redalert.htm> + JEGEDE, D., art. cit., p.125.

5. De hoofdrolspelers in deze illegale handel

5.1. De Europese musea

Sinds de 17de eeuw kwam een stroom van artefacten van overzee naar Europa, een van de gevolgen van de handel en de expansie van een aantal Westerse mogendheden: maskers, beelden, amuletten, schilden, potten, kledingstukken, muziekinstrumenten, werpknotsen, speren en vele andere objecten belandden in curiositeitenkabinetten en *Kunstkammern* van rijke burgers.

Koloniserende landen als België, Nederland, Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië speelden een actieve rol. Ontdekkers, kooplui, kapiteins, wetenschappers, soldaten, missionarissen, avonturiers, diplomaten, en anderen namen westerse producten mee naar de koloniale gemeenschappen en brachten exotische voorwerpen mee terug naar Europa.

In de loop van de 19^e eeuw veranderden de voormalige rariteitenkabinetten in verschillende soorten musea: natuurhistorische, koloniale of gespecialiseerde etnografische musea. Ze besteedden aandacht aan de 'lagere rassen' en hun producten. Etnografische musea, zoals het *Tropenmuseum* in Amsterdam, het *Afrika Museum* in Tervuren, het *British Museum* in London, het *Musée de l'Homme* in Parijs, het *Museum für Völkerkunde* in Berlijn, *Museum voor Volkenkunde* in Leiden en het *Überseemuseum* in Bremen bouwden in deze periode hun indrukwekkende collecties uit.

In de tweede helft van de 20ste eeuw ontstonden nieuwe musea, helemaal gewijd aan de 'primitieve kunst'. Naast de musea ontsproten uit rariteitenkabinetten, kwamen er ook andere tot stand als een resultaat van wereld- en koloniale tentoonstellingen, die huisobjecten en andere producten tentoonstelden, die speciaal voor deze tentoonstellingen werden verzameld. Veel objecten uit musea komen voort uit expedities: wetenschappelijke, militaire, politieke of economische. In tegenstelling tot missionariswerkers, privé-verzamelaars, kunsthandelaars en toeristen werd systematisch en zo volledig als mogelijk verzameld. De eersten kozen selectiever en opteerden voor het exotische, bizarre, mooie, grote of zeldzame stuk⁸³. De UNESCO schat dat westerse musea tussen de twintig en dertig miljoen voorwerpen uit voormalige koloniën in hun zalen en depots bewaren.

De prijzen zijn de afgelopen jaren zo fel gestegen en de aankoopbudgetten van musea zo laag, dat zij niet langer tot de grootste boosdoeners gerekend kunnen worden. Kunsthandel

⁸³ CORBEY, R., op.cit., pp.23-31.

is een zaak van particulieren geworden, volgens Thys van den Audenaerde, Michel Brent en Wim Bouwman⁸⁴. Het beleid van de meeste musea is trouwens ook danig veranderd. De meeste musea hanteren een ethische code en nemen niets meer aan of kopen niets meer aan dat geen duidelijke *provenance* heeft.

5.2. Verzamelaars en handelaars

5.2.1. Westerse verzamelaars

Niet alle objecten die in Europa arriveerden, kwamen terecht in musea. Meestal werden ze een deel van private interieurs of belandden ze in het circuit van verzamelaars en handelaars. Tribale objecten in Europa veranderden zeer snel van eigenaar, over de nationale grenzen en op en neer op de sociale ladder. Van de huizen van ex-kolonisten passeerden ze langs vlooiemarkten, lokale veilingen en antiekwinkels of kwamen ze terecht in de netwerken van gespecialiseerde handelaars, als ze tenminste niet bij het vuil gedumpt werden, wanneer de eigenaren stierven. Verzamelaars, waaronder kunstenaars (voornamelijk kubisten en surrealisten), kochten, verkochten en ruilden met andere verzamelaars en handelaars, die op hun beurt kochten en ruilden op nationaal en internationaal niveau. Handelaars kochten complete verzamelingen van museum die niet meer toegankelijk waren⁸⁵.

De talrijke liefhebbers kunnen hun honger stillen in talloze galerijen die gespecialiseerd zijn in *tribal art* of primitieve kunst. De Nederlandse galerijen bevinden zich voornamelijk in het Spiegelkwartier, vlakbij het Rijksmuseum in Amsterdam en in België kun je vooral terecht op de Grote Zavel in Brussel. Parijs is het globale centrum van de handel in tribale kunst, met New York en Brussel op een stevige tweede plaats. Frankrijk, België en de Verenigde Staten zijn immers landen met een sterk ontwikkelde verzamelcultuur. In Nederland, Groot-Brittannië en Spanje is dit nog veel minder het geval. Er worden wel grote tentoonstellingen gehouden (Royal Academy of Arts in Londen in 1995, *Africa: The art of a continent*) maar in de catalogus wordt nergens vermeld hoe en waarom deze objecten in het Westen terechtkwamen. De bezoeker krijgt weinig uitleg omdat het esthetische primeert, evenals het prestige en omdat de onderlinge concurrentie tussen de musea bikkelhard is⁸⁶.

⁸⁴ VAN BEURDEN, J., *Plundering van ...*, p.35. + D. Thys van den Audenaerde was werkzaam in het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika. Michel Brent is journalist voor *Le Vif/L'Express*. Wim Bouwman is de voormalige voorzitter van de Stichting NedArt.

⁸⁵ CORBEY, R., op.cit., pp.37-46.

⁸⁶ *Ibid.*, pp.11-15.

5.2.2. Westerse handelaars

Belangrijke Afrikaanse handelaars onderhouden exclusieve commerciële relaties met eigenaars van galerijen in Europa en in mindere mate in de VS. Op die manier beperken de Westerse handelaars het ongemak om naar rurale gebieden in Afrika te reizen en vooral het gevaar om opgesloten te geraken in Afrikaanse gevangenissen. De eigenaars van een relatief beperkt aantal galerijen, voornamelijk in Londen, Parijs, Brussel en enkele Zwitserse steden staan in voor de distributie naar verzamelaars, musea en andere galerijen, verder verwijderd van de bron. Zij nemen het grootste risico als illegaal verkregen stukken de internationale grenzen passeren. Als compensatie ontvangen ze de grootste winstmarge. Deze galerijen leveren de zelfgemaakte documenten die de gestolen kunst vergezellen. Zij onderhouden vriendschappen met de grootste verzamelaars en proberen in de raad van musea te geraken of om de vereniging 'Vrienden van het Museum' te controleren. Ze doen hun uiterste best deze kunst wit te wassen. Ze bevinden zich ook in de positie om de prijzen te manipuleren. Ze weten ook wie in de academische wereld tegen betaling authenticiteitsbrieven wil schrijven, welke TL-laboratoria tegen betaling een stuk met niet na te trekken origine willen dateren en welke kunstbladen bereid zijn om zonder vragen kunst zonder bron te promoten⁸⁷.

Het Museum voor Midden-Afrika in Tervuren bijvoorbeeld heeft net zoals veel musea in Europa een vzw 'Vrienden van het Museum', met als officiële taak het organiseren van culturele activiteiten voor het museum, het promoten van het imago, tijdelijke tentoonstellingen organiseren, ... In deze vereniging van het Museum voor Midden-Afrika zetelen zowel politici, zakenlui als kunsthandelaars. De vzw 'Vrienden van het Museum' baat een kleine winkel uit in het museum. Ze verkopen boeken en allerhande kleinere objecten. Tussen de leden van de vzw en het museum bestaat een ongeschreven overeenkomst dat ze in ruil voor het uitbaten van de winkel in het museum giften moeten schenken aan het museum. Omdat ze zelf bepalen wat ze schenken, geven ze vaak een kunstobject dat deel uitmaakt van een reeks⁸⁸. De rest van de reeks blijft te koop in de galerij en neemt toe in waarde. Als de volledige reeks in het museum belandt, stijgt op zijn beurt de internationale reputatie van het museum. Deze wederzijdse beïnvloeding heeft zo'n twintig jaar gefunctioneerd. Volgens Brent, journalist van Le Vif/L'Express, is dit te danken aan Huguette Van Geluwe, voormalig hoofd van de afdeling etnografie. Samen met enkele anderen overtuigde ze de directeur ervan om te kopen van een galerij in plaats van zelf te gaan

⁸⁷ McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., The African past endangered. In: McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, p.6.

⁸⁸ Vele Afrikaanse objecten behoren tot een reeks.

verzamelen in het veld. Op die manier werd Emile Deletaille de hoofdleverancier van het museum⁸⁹.

Wat er in België en Nederland aangeboden wordt op vlooiemarkten, antiekwinkels en lokale veilingen vindt meestal snel zijn weg naar de handelaars in de hoofdstad. Elke week bereiken nieuwe objecten Brussel, meestal via twee bronnen: het Belgische hinterland en Subsahara-Afrika. Veel stukken worden achter de schermen verkocht en komen niet terecht in galerijen of op officiële vernissages. Sommige Belgische handelaars verhandelen de beste stukken en verkopen aan zeer rijke verzamelaars en musea. Ze spelen echt op topniveau. Een aantal buitenlandse handelaars neemt deel aan de jaarlijkse 'open house' op de Grote Zavel in juni. Sinds 1999 veranderde de in 1990 gestichte jaarlijkse manifestatie 'Belgian Association of Dealers in Tribal Art' (BADNEA) in de 'Brussels Non-European Art Fair' (BRUNEAF).

Na de dekolonisatie in de jaren '60 trad een jongere generatie van handelaars op de voorgrond. Enkele bekende namen zoals Webster en Oldman in Engeland, Umlauff en Konietzko Sr in Duitsland en Guillaume en "Père" Moris in Frankrijk verdwenen van het toneel. Nieuwelingen zijn onder andere Loed van Bussel (Nederland), Marc Felix (België), Pierre Darteville (Brussel), Philippe Guimiot en Emile Deletaille. Deze laatste drie zijn belangrijke, respectabele handelaars die werken in Brussel. De meeste Brusselse handelaars verhandelen een breed gamma, maar hebben elk toch hun specialiteit: Alain Guisson (Zuid-Afrikaanse kunst), Jos Christiaens (Hemba kunst), Lucien Van de Velde (voormalig UNESCO medewerker in Ivoorkust, West-Afrikaanse kunst), Pierre Loos (West-Afrikaanse terracotta), François Coppens (Borneo), Kevin Conru (Melanesische kunst) en Bernard de Grunne⁹⁰ (West-Afrikaanse kunst). Veel van de talrijke Brusselse handelaars hebben gewoond en gewerkt in Afrika en begonnen daar te verzamelen en te verhandelen. Guimiot startte toen hij nog in Gabon werkte als official. Al snel werd hij fulltime handelaar met basis in Kameroen. Hij zorgde voor de uitvoer van vele duizenden objecten uit Kameroen, Gabon en Nigeria⁹¹. Voor de Europese handelaars is het UNIDROIT-verdrag

⁸⁹ BRENT, M., A view inside the illicit traffic in african antiquities. In: McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, p.73.

⁹⁰ Zijn vader, graaf Boudewijn de Grunne, verkocht zijn West-Afrikaanse kunstcollectie aan *Dapper Fondation* in de herfst van 1990. Experten schatten de waarde hiervan op 10 miljoen dollar. Deze collectie wordt nog steeds iet getoond. Boudewijn de Grunne had over zijn collectie nogal een open interview aan Van Beek gegeven. Hij wist niet dat het voor diens film (*The African king*) was over kunsthandel. Door de penibele situatie was Bernard de Grunne verplicht zijn ontslag te nemen als directeur van de tribale kunstdivisie bij Sotheby's. Momenteel runt hij een galerie aan de Grote Zavel. McINTOSH, R. J., Just say shame. Excising the rot of cultural genocide. In: McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.52,55. + BRENT, M., art. cit., p.67.

⁹¹ CORBEY, R., op. cit., pp.75-77.

alleen acceptabel, als het door alle landen tezelfdertijd wordt ondertekend. Anders ontstaat er valse concurrentie⁹².

5.2.2. Afrikaanse handelaars

Hoewel Senegalese handelaars in de beginperiode vooral belangrijk waren, werd, sinds de late jaren '50 en meer nog sinds de burgeroorlog in Biafra, het gros verhandeld door drie grote etnische groepen: de Wolof uit Senegal, de Hausa uit Niger en Nigeria en de Mande uit Mali, Burkina Faso, Guinee en Ivoorkust. Deze etnische groepen hebben historische banden met de verspreiding van het mercantilistisch kapitalisme in West-Afrika. Omdat de meesten van hen moslim zijn, hebben zij geen emotionele bindingen met religieuze beelden en figuren. Zij zijn gevestigd in hoofdsteden of andere grote steden en fungeren als tussenpersoon tussen twee culturele werelden: de Afrikaanse producenten en de westerse consumenten. Zij kopen van kleine rondreizende rurale, stadsgebonden handelaars en verkopen aan westerse handelaars en toeristen in hun opslaghuizen of marktkraampjes. Veel kleine, meestal moslimhandelaars, de zogenaamde *runners* of *rabatteurs* onderhandelen tussen Afrika en Europa of Noord-Amerika om hun goederen te verkopen. Ze zijn afhankelijk van de contactnetwerken langs weerszijden, sommige ontstaan via familiale banden, andere wanneer ze een bezoek brachten aan de winkels en galerijen in Europa en Noord-Amerika. Deze *rabatteurs* worden vaak gebruikt door verzamelaars en handelaars om specifieke objecten te leveren op een bepaald tijdstip. Als ze overleven, kunnen zij op hun beurt professionelen worden en zelfs antiquair. Door hun exacte kennis en hun relaties met de administratieve diensten, noodzakelijk voor het vergemakkelijken van verzamelingen en exporten, wordt er geen beroep meer gedaan op de oudere garde⁹³.

Afrikaanse handelaars maken ook gebruik van studenten of jong gegradueerden, die nood hebben aan geld, om hun goederen in Europa te verkopen. Volgens Michel Brent gebeuren deze zaken vaak in kleine hotels, bijvoorbeeld in de hoerenbuurt van Brussel. Vaak worden dezelfde hotels gebruikt. De onderhandelingen verlopen op een typisch Afrikaanse manier: keuvelen bij een glas bier in een gemoedelijke sfeer, waarna wordt overgegaan tot het afbieden, eenmaal het vertrouwen is gewonnen. Een object dat wordt aangeboden voor 4000 dollar kan gekocht worden voor 700 of 800 dollar. Dit bewijst dat de meeste onderhandelaars geen professionals zijn⁹⁴.

⁹² WELLING, W., Musea en kunsthandel over illegale etnografica. Nieuwe missie in Afrika. In: Vitrine, 1995, 5, pp.17.

⁹³ BAQUE, P., op. cit., p.41.

⁹⁴ BRENT, M., art. cit., pp.70-71.

Zoals hun westerse tegenhangers, zijn een klein aantal Afrikaanse handelaars deeltijds of permanent gevestigd in grote steden in het Westen. Zij handelen in de betere stukken, enkelen onder hen zelfs in topstukken.

5.3. De rol van missie en zending

Missionarissen en zendelingen die de kolonistoren voorgingen of in hun kielzog meereisden, legden ook de hand op talloze cultuurschatten. Sommigen bouwden een opmerkelijke kennis uit van inheemse culturen en gebruikten de objecten om collega's en andere geïnteresseerden begrip voor die bij culturen te brengen. Zij verzamelden zorgvuldig en aan hen is het soms te danken dat er nog zoveel bekend en bewaard is gebleven, maar tegelijkertijd waren zij ook iconoclasten. Een groot deel van de traditionele, religieuze kunst in Afrika verdween als gevolg van onderdrukking en vervanging van de traditionele religieuze overtuiging en praktijken. De directe of indirecte vernieling van de meeste maskers, fetisjen en andere met de traditionele, heidense godsdiensten geassocieerde voorwerpen door christelijke missionarissen was een overheersende doch niet de enige oorzaak van het ter ziele gaan van de traditionele kunst. Koloniale dominantie bracht een nieuwe administratieve, militaire, educatieve, economische en religieuze infrastructuur met zich mee. Dorpen werden gehergroepeerd, migraties werden opgelegd, polygamie werd verboden, mannen werden tewerk gesteld in andere regio's en tribale territoria werden gesplitst door nieuwe grenzen. Administratieve posten, mijnen, havens, wegen, treinsporen, kanalen, bedrijven, plantages, allemaal hadden ze een grote invloed op de lokale gemeenschap. Dit zorgde mee voor de verdwijning van de traditionele rituele kunst⁹⁵. Hypocriet genoeg werden de mooiste objecten vaak apart gehouden, zorgvuldig ingepakt en naar het moederland verscheept. In een latere fase van het kolonialisme werkten sommige lokale leiders mee aan de vernietiging van traditionele objecten. Zij wilden daarmee de overgang naar de moderne tijd van hun dorpsgenoten versnellen⁹⁶.

De meer recente periode van dekolonisatie, secularisatie en de daling van het aantal kloosters, zorgde ervoor dat de katholieke en protestantse collecties van missionarismegroepen zeer gegeerd werden door handelaars en verzamelaars. Bovendien bezit het Vaticaan zelf een zeer uitgebreide collectie, die eveneens verworven werd via katholieke missionarisactiviteiten. Katholieken organiseerden talrijke missietoonstellingen in België en Zuid-Nederland. Maar ook de protestanten organiseerden zendingstoonstellingen. Tijdens de hoogdagen van dit soort activiteiten, in de eerste helft van de 20ste eeuw, vonden veel objecten hun weg naar Nederlandse en

⁹⁵ CORBEY, R., op. cit., pp.69-70.

⁹⁶ VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., p.43.

Belgische gezinnen. Voorouderfiguren werden voorgesteld als heidense idolen en als een expressie van lagere rassen, in tegenstelling tot de geciviliseerde, rationele en christelijke westerse beschaving⁹⁷.

5.4. De wetenschappers

Twee eeuwen geleden was het land langs de Niger vrijwel onbekend voor de rest van de wereld. Maar toen het Westen het vergeten continent ontdekte en avonturiers de eerste spoorwegen bouwden, kwam er een leger archeologen mee. Zij namen alles mee wat ze mooi vonden. Alhoewel ze dit deden uit wetenschappelijk oogpunt, verwaarloosden ze de gevoelens van de lokale bevolking⁹⁸.

In 1910 trok Leo Frobenius, een Duitse etnoloog, naar Nigeria, waar hij zich toelegde op de kunst van de Ife. Hij wordt beschouwd als één van de pioniers in de studie van Afrikaanse kunst. Hij bracht dan ook duizenden kunstobjecten mee van zijn missies. In 1914 spreekt de Franse etnoloog, A. Van Gennep, al over de dood van de industrie van inheemse volkeren. Volgens Van Gennep hadden deze onderzoekers geen tijd en niet het besef van de sociale werking van de lokale producties⁹⁹.

Het verhuizen van archeologische en etnografische objecten moet in de politieke en culturele context van de tijd gezien worden. Algemeen kunnen we stellen dat de wetenschappers niet geïnteresseerd waren in het geld. Velen van hen dachten inderdaad dat hun vondsten beter geconserveerd en opgeslagen konden worden in eigen land. Niet altijd onterecht, maar dit is natuurlijk niet altijd het geval¹⁰⁰.

Momenteel zijn er nog steeds academici, wetenschappers en publicisten bereid om tegen betaling een oudheidscertificaat en/of appreciatiebrief te schrijven voor objecten zonder *provenance*. Deze documenten stellen vaak zeer weinig voor: een deskundige schrijft op een velletje briefpapier of op de achterkant van een foto dat het werk naar zijn oordeel vervaardigd is door een bepaalde kunstenaar in die of die periode, en vult die constatering aan met enkele summiere biografische gegevens die ook zo uit een lexicon kunnen zijn overgenomen. Veel certificaten dragen signaturen van deskundigen die allang overleden zijn. Ervaringen in het verleden hebben geleerd dat de vakkennis van degene die het certificaat uitschrijft geen enkel bewijs van authenticiteit levert. Toch zijn deze certificaten

⁹⁷ CORBEY, R., op. cit., pp.55-63.

⁹⁸ PRONK, J., Fighting Poverty is important for the safeguarding of cultural heritage. In: LEYTEN, H., (ed.), Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, p.9.

⁹⁹ BAQUE, P., op. cit., p.17.

¹⁰⁰ PRONK, J., art. cit., p.10.

van levensbelang voor de handel, maar wetenschappers claimen onwetend te zijn van de exacte prijzen die deze stukken uiteindelijk zullen halen¹⁰¹.

5.5. De ontwikkelingen na de dekolonisatie

Na de dekolonisatie bleven de plunderingen doorgaan. De belabberde economische en politieke situatie, lees hongersnood en burgeroorlog, zijn er evenzeer de oorzaak van als de sterk toegenomen vraag in het Westen en Japan naar kunst uit het Zuiden¹⁰². De dekolonisatie zorgde voor een stroom van mensen en objecten naar de Lage Landen. Plantagebezitters, handelaars, missionarissen, officiële lui, doctors en leerkrachten keerden immers terug, met hun familie en hun bezittingen. Nederlandse en Belgische etnografische musea verkregen veel objecten door donaties of kochten ze van de ex-kolonisten. Veel handelaars deden gouden zaken en talrijke artefacten kwamen via veilingen in handen van verzamelaars. De meeste oude kanalen om deze objecten te verwerven verloren hun betekenis en nieuwe routes ontstonden, hoewel er een daling was van het aanbod aan authentieke, oude objecten door de modernisering van de lokale tradities. De kloosters bezaten nog weinig collecties en aan de missionaristentoondelingen kwam een einde. Nu waren het voornamelijk de ontwikkelingswerkers en westerse handelaars, die op het veld gingen verzamelen en kopen en de Afrikaanse handelaars die de objecten aan de man brachten. Burgeroorlogen, hongersnood en andere omstandigheden, zoals in Biafra en Oost-Timor brachten een stroom van objecten op gang. Maar ook banale activiteiten zoals het aanleggen van nieuwe wegen in slecht toegankelijke Afrikaanse gebieden zorgden voor een vlotter verkeer van deze objecten, wel te verstaan op veel kleinere schaal. Houten beelden, nu min of meer in massaproductie gemaakt, begonnen de westerse markt te overspoelen. De voormalige koloniale musea werden geconfronteerd met een herziening van hun doelstellingen en moesten nieuwe doelen vooropstellen.

5.6 De lokale landbouwers

Tijdens de Saheldroogtes van de jaren '70 in West-Afrika gingen boeren massaal op zoek naar werk buiten de landbouw. Honderden van hen werden schatgraver. De meesten werkten in opdracht van een lokale handelaar, die hen in ruil voor hun arbeid van eten en drinken voorzag. Als zij iets bijzonders vonden, werden ze extra uitbetaald.¹⁰³

Maar ook recenter zijn er lokale boeren die op het onderste niveau van de trafiek werken, meestal freelance in het seizoen dat de landbouw stil ligt of minder arbeid vergt. Zij werken in groepen onder leiding van handelaars uit naburige kleine steden. De lokale handelaars

¹⁰¹ McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., art. cit., p.6. + SCHUTTEN, H., op. cit., pp.202-203.

¹⁰² VAN BEURDEN, J., Plundering van ..., p.34.

¹⁰³ VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., p.24.

verstrekken hen maaltijden en een kleine commissie per vondst en doen vervolgens zaken met de belangrijke handelaars in de hoofdsteden¹⁰⁴.

5.7. Het overheidspersoneel

Volgens de Nigeriaanse overheid verdwenen in de jaren '90 ten minste 450 zeer waardevolle voorwerpen uit musea in het land. Niet zelden hadden leden van het museum personeel de dieven getipt of uitgelegd hoe ze gebouwen konden betreden. Sommige musea in Nigeria hebben de deuren moeten sluiten omdat er teveel verdwenen is en de rest niet afdoende beschermd kan worden. Het verwarrende in Nigeria is dat er ook veel cultuurbeschermers zijn die zich – uiteraard – verzetten tegen de verdwijning van cultureel erfgoed uit hun land, maar tegelijkertijd oproepen om gestolen of illegaal uitgevoerde Nigeriaanse cultuurschatten wel in beslag te nemen maar nog niet terug te geven. Eerst moet de corruptie aan banden gelegd worden. Vaak hebben ze het moeilijk in eigen land. In 1998 werd een aantal mensen uit de Nigeriaanse museumwereld op non-actief gesteld, juist omdat zij de illegale uitvoer en de betrokkenheid van overheids personeel daarbij aan de kaak stelden¹⁰⁵.

De meeste landen eisen dat wie iets bijzonders wil uitvoeren, daarvoor een uitvoervergunning moet aanvragen. En daar wringt het schoentje: een veel voorkomende manier waarop ambtenaren meehelpen aan de verdwijning van kunst- en cultuurschatten is het voor een klein bedrag uitschrijven van een uitvoervergunning die niet verstrekt had mogen worden. Douaniers vragen bovendien zelden naar een uitvoervergunning. Gebeurt dat wel, dan helpt 'een kleine donatie' om het voorwerp toch mee te kunnen nemen. De douane let voornamelijk op de handbagage of op de koffers, afhankelijk per land. Als ze al worden nagekeken, gaat het meer om wapens en drugs dan om cultuurschatten. Jaszakken blijven, volgens Jos van Beurden doorgaans onberoerd, zeker als er geen metaal in zit¹⁰⁶.

5.8. Diplomaten en hulpverleners

Dat diplomaten aan kunsthandel doen, is uitzonderlijk. Vaker komt het voor dat ambassadeurs of hun stafleden zelf collecties aanleggen van objecten die zij volgens de wetten van het gastland niet geacht worden in hun bezit te hebben, laat staan het land uit te voeren. Als dat al naar buiten komt, wordt het vrijwel altijd ontkend, gebagatelliseerd of goedgepraat.

De verliezende landen snijden dit onderwerp regelmatig aan. Yaro Gella klaagde enkele jaren geleden dat "sommige diplomaten, vooral aan het eind van hun periode in Nigeria, hun privileges misbruiken om grote aantallen antiquiteiten het land uit te voeren". De klachten

¹⁰⁴ McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., art. cit., p.5.

¹⁰⁵ VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., p.31.

van de gedupeerde landen hierover sorteren echter nauwelijks effect. Het *Verdrag op de Diplomatieke Post* wint het vrijwel steeds van andere internationale afspraken. De inhoud van (diplomaten)koffers en containers blijven altijd geheim¹⁰⁷.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p.32.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p.45.

6. Enkele voorbeelden van illegale handel

6.1. Bronzen Benin-hoofd uit National Museum te Jos

In 1991 was Robert R. LaGamma als directeur van US Information Service in Nigeria en betrokken bij de ontdekking van een gestolen bronzen Benin-hoofd. Deze ervaring gaf hem enig inzicht in de complexiteit van het ontdekken van cultureel eigendom. Het gestolen goed werd ingevoerd in Zwitserland. Het begon op de avond van 25 november 1990. Een kunsthandelaar uit Zürich, Peter Schnell belde een autoriteit in Nigeriaanse kunst John Pemberton III, Crosby Professor of Religion in Amherst College. De kunsthandelaar kreeg een bronzen Benin-hoofd aangeboden. Hij was van mening dat er een sterke gelijkenis bestond met het object dat vermeld staat in de catalogus van het Nigeriaanse National Museum te Jos. Hij vroeg zich af of Nigeria zijn erfgoed verkocht, of het om een vervalsing ging of misschien was het wel een tweede, identiek stuk. Bij het Zwitsers object hoorden documenten dat het verkregen was voor de diefstal in het Nationaal Museum. Pemberton legde de situatie uit aan Kate Ezra, de kunstcurator van het Metropolitan Museum of Art's African Art en aan Constance Lowenthal van de International Federation of Art Research. Ezra en Lowenthal konden aantonen dat het ging om een van de negen objecten die werden gestolen uit het National Museum van Jos op 14 januari 1987. Het bronzen hoofd bleef vier jaar verborgen. De diefstal ervan was bekend bij instanties over de hele wereld, ook bij Interpol via het tijdschrift News van ICOM. Pemberton belde de betrokken kunsthandelaar op om hem te melden dat het om een gestolen object ging. Lowenthal contacteerde de verantwoordelijke specialist van kunst en antiquiteiten van de politie van Zürich, Karl Fiechter. Uit deze contacten bleek dat de kunsthandelaar van plan was het object te verkopen in het Mangisch veilinghuis in Zürich. De Zwitserse wet zegt dat wanneer een object, al dan niet gestolen, niet kan worden teruggegeven als het wordt verkocht op een veiling, tenzij de originele eigenaar de koper binnen de vijf jaar het bedrag vergoed dat hij betaald heeft. Het object zou geveild worden op 7 december 1990. Twee weken nadat Pemberton voor het eerst werd gecontacteerd. Nigeria kon het werk claimen als ze beschikten over voldoende bewijsmateriaal. De Nigeriaanse ambassade in Bern en in de High Commission uit Londen werden gecontacteerd, maar beide instanties antwoordden dat ze niet konden reageren als ze geen instructies kregen vanuit Lagos. Het grote probleem: aangifte doen door de museumverantwoordelijken in het ondoordringbaar telefoonsysteem van Nigeria. Na een aantal mislukte pogingen, contacteerde Pemberton het USIS kantoor in Lagos en telefoneerde hij met LaGamma. Hij moest de Nigeriaanse autoriteiten waarschuwen en zij moesten nog voor de veiling een claim indienen. USIS zette een

communicatiekanaal op tussen Pemberton en de directeur van de NCMM, Ade Obayemi. Obayemi verwittigde onmiddellijk de hoofdcurator en het hoofd van de musea, Hellen Kerri en haar collega, David Akinpelu, de verantwoordelijke voor de documentatie en de man om de claim voor te bereiden. Obayemi en Kerri regelden het dat Akinpelu naar Zürich kon vliegen om daar samen te werken met de Nigeriaanse ambassade. Ondanks de hoogdringendheid werden ze geconfronteerd met het labrynt van de bureaucratie. Senior officials waren nergens te bespeuren of niet gemotiveerd om snel te handelen. Ook de onderhandeling tussen het ministerie van Cultuur en Buitenlandse Zaken, die verantwoordelijk zijn voor de buitenlandse reizen van Nigeriaanse diplomaten en beambten, verliep niet van een leien dakje. Om deze impasse te doorbreken werd contact opgenomen met een Nigeriaanse specialist in kunst met goede politieke connecties. Hij werd gecontacteerd en gevraagd om contact op te nemen met de vice-president, Augustus Aikhomu. De vice-president is afkomstig uit Benin City. Interventies op het hoogste niveau zorgden, twee dagen voor de veiling, voor de reisorders en een vliegtuigticket voor Akinpelu. Met het bewijs dat hij verzameld had en met de hulp van Eberhard Fischer van het Zwitserse Reitberg Museum overtuigde hij de Zwitserse instanties dat het inderdaad om het gestolen object uit Jos ging. Twee weken later was het object terug in het National Museum. Tijdens de ceremoniële ontvangst, met speech van de minister van Cultuur en Sociale Zaken, Kure, waren ook de nationale media aanwezig¹⁰⁸.

6.2. TEFAF-beurs in Maastricht

In maart 2000, net voor de publicatie van de Rode Lijst van ICOM, legde de Nederlandse justitie op de Maastrichtse kunstbeurs TEFAF¹⁰⁹ beslag op vijf Nok-beelden. Ze deed dat op verzoek van de Nigeriaanse ambassade in Den Haag, na een telefonische tip van Michel Van Rijn¹¹⁰. De inbeslagneming kwam niet geheel onverwacht. Nigeriaanse diplomaten hadden al eerder laten merken naar wegen te zoeken om verdwenen voorwerpen terug te krijgen. Tijdens TEFAF 1996 was er ook al een rel geweest over een Nok-beeld. De vijf Nok-beelden werden aangeboden door de Brusselse kunsthandelaars Lin & Emile Deletaille¹¹¹. De terracottabeeldjes werden door een deurwaarder overgebracht naar een depot van het Bonnefantenmuseum in Maastricht omdat ze volgens de ambassade illegaal het land zouden zijn uitgesmokkeld. De ambassade spande een civiele procedure in om de stukken terug te krijgen. De Nigeriaanse regering werd van de zaak op de hoogte gebracht en nam de

¹⁰⁸ LAGAMMA, R., Africa's vanishing cultural heritage. Reflections of an American cultural diplomat. In: McINTOSH, R. J., SCHMIDT, P. R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.95-97.

¹⁰⁹ *The European Fine Art Foundation*. TEFAF is één van de grootste kunstbeurzen ter wereld.

¹¹⁰ Michel Van Rijn is jarenlang een kunstroof geweest en heeft zich nu bekeerd en werkt samen met verschillende politiediensten.

smokkel zeer ernstig. Kunsthandelaar Deletaille, die de beelden voor meer dan honderdduizend dollar per stuk aanbood, was zich van geen kwaad bewust.

Hij verklaarde de beeldjes van een Belgische tussenhandelaar te hebben gekocht. De leiding van de TEFAF was erg ongelukkig met heel de affaire. Zij stelde dat haar geen blaam trof, omdat de vijf beelden nergens voorkwamen op lijsten van vermiste of gestolen beelden¹¹². Wat de affaire voor de TEFAF extra pijnlijk maakte, was dat Deletaille een van de 'keurmeesters' van de beurs was, die stukken op kwaliteit en echtheid moest beoordelen¹¹³.

Van de in Maastricht in beslag genomen Nok-beelden kon Nigeria niet zeggen uit welke vindplaats ze afkomstig waren. In december 2000 lagen de beelden nog steeds op de plaats waar de politie ze in maart had gedeponereerd. Er kwam weinig schot in de zaak¹¹⁴. De inbeslagneming in maart 2000 kreeg veel aandacht in de pers in Nederland. In België wekte zij minder beroering op. Dat zegt iets over het belang dat in beide landen aan het onderwerp wordt gehecht.

6.3. Nok-beelden voor een Zwitser

In april 2000 was het weer raak. Op het vliegveld van Lagos legde de Nigeriaanse douane beslag op een voor een Zwitser bestemde lading met onder meer 39 Nok-beelden. De exportvergunning bleek te zijn vervalst. Zij was afgegeven door een oud-medewerker van een museum in de Nigeriaanse stad Kaduna. De Zwitser had de beelden eerder dat jaar voor een bescheiden bedrag bij een antiquair daar gekocht. Op de markt in het Westen zouden de beelden honderden keer meer opleveren. Inmiddels was de ICOM Rode Lijst echter openbaar geworden en daarop stonden de Nok-beelden duidelijk vermeld¹¹⁵.

6.4. Jacques Chirac, Jacques Kerchache en het Louvre

Op 13 april 2000 opende in Parijs het verbouwde *Pavillon des Sessions* van het Louvre een grote tentoonstelling met daarin 177 meesterwerken van tribale kunst. Deze kunstwerken zijn een onderdeel van het *Musée des Arts et des Civilisations*, ook wel het *Musée du Quai Branly* genaamd. Dit museum is in opbouw en zal de collecties van het *Musée de l'Homme* (270.000 objecten) en het *Musée National des Arts d'Afrique et d'Océanie* (30.000 objecten) overnemen. Beide instellingen lijden aan slechte behuizing, tekort aan personeel en geld en

¹¹¹ Zij hebben een grote, gerenommeerd kunstgalerij (Primitive Art) in Brussel op de Zavel.

¹¹² (anon.), Aangeboden op ...

¹¹³ SCHUTTEN, H., op. cit., pp.12-13.

¹¹⁴ VAN BEURDEN, J., Goden, graven ..., pp.94-95.

¹¹⁵ Ibid., p.95.

politieke onwil en zullen dus ophouden te bestaan, wanneer het *Musée des Arts et des Civilisations* in 2004 zijn deuren zal openen¹¹⁶.

Dit nieuwe museum, dat het *grand travail*¹¹⁷ is van Jacques Chirac, wordt een spectaculair gebouw, met 9000 m² expositieruimte en 8000 m² opslagruimte. Het werd ontworpen door Jean Nouvel. Hij tekende eerder al voor het *Institut du Monde Arabe*. Chirac's project heeft al tot vele conflicten geleid in de voorbije tien jaar, zowel in museale, politieke en wetenschappelijke kringen. Chirac heeft altijd al een voorliefde gehad voor tribale kunst en is trouwens een verwoed verzamelaar. In 1991 werd hij vriend van Jacques Kerchache, een sluwe vos in het handel- en verzamelvak. Kerchache kreeg carte blanche van Chirac om de verzamelingen van ondermeer het *Musée de l'Homme* en het *Musée National des Arts d'Afrique et d'Océanie* samen te voegen en hier en daar wat aankopen te verrichten.

Jacques Kerchache is museumconsulent, connaisseur en verzamelaar. In 1990 publiceerde hij samen met 150 prominente schrijvers, kunsthistorici en politici een manifest, *Pour que les chefs-d'oeuvre du monde entier naissant libres et égaux*, in de krant Libération. Hierin schreven ze over de verbanning van traditionele kunsten van kleinschalige niet-westerse maatschappijen uit het Louvre. Een jaar later, toen hij Chirac ontmoette op het eiland Mauritius, kreeg hij diens steun voor deze onderneming. Hij is nu 61 jaar en was van 1960 tot 1981 een succesvol handelaar in tribale kunst, die hij met hoge winsten verkocht aan verzamelaars, musea en andere handelaars. Hij had een galerij aan de Rue du Seine, waar hij in 1967 zijn eerste grote tentoonstelling hield¹¹⁸. Hij reisde vaak om stukken te verzamelen, direct van hun makers of tussenpersonen in zowel Afrika als Zuidoost-Azië. In de loop van de jaren '70 ontwikkelde Kerchache een nieuwe ambitie: de documentatie van alle esthetisch belangrijke tribale kunst over de hele wereld. Voor dit project bezocht hij publieke en private collecties. Hij schreef trouwens het standaardwerk *l'Art africain*. Zijn verleden werd stilgehouden tijdens de opening in het Louvre¹¹⁹.

Nog voor de opening van de tentoonstelling kwam er echter een persbericht van de Nigeriaanse ambassade in Parijs. Op deze tentoonstelling zouden immers twee Nok-beelden getoond worden waarvan zowel Nigeria als UNESCO zeggen dat ze gestolen zijn. Deze

¹¹⁶ http://www.louvre.fr/anglais/collec/aaoa/aaoa_hp.htm

¹¹⁷ Dit zijn imposante gebouwen die het Franse culturele leven op gang houden Georges Pompidou bouwde Centre Pompidou, Valéry Giscard d'Estaing bouwde Musée d'Orsay, François Mitterrand het Institut du Monde Arabe en de Bibliothèque de France. Chirac koos voor een nieuw museum met kunst uit Afrika, Azië en Zuid-Amerika.

¹¹⁸ Deze ging voornamelijk over 25 Mahongwe *m'bweti* figuren. Deze had hij gevonden in Gabon, waar ze gedumpt waren in een droge put door missionarissen in de jaren 1930. De regering van Gabon kreeg hier lucht van en hij werd gearresteerd. De beelden werden geconfiscieerd en overhandigd aan de ambassade. Daarna zijn ze op mysterieuze wijze verdwenen. Ze zijn nooit opgenomen geweest in de Gabonese nationale collectie.

¹¹⁹ CORBEY, R., op. cit., pp.125-127.

beelden werden waarschijnlijk verhandeld door Lin & Emile Deletaille¹²⁰. Het pikante van de verklaring school erin dat de ambassade wel wees op het verbod op handel in Nok-beelden maar, anders dan in het geval van Drouot niet om beslagname en teruggave vroeg. *The Art Newspaper*¹²¹ onderzocht de achterliggende betekenis hiervan en blijktbaar was het Jacques Chirac zelf die Kerchache aan deze Nok-beelden hielp. Magali Noelle, een woordvoerdster van het Louvre, ontkent dat de figuren gestolen zijn, maar stelt dat ze verkregen werden door een legale conventie tussen de Franse en Nigeriaanse regering onder leiding van generaal Abdulsalmi Abubakar. De figuren werden aangekocht nadat ze 3 commissies waren gepasseerd. Het was in 1998 dat Chirac rechtstreeks contact zocht met zijn toenmalige Nigeriaanse collega om goedkeuring te krijgen voor de aankoop van enkele Nok-beelden. De Nigeriaanse *National Commission for Museums and Monuments* en de meeste museumdirecteuren in Nigeria waren hiertegen fel gekant. Een acceptatie door Nigeria zou volgens de commissie de roof van Nok-beelden en andere waardevolle objecten verder in de hand werken. Maar Chirac dreef zijn zin door. In 1999 bezocht hij de nieuw gekozen Nigeriaanse president Olusegun Obasanjo. In ruil voor technische hulp die Frankrijk zal verlenen aan musea in Nigeria schoof die het advies van de National Commission terzijde, hetgeen de voorzitter van de commissie, Yaro Gella, de kop kostte. De overeenkomst zou op 7 februari 2000, tijdens een staatsbezoek van Obasanjo aan Frankrijk zijn getekend. Magali Noelle voegde er aan toe dat de huidige president van Nigeria, Chief Olusegun Obasanjo zich verheugde om de opening van het *Pavillion des Sessions* en tevreden was dat een van zijn beschavingsculturen was vertegenwoordigd in een van de belangrijkste musea van de wereld.

Bij de opening van de tentoonstelling op 13 april 2000 zei Chirac: "Het Louvre is niet zomaar een van de grootste musea ter wereld, om niet te zeggen het grootste. Het biedt ook, of men het nu wil of niet, prestige en roem waarvan men niet hele beschavingen mag uitsluiten". Met andere woorden, de landen waarvan objecten te zien zijn moeten blij zijn dat het Louvre zijn deuren daarvoor heeft opengezet. De ICOM vond de speech van Chirac arrogant en beschuldigde, net als hun collega's in Nigeria, het Louvre er openlijk van een stap te hebben gezet 'in de richting van het legitimeren van de plundering en illegale handel'. Volgens het dagblad *Libération* zat de regering Jospin in haar maag met de handelswijze van Chirac. Het citeerde de minister van cultuur: '*Wij moeten op geen enkele manier de plundering van de derde wereld bevorderen*'.

In november 2000 trad de Nigeriaanse ambassade in Parijs opnieuw in de publieke belangstelling. Nu verklaarde de ambassadeur expliciet dat de in februari gesloten

¹²⁰ PIETERS, R., 'Gestolen' beelden ..., p.13.

¹²¹ <http://www.allemandi.com/TAN/news/article.asp?idart=1776>

overeenkomst hoogstens het karakter had van een werkdocument en dat van een officiële bilaterale overeenkomst geen sprake was. Hij kreeg daarin bijval van de gezaghebbende Britse Lord Colin Renfrew, die directeur is van het *Illicit Antiquities Research Centre* van de universiteit van Cambridge. Renfrew riep Chirac op de beelden aan Nigeria terug te geven en in een protocol de garantie op te nemen dat de beelden een plaats krijgen in het Nationaal Museum van Lagos¹²².

6.5. Veilinghuis Drouot

Op 21 april 2000, enkele dagen na de opening van het *Pavillon des Sessions* kreeg Jean Polet een telefoon van ICOM. Meerdere Nok-beelden zouden tentoongesteld zijn in Hôtel Drouot. ICOM vroeg Polet om poolshoogte te gaan nemen. Vervolgens vroeg de ambassadeur van Nigeria in Parijs aan de Franse justitie om de Nok-beelden in beslag te nemen. Drouot is een zeer groot huis met jaarlijks zo'n 3000 veilingen waar een half miljoen objecten worden verhandeld. De Nigeriaanse gezant kreeg bijval van zijn collega uit Niger, die om inbeslagname vroeg van de uit zijn land verdwenen Boura-beelden, die ook op de ICOM lijst staan. De Franse justitie ging op het verzoek in en verzegelde de objecten een half uur voor de verkoop startte. Ze werden pas opnieuw vrijgegeven nadat de eigenaars bewezen hadden ze op eerlijke wijze verkregen te hebben¹²³.

6.6. Het Oron-museum in Nigeria

Het Oron Museum werd voor het eerst publiekelijk geopend op 7 december 1959. Men kon er voornamelijk 661 mannelijke voorouderfiguren (*ekpu*) van het Oron volk bezichtigen, de meeste werden in leen gegeven door de eigenaars. Op die manier konden ze nog steeds hun beelden blijven vereren. Het Oron Museum verkreeg hiermee een voorbeeldfunctie. Het toonde aan dat de lokale bevolking kan meehelpen aan de bouw van een eigen museumcollectie. Naast *ekpu* beelden bevatte de collectie ook *Igbo* palen en trommels en een *Cross river* monoliet. De *ekpu* beelden behoren tot de oudste Nigeriaanse houtsculpturen, misschien zelfs van Afrika.

Het museum werd vernield tijdens de Nigeriaanse burgeroorlog van 1966. In oktober 1967 werd de collectie geëvacueerd naar Umuahia, nadat het museum was gebombardeerd en beschoten. De vernieling was zo groot dan men het museum moest heropbouwen. Sommige objecten werden gestolen in Oron, maar het merendeel was intact toen ze aankwamen in het *Government College* in Umuahia. Toen Umuahia werd bedreigd, ging een deel van de Oron

¹²² VAN BEURDEN, J., *Goden, graven ...*, pp.94-95.

¹²³ *Ibid.*, p.95. + <http://www.lexpress.fr/Express/Info/Culture/Dossier/polet/dossier.asp?nom=polet>

collectie naar Orlu. Aan het einde van de burgeroorlog werd het *Government College* een vluchtelingenkamp en veel van de sculpturen werden gebruikt als brandhout of oorlogsbuit. Toen de overblijvende museumstukken van Orlu en Umuahia naar Lagos werden gebracht, bleven er nog 116 over van de 661, de meeste ervan van mindere kwaliteit.

In 1958 toen deze beeldjes wereldwijd bekend werden, waren er reeds 20 gestolen door een Afrikaanse dealer. Ze werden over de hele wereld verkocht en zijn sindsdien nooit meer teruggevonden. Elk Oron-beeld dat in het buitenland voorkomt moet gestolen en illegaal uitgevoerd zijn en waarschijnlijk kan het geïdentificeerd worden op basis van foto's, die werden genomen alvorens het museum openging. Hoogstwaarschijnlijk werden enkele museumstukken en de weinige stukken die overbleven in de dorpen tijdens de oorlog gestolen en gesmokkeld naar Kameroen. Hier verschenen ze op de internationale kunstmarkt. Er zijn ook sterke vermoedens dat sommige lokale mensen aan deze transactie hebben meegeholpen. Hoewel er nog nooit een *ekpu*-sculptuur aan het licht is gekomen in het buitenland, is men er sterk van overtuigd dat deze aanwezig zijn in kunstcollecties in Europa en Amerika. Het verlies van deze collectie wordt gezien als een van de grote tragedies uit deze periode in de Nigeriaanse geschiedenis ¹²⁴.

¹²⁴ NATIONAL MUSEUM ORON, Guide to the national museum Oron. Nigeria, s.d., pp.4-13.

7. Bewaring van het cultureel erfgoed. Hoe illegale handel tegengaan?

7.1. Algemeen

Hier worden kort enkele facetten besproken die moeten veranderen om illegale handel tegen te gaan. De aspecten die hier vooropgesteld worden, komen uit artikels, speeches en de antwoorden op de vragenlijsten. Eerst en vooral is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen legitieme en illegale handel. Wanneer dit verschil duidelijk is, kan worden onderzocht welke stappen er moeten ondernomen worden om de illegale handel te stoppen. Belangrijke punten hierbij zijn de aanpassing van de wetgeving, een grotere professionalisering in de museawereld, het sensibiliseren van de betrokken partijen en de mobilisatie van de publiek opinie. Misschien wel de belangrijkste inspanning is het tot stand brengen van duurzame relaties waaruit samenwerking kan voortvloeien. Tot slot wordt er nog kort ingegaan op het teruggeven van cultureel erfgoed aan Nigeria.

7.2. Verschil tussen legitieme en illegale handel

Er moeten duidelijke criteria worden opgesteld om het verschil tussen legitieme en illegale handel te herkennen. Een illegaal object kan verschillende keren verkocht worden zonder *provenance* vooraleer het verkocht wordt aan een instelling of privé-verzamelaar, de details van de illegale oorsprong zijn dan verloren gegaan of gewist. Wanneer het object dan gepubliceerd wordt in een wetenschappelijke verhandeling of tentoonstellingscatalogus of zelfs een verkoopscatalogus, verkrijgt het object een nieuwe respectabele pedigree als een object van wetenschappelijk belang of waardering. De illegale afkomst wordt dan geleidelijk aan vergeten. Op die manier wordt illegaal materiaal witgewassen door verkoop en publicatie in Europa en Noord-Amerika¹²⁵.

Er zijn reeds enkele positieve signalen merkbaar, maar toch blijven verschillende Europese en Noord-Amerikaanse instellingen materiaal van de *Red List* verzamelen. Zo geraakte in februari 2000 bekend dat het *Virginia Museum of Fine Arts* trots zijn nieuwe aanwinst voorstelde, een Sokoto-terracotta uit Nigeria en een daarbijhorende appreciatie van curator Richard Woodward. Dit stond zo vermeld in een krant, maar er werd geen woord gerept over de diefstal en de ermee gepaard gaande vernieling. De *Nigerian High Commission in London*

¹²⁵ BRODIE, Neil, Introduction. In: BRODIE, Neil, TUBB, Kathryn Walker, (eds.), *Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology*. London, Routledge, 2002, pp.2-4.

heeft al verschillende klachten tegen Bonhams ingediend omwille van zijn voortdurende veilingen van materiaal uit Afrika zonder *provenance*¹²⁶.

Beelden met een TL-datering zijn veel meer geld waard dan diegene zonder. Daarom zou het ook beter zijn dat musea of wetenschappelijke instellingen geen authenticiteitscertificaten meer uitschrijven voor illegale objecten. Geen enkele handelaar is immers bereid serieuze bedragen neer te tellen voor een object dat misschien nep zou kunnen zijn. Helaas schrijven wetenschappelijke instellingen of academici vaak nog wel certificaten uit. Professor Michael Tite van de *Oxford University Research Laboratory for Archaeology and the History of Art* bijvoorbeeld had er geen problemen mee om objecten te dateren zonder enige *provenance*.

Zijn verklaring hiervoor was dat hij het geld kon gebruiken voor ander onderzoek. The *University Committee for Archaeology* keurde een resolutie goed waarbij het laboratorium verboden werd om objecten zonder exportpapieren te dateren. Dateren is niet meer mogelijk in dit laboratorium voor privé-personen of commerciële galerijen en verkooppunten¹²⁷.

7.3. Ontwikkelingssamenwerking

Het is duidelijk dat armoede de mogelijkheid creëert voor illegale handelaars om kunstschaten aan te kopen aan zeer lage prijzen. Wie zou er geen schop nemen en beginnen graven als hij honger heeft en er een jaarsalaris voor aangeboden krijgt? Politiek die armoede bestrijdt, kan bijdragen tot een daling van de praktijken die lijden tot een cultuurverlies. Cultuur in de ontwikkelingslanden wordt niet alleen bedreigd door het stelen van kunstschaten, maar ook door de manier waarop er ontwikkeling, interactie en samenwerking is. Ontwikkelingssamenwerking is een confrontatie en interactie tussen twee culturen. Enkel als de identiteit van de andere cultuur sterk genoeg is om tegen de externe invloed op te boksen, dan wordt ontwikkeling door interactie duurzaam. Maar als de balans oneven is en de lokale waarden worden genegeerd, zorgt dit voor instabiliteit en erosie. De schrik voor een invasie van een andere cultuur mogen we niet onderschatten. Culturele onevenwichtigheid is een bron van conflict. Het versterken van de culturen van de ontwikkelingswereld en het promoten van de cohesie en stabiliteit zijn de noodzakelijke voorwaarden voor ontwikkeling. Veel ontwikkelingslanden beseffen dit. Een sterke culturele identiteit moet het mogelijk maken voor een cultuur om externe invloeden te absorberen en hun cultuur ermee te verrijken¹²⁸. Ontwikkelingssamenwerkingspolitiek moet gebaseerd zijn op de cultuur van het land in kwestie. Beschermen van het cultureel erfgoed moet daarom een belangrijk deel van uitmaken van de ontwikkelingssamenwerking.

¹²⁶ <http://www.mcdonald.cam.ac.uk/IARC/cwoc/issue6/Redalert.htm>

¹²⁷ McINTOSH, R. J., art. cit., pp.57-58.

¹²⁸ PRONK, J., art. cit., pp.8-13.

7.4. Wetgeving

Bij het maken van afspraken die het verkeer van cultuuroederen pogen te reguleren en de illegale handel trachten tegen te gaan, of dat nu op internationaal of nationaal niveau gebeurt, strijden twee uitgangspunten om voorrang: bescherming en uitwisseling. De belangenafweging tussen beide is terug te vinden in de preambules van heel wat internationale instrumenten. Overwegingen die pleiten voor uitwisseling zijn onder meer dat de onderlinge beïnvloeding en uitwisseling van culturen, met cultuuroederen als belangrijke exponent van die culturen, bijdraagt tot wederzijds begrip tussen culturen en aan de ontwikkeling van de mensheid. Als argumenten voor de bescherming en regulering wordt weer verwezen naar het belang van het behoud van bepaalde voorwerpen voor de culturele identiteit van mensen en volken¹²⁹.

Lange tijd viel de roep om een internationale regulatie in dovemansoren in de westerse landen. Vooral het tekort aan duidelijke wetgeving speelde daarbij grote parten, meer bepaald het gebrek aan een algemene ratificatie. Harrie Leyten¹³⁰ wijst er zelfs ook nog op dat er na de ratificatie nog veel werk blijft in verband met de implementatie van de wetgeving. Landen moeten hun nationale wetgeving aan de internationale conventies aanpassen. Jos van Beurden wijst op het gevaar dat landen als België en Zwitserland snel de UNESCO-conventie zullen tekenen om zo de veel effectievere UNIDROIT-conventie niet te moeten tekenen. België kent als enige lidstaat van de Europese Unie geen wetgeving die de uitvoer van cultuuroederen tegengaat.

Toch is er al enige verbetering aangezien al meerdere landen de UNESCO-conventie hebben geratificeerd. Een internationaal verdrag zal echter nooit volstaan als enige oplossing voor het probleem. Ook op nationaal niveau zijn vele juridische en andere maatregelen nodig om het tij te keren¹³¹. Dit houdt volgens Leyten een scherpere omschrijving in van wat wel en wat niet uitgevoerd mag worden, zodat handelaren weten wat wel en wat niet te kopen en een ratificatie van de internationale conventies, zowel door exporterende als importerende landen en in sommige gevallen nog specifiekere bilaterale overeenkomsten tussen landen. Volgens Jos van Beurden ontbreekt het in Nigeria aan *good cultural governance* en is dit de reden geweest waarom de regering van de VS geen bilaterale overeenkomst heeft gesloten met Nigeria, zoals het dat wel deed met b.v. Mali.

¹²⁹ GRIMBREERE, S.M., art. cit., p.9.

¹³⁰ Harrie Leyten is oud-conservator van de dienst Afrika van het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Hij is lid van de Ethische Commissie van de Nederlandse Museum Vereniging.

¹³¹ Ibid., p.16.

7.5. Professionalisering

Een belangrijk middel om de vicieuze cirkel te doorbreken is het opleiden van het personeel en het oprichten of verbeteren van de documentatiesystemen in de ontwikkelingslanden. Sinds de start in 1948, heeft het ICOM¹³² gewerkt aan een professionalisering van het stafpersoneel. Momenteel telt ICOM 28 internationale commissies, elk toegewijd aan de studie van een bepaald type museum of aan een aan het museum gerelateerd onderwerp. Deze commissies helpen ICOM om zijn voornaamste doelstellingen te realiseren: uitwisseling van wetenschappelijke informatie op een internationaal niveau, ontwikkeling van professionele maatstaven, toepassing van wetten en adviezen en realisatie van samenwerkingsprojecten. De internationale commissie voor het trainen van personeel (ICTOP) stimuleert en promoot relevante professionele of technische educatie en training. ICTOP biedt maatstaven aan alle mensen die werken in musea of daaraan gerelateerde instellingen. Dit geldt ook voor studenten tijdens hun opleiding. ICTOP publiceert eveneens een syllabus waarin verschillende cursussen beschreven staan, die zowel nationaal als internationaal worden gegeven¹³³. De internationale commissie voor documentatie (CIDOC) helpt musea hun inventarissen op te stellen. In deze commissie zetelen curatoren, bibliothecarissen en informatiespecialisten die geïnteresseerd zijn in documentatie, registratie, management en digitalisering van de collecties. Er wordt hen de mogelijkheid geboden om samen te werken. Leden ontvangen een nieuwsbrief en kunnen eveneens deelnemen aan jaarlijkse conferenties en aan een aantal workshops over dataverzameling, multimedia, internet, ... Het *International Committee for Museum Security* (ICMS) publiceert internationale veiligheidsmaatregelen en geeft trainingscursussen voor het stafpersoneel om zichzelf en het cultureel erfgoed te beschermen tegen diefstal, vandalisme en brand. Er zijn verschillende werkgroepen: fysische bescherming, technische bescherming, brandveiligheid, training, wetten, publicaties, ... Elk jaar is er een ontmoeting, telkens op een andere locatie, waar de veiligheidsmaatregelen en beschermingsvoorschriften worden geanalyseerd en ervaringen worden uitgewisseld. *The International Committee for Museums and Collections of Ethnography* (ICME) is specifiek toegewijd aan etnografische musea en collecties van lokale, nationale en internationale culturen. De commissie is betrokken bij de uitdagingen waar deze musea voor staan. ICME houdt zijn leden op de hoogte door een nieuwsbrief, jaarlijkse bijeenkomsten en werkgroepen. De internationale commissie voor conservatie (ICOM-CC) telt 23 werkgroepen en biedt aan conservators, wetenschappers, curatoren en andere professionelen de mogelijkheid om samen te werken, te onderzoeken en conservatie te promoten. Zij organiseren gespecialiseerde internationale ontmoetingen en conferenties.

¹³² <http://icom.museum/internationals.html>

¹³³ <http://www.city.ac.uk/ictop/>

Het laatste decennium werden ongeveer 1000 papers gepresenteerd en gepubliceerd. De internationale commissie voor regionale musea (ICR) is geïnteresseerd in de rol van regionale musea in hun gemeenschap met respect voor cultuur, geschiedenis, omgeving, sociale ontwikkeling en taal. Twee keer per jaar verschijnt er een nieuwsbrief en er is een jaarlijkse conferentie.

Het West African Museum Programme¹³⁴ (WAMP), dat zijn basis heeft in Lagos, werd in 1982 opgericht onder auspiciën van het in London gevestigde International African Institute (IAI) en wordt sterk gesteund door de Ford Foundation, de Rockefeller Foundation, de Swedish International Development Authority (SIDA) en de *Overseas Development Administration* (ODA). WAMP is een non-gouvernementele organisatie die West-Afrikaanse musea helpt toegankelijk maken. Ze willen de lokale bevolking helpen inzien dat musea nodig zijn, musea als instellingen van cultureel belang moeten immers deel uitmaken van de gemeenschap. Zij moeten beantwoorden aan de behoeften van de gemeenschap en moeten effectief bijdragen tot de groei en ontwikkeling van de gemeenschap. Zij hebben als enige een programma dat zich speciaal inzet voor het West-Afrikaanse cultureel erfgoed. WAMP legt ook een belangrijke nadruk op lokale musea en tracht ervoor te zorgen dat er adequate aandacht aan wordt besteed in verschillende landen¹³⁵. Toch mag er geen dichotomie zijn tussen de lokale musea en de nationaal, gecentraliseerde musea. De algemene aanpak van musea moet zowel een lokaal aspect als een nationaal aspect kennen. Zij weerleggen ook de stelling dat musea belangrijk zijn voor de toekomst. Musea zijn ook belangrijk voor hun eigentijds fysisch en moraal welbevinden¹³⁶. Zij organiseren seminaries en workshops, bieden technische assistentie aan en moedigen trainingsprogramma's aan. In de jaren '90 hadden zij een groot programma over het opstellen van een inventaris van foto-materiaal. Zij publiceren in samenwerking met IAI en geven een tweetalig WAMP Bulletin uit¹³⁷.

Afrikaanse landen hebben een aantal initiatieven genomen om hun cultureel erfgoed te beschermen. Zo was er in november 1991 een internationale museumconferentie die simultaan georganiseerd werd in Benin, Togo en Ghana, met als topic Which museums for Africa? Heritage now. Deze conferentie creëerde een nieuw besef bij de professionelen uit de museawereld. Zij beloofden inspanningen voor het verbeteren van de trainingscursussen voor het personeel en om de trainingscentra in Jos (Nigeria) en Niamey (Niger) te renoveren

¹³⁴ <http://www.oneworld.org/iai/wamp.htm>

¹³⁵ RAVENHILL, P. L., Introduction. In: ARDOUIN, C. D., ARINZE, E., (eds.), *Museums and the community in West Africa*. Smithsonian institution press, Washington D.C., 1995, pp.1-4.

¹³⁶ KONARE, A. O., The creation & survival of local museums. In: ARDOUIN, C. D., ARINZE, E., (eds.), *Museums and the community in West Africa*. Smithsonian institution press, Washington D.C., 1995, pp.6-8.

¹³⁷ LEYTEN, H., International cooperation in the fight against illicit traffic. In: LEYTEN, H., (ed.), *Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage*. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, p.77.

en de documentatie- en bewaringsinstellingen van de musea in Afrika te reorganiseren¹³⁸. Deze conferentie werd georganiseerd door Alpha Oumar Konaré, de toenmalige voorzitter van ICOM en president van Mali. Na deze conferentie werd AFRICOM opgericht. AFRICOM wil bijdragen tot een positieve ontwikkeling van de Afrikaanse gemeenschappen door het aanmoedigen van musea in hun rol als cultuurdragers en als agenten van culturele samenhang. De objectieven van de internationale commissie zijn: het promoten van de ontwikkeling van musea en gerelateerde instellingen in Afrika in een context van globale ontwikkeling, het promoten van beroepen waarop musea-activiteiten zijn gebaseerd, het versterken van de samenwerking tussen musea in Afrika en uitwisselingen ontwikkelen met musea buiten Afrika, het promoten en verhogen van de deelname van de gemeenschap en tot slot trachten zij ook de illegale handel in Afrikaanse erfgoed te bestrijden¹³⁹.

In september 1993 vond er ook een andere conferentie plaats in Arusha, Tanzania: *Workshop on the illicit traffic in cultural property*, georganiseerd door AFRICOM¹⁴⁰, in samenwerking met UNESCO en SADCAMM. In totaal waren er 50 deelnemers uit de SADClanden, maar ook uit Mali, Benin, Kenia, Zaïre en Madagaskar. Samuel Sidibé schrijft in zijn paper voor deze workshop dat het probleem op elk niveau moet worden aangepakt, te beginnen in het land van origine. De Arusha-workshop moedigt landen aan om hun wetten te veranderen¹⁴¹.

In oktober 1994 was er een follow-up van de workshop *Illicit traffic in Cultural Property* op de regionale conferentie van de West-Afrikaanse musea in Bamako¹⁴². Hier werd vermeld dat voornamelijk het Ibadan Museum in Nigeria sterk te lijden heeft onder diefstal (maar ook het Timgad Museum in Algerije, het Louvre en het Modern Art Museum in Stockholm).

In 1994 vond er ook een ééndaags seminarie plaats over 'culturele genocide' in Leiden, ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling *'Langs de Niger'*. Directeurs van West-Afrikaanse nationale musea kwamen hun problemen met de bewaking en veiligheid in hun musea uit de doeken doen. De directeurs deden een beroep op de internationale gemeenschap en meer bepaald op de Europese musea om hen te helpen voor de bescherming van hun cultureel erfgoed¹⁴³. In 1997 vond een gelijkaardige conferentie plaats in het *Koninklijk Instituut voor de Tropen* in Amsterdam¹⁴⁴.

¹³⁸ LEYTEN, H., *Illicit traffic and the collections of Western museums of ethnography*. In: LEYTEN, H., (ed.), *Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage*. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.20-21.

¹³⁹ <http://www.african-museums.org/origins.htm>

¹⁴⁰ Dit is een ICOM programma voor Afrika

¹⁴¹ PRONK, J., art. cit., pp.9-13. + LEYTEN, H., *Illicit traffic and ...*, p.21.

¹⁴² LEYTEN, H., *Illicit traffic and ...*, p.21.

¹⁴³ *Ibid.*, p.21.

¹⁴⁴ SMALLENBURG, S., art. cit.

Naast al deze commissies, programma's en conferenties, bestaan er nog veel meer initiatieven, zoals bijvoorbeeld: Swedish African Museum Programme (SAMP), International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property (ICCROM), Ecole du Patrimoine Africain (EPA), Programme for Museum Development in Africa (PMDA), Association des Musées et Monuments de la Communauté pour le Développement de l'Afrique Australe (SADCAM), ...

Er bestaat niet alleen behoefte aan een betere professionalisering bij de musea-instellingen, maar er moeten ook gespecialiseerde douane- en politiediensten worden opgericht. Ze moeten bovendien beter bemand worden, voornamelijk in doorvoerlanden als Nederland, Zwitserland en België. Zo telt de Belgische politiedienst Kunst en Antiek welgeteld drie medewerkers, net zoveel als de sectie Kunst- en Antiekdiefstallen van de Centraal Recherche Informatiedienst in Zoetermeer, Nederland. Het CRI is, evenals Interpol, geen operationele maar alleen een administratieve dienst. In het Verenigd Koninkrijk, internationaal een van de belangrijkste markten voor de handel in gestolen kunst, telde het Art Squad van Scotland Yard in 2000 twee medewerkers. De enige positieve uitzonderingen in Europa zijn Frankrijk, waar de kunst- en antiekbrigade beschikt over 35 medewerkers omdat het aantal kunstmisdrijven daar de laatste jaren explosief is gestegen en Italië, een van de meest door plunderingen getroffen landen. De carabinieri beschikken inmiddels over een staf van 250 medewerkers die zich alleen maar met gestolen cultuurobjecten bezighouden¹⁴⁵.

Er moet een effectievere controle komen door de overheden. Een betere internationale coördinatie met een betere uitwisseling van gegevensbestanden van gestolen kunst- en cultuurobjecten moet worden opgericht. Dit moet een internationaal bekende dienst zijn waar gestolen objecten meteen worden geregistreerd¹⁴⁶.

7.6. Publieke opinie en sensibilisering

In veel landen staat het cultureel erfgoed niet in de musea, maar wordt het bewaard door de gemeenschap die het gemaakt heeft. Het is dan ook een belangrijke taak om deze gemeenschappen te benaderen en ze het belang van hun erfgoed te doen inzien. Ook om te voorkomen dat archeologische sites geplunderd worden, is het mobiliseren van het volk zeer belangrijk¹⁴⁷. Er moet voorlichting worden gegeven aan alle betrokken partijen: de oorspronkelijke eigenaars (de boeren, de bewakers van het erfgoed), de ambtenaren, de

¹⁴⁵ SCHUTTEN, H., op. cit., p.201.

¹⁴⁶ NOOYENS, K., Vragenlijst ingevuld door Jos van Beurden, 18 april 2003.

¹⁴⁷ DES PORTES, E., The fight against illicit traffic in cultural property: a priority for museum professionals. In: LEYTEN, H., (ed.), Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.34-36.

tussenhandel, de toeristen, de diplomaten, de missionarissen, de veilinghuizen, de kunsthandel, de kopers (verzamelaars en musea). Tevens moet er dus ook een mobilisatie van de publieke opinie in het Westen komen¹⁴⁸. De houding van de ontvangende landen is van groot belang in deze context. Mensen zijn steeds meer geïnteresseerd geraakt in de culturen van de ontwikkelingslanden en moeten beseffen dat het Westen zijn mening niet zo maar mag opdringen.

Men moet trachten een collaboratie op te zetten. Dit is een van de taken van het *International Committee for Education and Cultural Action* (CECA) van ICOM. De leden hiervan zijn stafpersoneel die gespecialiseerd zijn in de interpretatie van werken naar het publiek toe. Zij houden zich verder bezig met educatie, onderzoek, management, tentoonstellingen, programma's, media en evaluatie. De leden wisselen informatie uit over museumvoorlichting op internationaal niveau en proberen ervoor te zorgen dat educatie deel uitmaakt van het museumbelief en van de programma's van ICOM. CECA houdt jaarlijks conferenties, die gepubliceerd worden, en verspreidt een nieuwsbrief, *ICOM Education*¹⁴⁹.

7.7. Samenwerking

De professionele samenwerking is essentieel voor de informatie-uitwisseling tussen landen. Dit is de enige goede sleutel om een efficiënt netwerk op te richten. Er moet een goede samenwerking ontstaan tussen musea in westerse en Afrikaanse landen, maar ook tussen de musea in één land onderling. UNESCO moet hierin een belangrijke rol vervullen, zowel als tussenpersoon als scheidsrechter. De Europese etnografische musea moeten samen met de Afrikaanse musea aan tafel gaan zitten. De musea van het Westen beseffen de culturele, historische en religieuze waarde van de objecten voor de cultuur. Gans het personeel is opgeleid in academische richtingen als archeologie, antropologie of sociologie. Zij weten maar al te goed dat een cultuur zonder verleden geen toekomst heeft, maar zij werken nog vaak op een eenzijdige manier. Enkel zij beslissen over het thema van de tentoonstelling en de publicaties. De informanten en dorpsbewoners die hun objecten tijdelijk afstonden voor de tentoonstelling werden tot voor kort nooit gevraagd naar hun mening. Sinds kort is er sprake van een dialoog en een samenwerking en stappen de musea af van hun koloniale manier van werken¹⁵⁰. Volgens Harrie Leyten en Rogier Bedaux kopen de volkenkundige musea in Nederland niets meer aan dat aan twijfel onderhevig is. Er is een speciale commissie die toezicht houdt op de uitvoering van die belofte¹⁵¹. Een samenwerking in het opstellen van tentoonstellingen en onderzoeksprojecten geeft de mogelijkheid om

¹⁴⁸ NOOYENS, K., Vragenlijst ingevuld door Harrie Leyten, 18 april 2003.

¹⁴⁹ <http://icom.museum/internationals.html>

¹⁵⁰ LEYTEN, H., *Illicit traffic ...*, pp.21-23.

¹⁵¹ WELLING, W., art. cit., pp.17. + NOOYENS, K., Vragenlijst ingevuld door R.M.A. Bedaux, 3 mei 2003.

goede banden te creëren. In deze context wordt het voor musea mogelijk om objecten voor een langere termijn te lenen. In sommige gevallen kan de kunst zelfs verkocht worden, als de prijs rechtvaardig is. Dit verbetert niet alleen de levensstandaard van de artiest, maar ook het zelfrespect en het versterkt het geloof in de eigen creativiteit.

Een ander zeer belangrijk punt is dat westerse musea hun collectie toegankelijk maken voor musea en onderzoekers uit het land van herkomst. De uitwisseling van computerbestanden, catalogi en het opzetten van een beurzensysteem maakt het mogelijk voor deze onderzoekers hun onderzoek in het Westen verder te zetten¹⁵².

The International Committee for Exhibition Exchange (ICEE) is een forum voor de verspreiding van kennis en ervaring over tentoonstellingen. De commissie behandelt verschillende aspecten van de circulatie en uitwisseling van tentoonstellingen. Ze verzamelt informatie over zowel potentiële als bestaande rondreizende tentoonstellingen. Zij houden een jaarlijkse conferentie. Er is een publicatie verschenen dat museumpersoneel informeert en praktische oplossingen biedt bij het opstellen van tentoonstellingen.

Deze duurzame samenwerking kan enkel tot stand komen wanneer de betrokken partijen voldoende gesensibiliseerd worden over de illegale handel.

7.8 Ethische code

Volgens Elisabeth des Portes¹⁵³ is het belangrijkste doel van ICOM het promoten van een duidelijke, professionele ethiek. De internationale museagemeenschap heeft zijn ethische code en heeft die aangepast aan de individuele nationale situatie. Er is voorgesteld geweest om specifieke categorieën van musea, zoals etnografische musea, een eigen code te laten ontwikkelen. In mei 1994 werd er een studie over internationale ethische codes gepubliceerd door UNESCO. Handelaarsorganisaties in Frankrijk, Canada, USA, Zwitserland, Nederland en Groot-Brittannië gebruiken zulke codes al. Ton Cremers en Jos van Beurden twijfelen echter aan de zelfregulering van een ethische code¹⁵⁴. Jos van Beurden haalt in zijn antwoord op een van de vragen uit de vragenlijst meerdere voorbeelden aan. Zo werd in 2001 een Nok-beeld te koop aangeboden door een kleinere galerie in Amsterdam. De galerie was aangesloten bij NedArt¹⁵⁵. NedArt had eerder verklaard bereid te zijn zijn leden te adviseren om de ICOM Red List te respecteren.

¹⁵² BEDAUX, R., An archaeologist's appeal. In: LEYTEN, H., (ed.), *Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage*. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.67-71.

¹⁵³ Elisabeth Des Portes was secretaris-generaal van ICOM tot 1997.

¹⁵⁴ NOOYENS, K. Vragenlijst ingevuld door Jos van Beurden, 18 april 2003. + NOOYENS, K., Vragenlijst ingevuld door Ton Cremers, 18 april 2003.

¹⁵⁵ Dit is een grote koepelorganisatie met allerlei organisaties uit de Nederlandse kunsthandel.

NedArt vroeg de galerie in een brief om opheldering. De galerie verklaarde dat het beeld al decennia in Europa was en dat het beeld te koop werd aangeboden op verzoek van een Duitse cliënt. Het is echter zeer onwaarschijnlijk, dat Nok-beelden al decennia lang in Europa zijn. Dit zou dan echt de uitzondering moeten zijn. Helaas vroeg NedArt niet om uitgebreidere documentatie als bewijs voor die langdurige aanwezigheid in Europa. Jos van Beurden heeft, net als vele andere, dan ook erg weinig vertrouwen in het concreet naleven van ethische codes door handelaren. De meeste organisaties van handelaren hebben bijvoorbeeld ook geen onafhankelijke commissie die de naleving controleert en waarop je als buitenstaander een beroep kunt doen.

7.9. Snelle identificatie

Wanneer een object gestolen wordt, is een snelle identificatie nodig om de kans te vergroten het object terug te vinden. Sommige organisaties publiceren en verspreiden foto's van gestolen objecten: Interpol, UNESCO, het magazine *Trace* in Groot-Brittannië, verschillende wetenschappelijke bladen zoals *Minerva* in de Verenigde Staten en verkoopscatalogi zoals *Gazette de Drouot* in Parijs. *ICOM News* is een viermaandelijks tijdschrift dat gratis wordt gedistribueerd onder de 10000 leden van ICOM. Het toont foto's en berichten van gestolen objecten die opgenomen zijn in de lijst van Interpol. Zo werd bijvoorbeeld het bronzen hoofd van een man dat in 1987 uit het *Nigeria National Museum* werd gestolen terug gevonden (ICOM news no. 1 van 1987). Het ICOM publiceert ook een reeks *A hundred missing objects*. De eerste editie ging over objecten uit Angkor Wat (sept. 1993). De tweede editie handelde over het Afrikaans erfgoed (sept. 1994) In 1996 kende deze publicatie haar eerste succes met de teruggave van drie Ife-terracotta's door de Franse politie¹⁵⁶.

Lijsten met gestolen voorwerpen, zoals ondermeer het *Art Loss Register* en *Object-ID*, zijn zeer nuttige instrumenten als ze een algemene verspreiding kennen en door iedereen worden gebruikt. Wel moet er rekening mee gehouden worden dat het *Art Loss Register* in handen is van particulieren. Het is een commercieel bedrijf dat is opgezet door verzekeringsmaatschappijen die een belang hebben bij de terugkeer van gestolen kunst, maar zowel Sotheby's als Christie's zijn aandeelhouder, wat kan leiden tot een belangenconflict¹⁵⁷.

¹⁵⁶ DES PORTES, E., art. cit., pp.37-38.

¹⁵⁷ SCHUTTEN, H., op. cit., p.202.

7.10. Andere voorstellen

Een andere oplossing volgens Rogier Bedaux, conservator van het *Volkenmuseum Leiden* is het stimuleren van de lokale productie van vervalsingen. Dit geeft de lokale bevolking ook een manier om geld te verdienen.

Om op korte termijn de strijd tegen de illegale handel te stimuleren, bestaat misschien in het doen dalen van de vraag in het Westen. Musea kunnen hierin een belangrijke adviesfunctie hebben.

Patrick J. Darling¹⁵⁸ stelt een tijdelijke amnestie voor alle Nigeriaanse antiques voor. Dit zou het voor kunsthandelaars en verzamelaars mogelijk maken om goede foto's en TL-dateringen te maken van de mooiste stukken. Nigeria zou dan veel meer te weten komen over zijn vroegere culturen. Grote items kunnen dan terug opgespoord worden naar hun oorspronkelijke site overgebracht en hun archeologische *provenance* zou gereconstrueerd kunnen worden. Belangrijk is ook dat bij zulke amnestie de geregistreerde objecten verkocht kunnen worden op publieke veilingen. Dit zou verzamelaars er toe aanzetten om hun collectie te registreren en het biedt eveneens de mogelijkheid aan de Nigeriaanse regering om de mooiste stukken terug aan te kopen aan nominale marktwaarde. Deze amnestie zou enkel voor een gelimiteerde periode van ongeveer 6-12 maanden gelden. Daarna worden alle niet geregistreerde objecten als gestolen goed verklaard. Het belangrijkste objectief van de amnestie is dat goederen geregistreerd worden die anders verloren zijn, met het opnieuw verwerven ervan als secundair objectief. Een amnestie zou betere resultaten bereiken dan stappen te ondernemen naar Interpol. Deze amnestie vergt een duidelijk follow-uponderzoek met handelaars in Europa. Er moet ook een strak tijdsschema gevolgd worden, anders kunnen er verkeerde signalen gestuurd worden. Handelaars zouden verantwoordelijk zijn om privé-verzamelaars te contacteren en hun objecten te laten registreren. Om effectief te handelen kunnen er maatregelen worden genomen om de anonimiteit van de meeste verzamelaars en handelaars te garanderen. The NCMM, ICCROM, ICOM en belangrijke veilinghuizen kunnen kopies bijhouden van het definitieve register en de relevante pagina's worden gestuurd naar deze die hebben meegeholpen, zelfs via een tussenadres. Op lange termijn kan dit probleem, volgens Patrick J. Darling, enkel opgelost worden door twee factoren: de verbetering van de levensstandaard van de meerderheid van de bevolking en door een groeiende appreciatie voor de waarde van oude culturen.

¹⁵⁸ <http://www.mcdonald.cam.ac.uk/IARC/cwoc/issue6/Nok-Kwatakwasht.htm>

7.11. Teruggeven van het erfgoed

Wanneer er sprake is van een goede samenwerking verklaren de meeste Nederlandse volkenkundige musea, volgens Harrie Leyten, zich in principe bereid om te onderhandelen over teruggave, hoewel er daarvoor geen juridische gronden zijn. UNESCO en UNIDROIT kennen immers geen terugwerkende kracht. Hierbij stellen zij wel enkele voorwaarden: gegarandeerde veiligheid van het voorwerp na terugkeer, goede conservatie, ... Leyten vindt dat de terugkeer moet gebeuren op basis van ethisch handelen. Centraal in deze kwestie staat ook de vraag hoe belangrijk deze voorwerpen voor Nigeria zijn, volgens Leyten. "Zijn ze representatief om een indruk te geven aan de thans levende bevolking van de historische rijkdom, van hun cultuurverleden." Deze vragen moeten volgens hem gesteld worden tijdens een overleg tussen Nigeria en de musea die deze schatten in beheer hebben. Om aan de voorwaarden te kunnen voldoen voor de teruggave van objecten, moeten volgens Leyten de rijke Europese musea en landen helpen.

Volgens Antoon Ott moet er eerst en vooral een onderscheid gemaakt worden tussen het algemeen cultureel en het bijzonder cultureel erfgoed. Hij verklaart deze termen aan de hand van een Nederlands voorbeeld. Een voorbeeld van algemeen cultureel erfgoed in Nederland zijn de Delftsblauwe tegeltjes. Al deze tegeltjes hoeven niet in Nederland te blijven, het is zelfs optimaal dat deze tegels in verscheidene musea over heel de wereld verspreid zijn. Zo verspreiden ze mee het cultureel erfgoed van Nederland. Een voorbeeld van bijzonder cultureel erfgoed is de Nachtwacht van Rembrandt. Dit werk hoort volgens Ott thuis in Nederland. Dezelfde vergelijking kun je maken voor Nigeria. Er zijn 10 000 Nok-beeldjes gevonden in Nigeria waarvan veel fraaie stukken. Al deze beeldjes hoeven niet in Nigeria te blijven, slechts enkele representatieve objecten volstaan. Ook voor Nigeria is het een pluspunt als de mensen ze over de hele wereld kunnen bewonderen. Dit zorgt voor een wereldwijde erkenning van het erfgoed van Nigeria. Wel wees hij op het verschil met de Benin-bronzen. De mooiste stukken daarvan vind je in het *British Museum*. Hij is, net als zovelen, dan ook een voorstander dat enkele van deze objecten terugkeren naar het bronland, omdat ze uitzonderlijk zijn qua formaat, kwaliteit, esthetische kenmerken,... Hoewel hij er ook sterk op wees dat het waardebefef voor hun cultureel erfgoed bij de bevolking onvoldoende is.

Voor Jos van Beurden staat het cultureel zelfbeschikkingsrecht van een land of een volk centraal. Elk land of volk mag beschikken over zijn eigen cultureel erfgoed, waarbij het zelf bepaalt wat wel en niet tot dat erfgoed behoort. Van hem mag Nigeria een beroep doen op Westerse landen, waar zich Benin-bronzen bevinden, naast Groot-Brittannië ook in

Nederland en Duitsland, om over teruggave te onderhandelen. Ook hij vindt het reëel, dat houders van Benin-bronzen in Westerse landen voorwaarden stellen aan teruggave. In het algemeen komen die neer op *good governance* van Nigeria op het gebied van cultuurbehoud. Ze moeten er zeker van kunnen zijn, dat de beelden goed bewaard en beheerd worden en geen mogelijke prooi vormen voor nieuwe diefstal. In de praktijk komt dat neer op begeleide terugkeer.

Het *African Reparations Movement (ARM)* heeft een campagne opgesteld voor de repatriëring van de Benin-bronzen.¹⁵⁹

De UNESCO richtte een werkgroep *Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in Case of Illicit Appropriation* op voor het promoten van de terugkeer van objecten. Volgens UNESCO moeten de meest representatieve werken terug naar het herkomstland. Voor het ontstaan van de werkgroep gaf België al ettelijke objecten terug aan Zaïre. Voor 1993 heeft geen enkele Afrikaanse staat een zaak aangebracht¹⁶⁰.

Toch gaat zeker niet iedereen akkoord met de teruggave van objecten aan het herkomstland. Het British Museum is altijd al gekant geweest tegen het teruggeven van objecten aan het herkomstland. Robert Anderson¹⁶¹, directeur van het British museum, zegt dat bezoekers “*expect to see these things on display in the British Museum*”. Vaak wordt hierbij ook nog aangegeven dat dankzij de kolonisten en de handelaars het cultureel erfgoed bewaard werd gebleven¹⁶².

Deze manier van denken is louter eenrichtingsverkeer. Het is een duidelijke bevestiging van de scheve verhoudingen in de wereld, die alleen door het opbouwen van duurzame relaties kan worden rechtgetrokken. Toch is er al, volgens Harrie Leyten, een kentering merkbaar in de internationale relaties. Eisten de ontwikkelingslanden vroeger al hun kunstschaten terug, nu gaat het veel meer om een samenwerking in goed vertrouwen. “Zouden wij enkele voorwerpen uit jullie collectie terug mogen, desnoods in langdurig bruikleen, dan kunnen jullie uit onze collecties dingen lenen die jullie nog missen in jullie musea¹⁶³”. Ook Manus Brinkman, secretaris generaal van ICOM, bekritiseert de mening dat het beter is dat werken

¹⁵⁹ <http://www.arm.arc.co.uk/CRBBhome.html>

¹⁶⁰ PROT, L. V., art. cit., p.30.

¹⁶¹ Robert Anderson was tot april 2003 werkzaam aan het *Institute for Advanced Study* te Princeton waar hij carrière maakte in de nationale musea van Engeland en Schotland. Hij startte als curator in de wetenschapsgeschiedenis, daarna werd hij directeur van chemie in het *Science Museum* en momenteel is hij directeur van het *British Museum*. In 1990 was hij voorzitter van de *British Society for the History of Science*. <http://www.museum-security.org/01/196.html#3>

¹⁶² BAQUE, P., op. cit., p.97.

¹⁶³ NOOYENS, K., Vragenlijst ingevuld door Jos van Beurden, 18 april 2003 + NOOYENS, K., Vragenlijst ingevuld door Harrie Leyten, 16 april 2003.

uit oude beschavingen in westerse musea tentoongesteld worden dan verstopt te blijven in de nationale musea van het land of in handen te zijn van verzamelaars. Hij zegt: "Dit is een zeer gevaarlijke mening, het is een bewijs om een gesmokkeld kunstwerk te mogen kopen. Musea moeten compleet onberispelijk zijn. Als ze beginnen met dubieuze stukken te kopen zullen zij verdere plunderingen aanmoedigen. Voor hem moet de boodschap zeer duidelijk zijn: koop nooit of aanvaard nooit een gestolen goed. En als je er een vindt, geef het terug¹⁶⁴".

¹⁶⁴ <http://www.observer.co.uk/international/story/0,6903,213308,00.html>

8. Besluit

Ik heb in deze thesis gepoogd om de kunstroof van Nigeriaanse objecten in kaart te brengen. Daarbij is er aandacht geschonken aan het politieke klimaat van Nigeria sinds de onafhankelijkheid. De militaire regimes en burgerregeringen worden beknopt besproken. Er moet ook rekening mee gehouden worden dat Nigeria nog steeds één van de meest corrupte landen ter wereld is en dat er vaak geen rekening wordt gehouden met de wetgeving. Vervolgens wordt er beknopt geschetst over welke cultuurgoederen het gaat en hoe belangrijk ze zijn voor Nigeria en haar cultureel erfgoed. Daarbij kunnen we duidelijk een onderscheid maken tussen de Nok-sculpturen en de Benin-bronzen. Daarbij wordt aangetoond dat Benin-bronzen schaarser zijn dan Nok-sculpturen, die een grotere verspreiding kenden. De Benin-bronzen getuigen van een grote kennis inzake messingkunst, terwijl de Nok-sculptuur één van de oudste culturen is op de Afrikaanse continent. De Nok-sculpturen zijn sterk onderhevig aan plunderingen en diefstal, terwijl de meeste Benin-bronzen Nigeria hebben verlaten tijdens de Britse strafexpeditie van 1897. Uit dit hoofdstuk moet gebleken zijn dat beide cultuurobjecten belangrijk zijn voor het cultureel erfgoed van Nigeria omdat ze een speciale kunstuiting zijn. Om diefstal en plunderingen van kunstgoederen tegen te gaan, werden er in de loop van de 20ste eeuw enkele internationale afspraken gemaakt. De Haagse Conventie beperkt zich tot goederen die werden gestolen in tijden van conflicten en oorlogen en de Werelderfgoed Conventie spreekt enkel over onroerende monumenten en landschappen. De UNESCO-conventie van 1970 wilde hierin verandering brengen door ook de handel in roerende cultuurobjecten tegen te gaan, maar ook de UNESCO-conventie was beperkt omdat ze zich enkel uitsprak over cultuurobjecten die werden onttrokken uit overheidsinstellingen en religieuze gebouwen. Het UNIDROIT-verdrag van 1995 is veel uitgebreider. Vandaar dan ook dat veel landen dit verdrag nog niet hebben geratificeerd. Dit verdrag maakt het voor staten mogelijk om gestolen of illegaal verhandelde cultuurobjecten terug te eisen. Zowel het UNESCO- als het UNIDROIT-verdrag kennen echter geen terugwerkende kracht. Tot slot werden hier ook de ethische code en de *Red List* besproken, maar deze hebben geen enkele juridische waarde, zij doen enkel een beroep op de integriteit van de betrokken partijen. In dit hoofdstuk werden ook de belangrijkste nationale wetgevingen in verband met cultuur en de handel in cultuurobjecten van Nigeria opgenomen. Plunderaars gaan steeds drierter te werk om cultuurobjecten te onttrekken. Zij maken gebruik van een arsenaal aan roofmethodes om toch maar bij de juiste objecten te geraken. Deze markt onstond rond de eeuwwisseling van de 20ste eeuw, toen veel kubistische artiesten interesse toonden in deze culturen. Daarna groeide de markt

gestaag tot de jaren '70, waarna ze een verval kende in Afrika. Nigeriaanse objecten bereiken de Europese kunstmarkt via een lange omweg via enkele doorvoerlanden. Export uit Nigeria was en is illegaal en het werd heel moeilijk er via Lagos te werken. Daarna werd door de handelaars hun route verlegd via Lomé of Cotonou. Gestolen objecten importeren in Europa is in veel landen niet illegaal omdat zij het UNESCO- of UNIDROIT-verdrag nog niet getekend hebben. De handel in culturobjecten is een wereldwijd probleem waarbij veel personen betrokken zijn. Niet iedereen speelt een even grote rol in deze trafik. Landbouwers die gaan plunderen om enkele centen te verdienen, kunnen niet vergeleken worden met de grote handelaars die enorme winstmarges op zak steken. Alle betrokken personen werden kort besproken in verband met hun rol in deze handel. Om het verhaal van de kunsthandel is duidelijker te maken werden er enkele case-studies besproken. Na dit probleem te hebben aangekaart, werd er ook getracht enkele oplossingen naar voren te brengen van hoe er een einde kan worden gemaakt aan deze handel. Dit zijn natuurlijk niet dé oplossingen, maar geven wel een beeld van wat er in de toekomst moet veranderen. Hierbij gaat de aandacht natuurlijk uit naar een algemene ratificatie van de internationale verdragen door alle landen. Bij de implementatie van de internationale verdragen moet de nationale wetgeving ook worden aangepast. Bi- en multilaterale akkoorden zijn ook een stap in de goede richting. Ook het belang van samenwerking, zowel op regionaal, op nationaal als op internationaal vlak mag niet onderschat worden. Er moet een wisselwerking ontstaan tussen de cultuurimporterende en cultuurexporterende landen. Voorbeelden daarvan zijn legio: gezamenlijke tentoonstellingen oprichten, kennis en ervaring uitwisselen, beurzen voor Afrikaanse professionelen, ... Cultuurimporterende landen kunnen helpen om programma's van catalogisering en inventarisering op grote schaal mogelijk te maken. Het is een taak van de lokale bevolking om hun lokale musea verder te exploiteren, te vernieuwen en te promoten. Ook de media kunnen een steentje bijdragen door er meer aandacht aan te schenken. Dit gebeurt reeds veel meer dan tijdens het vorige decennium. De publieke opinie mag niet onderschat worden. Westerse consumenten moeten aandacht schenken aan de *provenance* van een object dat ze wensen aan te kopen. Enkel als er rekening wordt gehouden met al deze aspecten, en waarschijnlijk nog veel andere, kan er sprake zijn van duurzame relaties en een legitieme handel.

9. Bibliografie

- (anon.), Kunstbezit Nigeria wordt van alle kanten geplunderd. In: De Volkskrant, 26 mei 1997.
- (anon.), Aangeboden op TEFAF. Nigeria wil onderzoek naar beelden. In: NRC Handelsblad, 22 maart 2000.
- ARDOUIN, Claude Daniel, ARINZE, Emmanuel, (eds.), Museums and the community in West Africa. Smithsonian institution press, Washington D.C., 1995, 135p.
- BAQUE, Phillipe, Un nouvel or noir. Pillage des oeuvres d'art en Afrique. Paris, Paris-Méditerranée, 1999, 191p.
- BEDAUX, Rogier, An archaeologist's appeal. In: LEYTEN, Harrie, (ed.), Illicit trafic in cultural property. Museums against pillage. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.67-71.
- BEN-AMOS, Paula, The art of Benin, London, Thames and Hudson Ltd, 1980, 93p.
- BOOT, A.W.A., TEN WOLDE, A.M., Witwassen in de kunsthandel. In: Justitiële Verkenningen: Kunst en Criminaliteit (themanummer), 1997, 1, pp.32-40.
- BOUWMAN, Wim, The international art market. In: LEYTEN, Harrie, (ed.), Illicit trafic in cultural property. Museums against pillage. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.61-66.
- BRENT, Michel, A view inside the illicit trafic in african antiquities. In: McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), Plundering Africa's Past, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.63-78.
- BRODIE, Neil, Introduction. In: BRODIE, Neil, TUBB, Kathryn Walker, (eds.), Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology. London, Routledge, 2002, pp. 1-22.
- BRODIE, Neil, DOOLE, Jenny, WATSON, Peter, Stealing history. The illicit trade in cultural material. Cambridge, McDonald Institute for archaeological research, 2000, 60p.
- BRODIE, Neil, TUBB, Kathryn Walker, (eds.), Illicit antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology. London, Routledge, 2002, 308p.
- BRUYNINX, E., Etnische kunst I Afrika. Onuitgegeven cursus, vakgroep etnische kunst, Gent, 1998, 81p.
- CORBEY, Raymond, Tribal art traffic. A chronicle of taste, trade and desire in colonial and post-colonial times. Amsterdam, KIT Publishers, 2000, 255p.
- COOMBES, Annie, E., Reinventing Africa. Museums, material culture and popular imagination in Late Victorian and Edwardian England. New Haven, Yale University Press, 1995, 256p.

- DE GRUNNE, Bernard, *The birth of art in Black Africa. Nok statuary in Nigeria*. Paris, Adam Biro, 1998, 122p.
- DES PORTES, Elisabeth, *The fight against illicit traffic in cultural property: a priority for museum professionals*. In: LEYTEN, Harrie, (ed.), *Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage*. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.34-38.
- GIMBRERE, S.M. *Het Unidroit-verdrag. Over de internationale bescherming van cultuuroederen*. In: *Justitiële Verkenningen: Kunst en Criminaliteit (themanummer)*, 1997, 1, pp.8-17.
- JEGEDE, Dele, *Nigerian art as endangered species*. In: McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.125-142.
- KONARE, Alpha Oumar, *The creation & survival of local museums*. In: ARDOUIN, Claude Daniel ARINZE, Emmanuel, (eds.), *Museums and the community in West Africa*. Smithsonian institution press, Washington D.C., 1995, pp.5-10.
- LAGAMMA, Robert, *Africa's vanishing cultural heritage. Reflections of an American cultural diplomat*. In: McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.94-98.
- LAWAL, Babatunde, *The present state of art. Historical research in Nigeria: problems and possibilities*. In: *Journal of African History*, 18, 1977, 2, pp. 193-216.
- LEYTEN, Harrie, *Illicit traffic and the collections of Western museums of ethnography*. In: LEYTEN, Harrie, (ed.), *Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage*. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.14-23.
- LEYTEN, Harrie, *International cooperation in the fight against illicit traffic*. In: LEYTEN, Harrie, (ed.), *Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage*. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.72-78.
- LEYTEN, Harrie, (ed.), *Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage*. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, 104p.
- McINTOSH, Roderick J., *Just say shame. Excising the rot of cultural genocide*. In: McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.45-62.
- McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., *The African past endangered*. In: McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.1-17.
- McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), *Plundering Africa's Past*, Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, 289 p.

- MINTEN, Dominique, Minstens vier Brusselse antiekzaken bieden Nok-beeldjes aan. In: De Standaard, 6 dec. 2000.
- MUSCARELLA, Oscar White, Unexcavated Objects. In: LEVINE, Louis D. Levine, YOUNG, T.C. Jr., (ed.), Mountains and lowlands, Essays in the archaeology of Greater Mesopotamia. Bibliotheca Mesopotamica 7, Malibu, Undena Publications, 1977, pp.153-208.
- MUSCARELLA, Oscar White, The lie became great. The forgery of ancient near eastern cultures. In: (anon.), Studies in the art and archaeology of antiquity. vol. 1, Groningen, Styx publications, 2000, pp.1-29.
- NATIONAL MUSEUM ORON, Guide to the national museum Oron. Nigeria, s.d., 79p.
- NIGERIAN MUSEUM LAGOS, Guide to the Nigerian museum, Lagos. Nigeria, s.d., 60p.
- NOOYENS, Kim, Vragenlijsten, Gent, 16 april 2003.
- PELEMAN, Johan, Nigeria. Politieke chronologie (1960-1996). Antwerpen, IPIS-brochures, 1996, 83p.
- PIETERS, Rudy, 'Gestolen' beelden brengen Chirac in nauwe schoentjes. In: De Morgen, 25 nov. 2000, p.13.
- PIETERS, Rudy, Nok Nok, wie is daar? In: De Morgen, 9 dec. 2000, p.7.
- PRONK, Jan, Fighting Poverty is important for the safeguarding of cultural heritage. In: LEYTEN, Harrie, (ed.), Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.8-13.
- PROTT, Lyndel V., Saving the heritage. UNESCO'S Action against illicit traffic in Africa. In: McINTOSH, Roderick J., SCHMIDT, Peter R., (eds.), Plundering Africa's Past. Bloomington & Indianapolis, Indiana University Press, 1996, pp.29-44.
- RAVENHILL, Philip L., Introduction. In: ARDOUIN, Claude Daniel ARINZE, Emmanuel, (eds.), Museums and the community in West Africa. Smithsonian institution press, Washington D.C., 1995, pp.1-4.
- ROTH, H. Ling, Great Benin: Its customs, art and horrors, London, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1968, 234p.
- SIDIBE, Samuel, Fighting pillage; national efforts and international cooperation. In: LEYTEN, Harrie, (ed.), Illicit traffic in cultural property. Museums against pillage. Amsterdam, KIT Publishers, 1995, pp.25-33.
- SCHUTTEN, Henk, Kunstmaffia. Moord, diefstal, oplichting en witwaspraktijken in de kunstwereld. Amsterdam, Meulenhoff, 2000, 224p.
- SJOUKE, Paulus Stephanus, Het behoud van cultuurgoederen, twee werelden, twee visies. Nijmegen, Ars Aequi Libri, 1999, 355p.
- SIMPSON, Moira, Burying the past. In: Museums journal, juli 1994.

- SMALLENBURG, Sandra, Nederland wil Afrika helpen bij beschermen kunst. In: NRC Handelsblad, 24 okt. 1997.
- STEINER, Christophe B., African art in transit. Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 220p.
- VAN BEURDEN, Jos, Plundering van culturen is wereldwijd probleem. In: Internationale Samenwerking, 1995, 1, pp.32-36.
- VAN BEURDEN, Jos, Bescherming cultuurgood moeilijk uitvoerbaar. In: Internationale Samenwerking, 1995, 1, pp.37-38.
- VAN BEURDEN, Jos, Unidroit-verdrag steun in de rug voor bestrijders kunstroof. In: Internationale Samenwerking, 1997, 10, pp.8-9.
- VAN BEURDEN, Jos, Goden, graven en grenzen. Over kunstroof uit Afrika, Azië en Latijns-Amerika. Amsterdam, KIT Publishers, 2001, 120p.
- VAN BEURDEN, Jos, Stop de kunstroof. In: Internationale Samenwerking, 2002, 2, p.20.
- VAN RAPPARD, Ch. E., LEISTRA, J.E.P., Kunst in den vreemde. Internationale verdragen ter bescherming van nationaal cultureel erfgoed. In: Justitiële Verkenningen: Kunst en Criminaliteit (themanummer), 1997, 1, pp.18-31.
- VERHOEVEN, Karel, Europese handel in gestolen erfgoed floreert. In: De Standaard, 17 juni 2000.
- WELLING, Wouter, Musea en kunsthandel over illegale etnografica. Nieuwe missie in Afrika. In: Vitrine, 1995, 5, pp.16-20.

Internetbronnen

- Geschiedenis van Nigeria, 15/04/2003, <http://www.landenweb.com/geschiedenis.cfm?LandID=181&NIGERIA>
- Voorbereiding van de twaalfde UNESCO-sessie van *het Intergovernmental Committee for Promoting the Return and Restitution of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation* van 25 tot 28 maart 2003 te Parijs, 19/11/2002, http://www.unesco.org/culture/legalprotection/theft/html_eng/index_en.shtml
- Ratificatie van de UNIDROIT *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects*, 16/04/2003, <http://www.unidroit.org/english/implement/i-95.htm>
- De *Red List* van ICOM, 16/04/2003, <http://icom.museum/redlist/>
- De *Art Loss Register*, 06/01/2003, <http://www.artloss.com/Default.asp>
- Object-ID, 06/01/2003, <http://www.object-id.com/>
- De homepage van ICOM, 19/11/2002, <http://icom.museum/>
- De homepage van het *museum security network*, 06/01/2003, www.museum-security.org
- De homepage van UNESCO, 15/12/2002, <http://www.unesco.org>

- De homepage van UNIDROIT, 15/12/2002, <http://www.unidroit.org>
- De homepage van de commissies van ICOM, 16/03/2003, <http://icom.museum/internationals.html>
- De homepage van ICTOP, 16/03/2003, <http://www.city.ac.uk/ictop/>
- De homepage van WAMP, 16/03/2003, <http://www.oneworld.org/iai/wamp.htm>
- De homepage van ARM, 23/04/2003, <http://www.arm.arc.co.uk/CRBBhome.html>
- Informatie over het NCMM, 19/11/2002, <http://www.e-nigeria.info/museums.htm>
- Informatie over Nigeria, 19/11/2002, <http://www.nigeria.gov.ng>
- Kaart van Nigeria, 02/05/2003, http://www.geographic.org/maps/nigeria_maps.html
- Gegevens over Nigeria, 06/01/2003, <http://www.afrikatour.info/landengegevens/Nigeria/nigeriagegevens.htm>
- Gegevens over AFRICOM, 16/03/2003, <http://www.african-museums.org/origins.htm>
- Foto van een *oba*, Benin, 02/05/2003, <http://www.multimedialibrary.com/FramesML/IM5B/IM5BPage5.html>
- (anon.), Nigeria demands treasures back, 16/04/2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/1779236.stm>
- (anon.), Arts and civilizations of Africa, Asia, Oceania and Americas at the Louvre, 19/02/2003, http://www.louvre.fr/anglais/collec/aaoa/aaoa_hp.htm
- (anon.) Kunstroof: cultureel erfgoed en de Janus-kop van Nederland, 06/01/2003, <http://www.coherentie.nl/71.html>
- (anon.), American, European countries, invite Nigeria for negotiation on artefacts; <http://www.thisdayonline.com/archive/2001/05/02/20010502news12.html>
- (anon.), Nok Terracottas (500 B.C.-200 A.D.), 19/11/2002, http://www.metmuseum.org/toah/hd/nok/hd_nok.htm
- A.D., Louvre questioned over Nok figures, 15/03/2003, <http://www.cloudband.com/frames.mhtml/magazine/news/2000/06/23/main.html>
- ALBERGE, Dalya, Bronzes at heart of tussle for African art, 27/03/2003, <http://www.museum-security.org/01/196.html#3>
- ART NEWSPAPER, Chirac intervenes in illicit art trade, 19/02/2003, <http://www.allemandi.com/TAN/news/article.asp?idart=1776>
- BRODIE, Neil, Red alert in Nigeria, 16/04/2003, <http://www.mcdonald.cam.ac.uk/IARC/cwoc/issue6/Redalert.htm>
- DARLING, Patrick J., The Rape of Nok and Kwatakwasshi: the crisis in Nigerian Antiquities, 16/04/2003, <http://www.mcdonald.cam.ac.uk/IARC/cwoc/issue6/Nok-Kwatakwasshi.htm>

- DONGALA KODI, Jean-Baptiste, Le pillage de l'art africain, 24/02/2003, <http://jb.dongala.free.fr/pages/article3.htm>
- HENLEY, J., Louvre hit by looted art row (23/04/2000), 16/02/2003, <http://www.observer.co.uk/international/story/0,6903,213308,00.html>
- KARLIN, Elise, Une vraie tête de l'art ... africain, 12/02/2003, <http://www.lexpress.fr/Express/Info/Culture/Dossier/polet/dossier.asp?nom=polet>
- KUITENBROUWER, F., Bescherming cultureel erfgoed. Nieuwe regels van UNESCO. In: NRC Handelsblad, 26 maart 1999, <http://www.nrc.nl/W2/Nieuws/1999/03/26/Vp/07.html>
- MARTENS, JOS, De conquistadores: wereldveroveraars met oogkleppen. Afrika. De zwarte mythe. Ife en Benin: koninklijk brons, 27/01/2003, <http://users.pandora.be/michel.vanhalmeconguis/conquis8.htm>
- MINISTERIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN, ontwikkelingssamenwerking, Nederland: Ethische en politieke conflicten in Nigeria, 19/11/2002, <http://kvc.minbuza.nl/nl/archief/cultuurbehoud/contra4nl.html>
Nigeria, 17/02/2003, http://www.minbuza.nl/default.asp?CMS_ITEM=1F6BE3E4FE99479D97DEA685BFD94B24X1X59329X72
- O'KEEFE, Patrick, Een strijd die doorgaat, 17/02/2003, <http://www.unescoentrum.nl/nieuws/art1-nr1-2001.html>
- VAN LAERE, Marc, Nigeria na de militaire dictatuur. Goede wil in bange dagen, 16/04/2003, <http://www.wereldwijd.be/archief/ww297-10.html>

10. Bijlagen

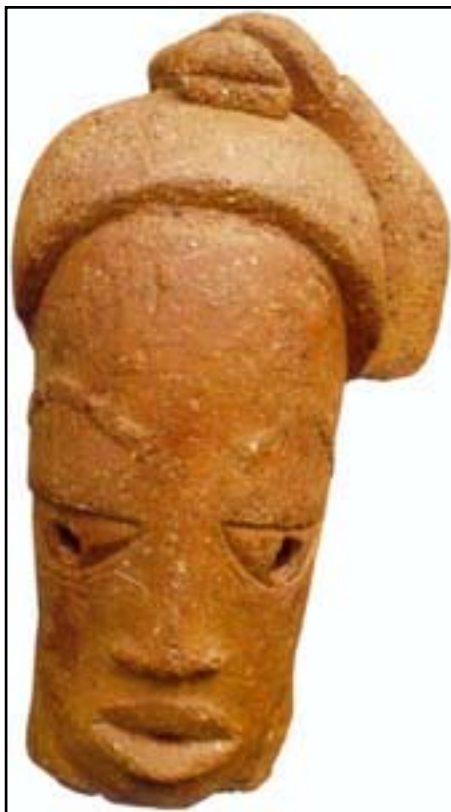
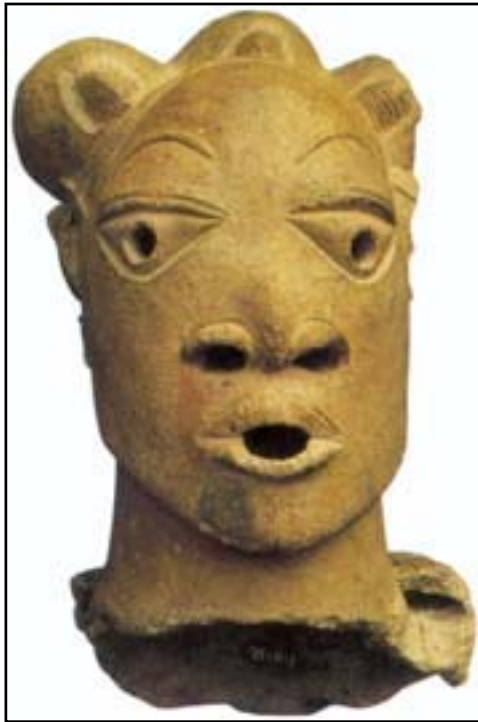
- BIJLAGE 1: Kaart van Nigeria
- BIJLAGE 2: Twee Nok-sculpturen uit terracotta
- BIJLAGE 3: Een bronzen Benin-hoofd
- BIJLAGE 4: De ratificatie van het UNESCO-verdrag
- BIJLAGE 5: De ratificatie van het UNIDROIT-verdrag
- BIJLAGE 6: Algemene vragenlijst
- BIJLAGE 7: Vragenlijst opgesteld voor kunsthandelaars
- BIJLAGE 8: Vragenlijst opgesteld voor conservators
- BIJLAGE 9: Vragenlijst ingevuld door Ton Cremers, 18 april 2003
- BIJLAGE 10: Vragenlijst ingevuld door Jos van Beurden, 18 april 2003
- BIJLAGE 11: Vragenlijst ingevuld door Harrie Leyten, 18 april 2003
- BIJLAGE 12: Vragenlijst ingevuld door Rogier Bedaux, 5 mei 2003

OPMERKING: Enkel de vragenlijsten waarnaar verwezen wordt in de thesis zijn weergegeven in de bijlagen.

Bijlage 1: Kaart van Nigeria

Bron: http://www.geographic.org/maps/nigeria_maps.html

Bijlage 2: Twee Nok-sculpturen uit terracotta

Bron: <http://icom.museum/redlist/english/page01.htm#>

Bijlage 3: Een bronzen Benin-hoofd

Bron: <http://www.multimedialibrary.com/FramesML/IM5B/IM5BPage5.html>

U N E S C O

CONVENTION ON THE MEANS OF PROHIBITING AND PREVENTING
THE ILLICIT IMPORT, EXPORT AND TRANSFER OF OWNERSHIP OF CULTURAL
PROPERTY
(PARIS, 14 NOVEMBER 1970)

LIST OF THE 100 STATES PARTIES
AS AT 27 JUNE 2003

This list is updated when a new instrument of ratification is deposited.

STATES

Date of Deposit
Ratification (R)
Acceptance (Ac)
Accession (A)
Succession (S)
Date of Entry into Force

ALBANIA

13.06.2002 (R)
13.09.2002

ALGERIA

24.06.1974 (R)
24.09.1974

ANGOLA

07.11.1991 (R)
07.02.1992

ARGENTINA

11.01.1973 (R)
11.04.1973

ARMENIA¹

05.09.1993 (S)
Note 1

AUSTRALIA

30.10.1989 (Ac)
30.01.1990

AZERBAIJAN

25.08.1999 (R)
25.11.1999

BAHAMAS

09.10.1997 (R)
09.01.1998

BANGLADESH

09.12.1987
09.03.1988

BARBADOS 10.04.2002 (Ac) 10.07.2002

BELARUS

28.04.1988 (R)

28.07.1988

BELIZE

26.01.1990 (R)

26.04.1990

BHUTAN

26.09.2002

26.12.2002

BOLIVIA

04.10.1976 (R)

04.01.1977

BOSNIA-HERZEGOVINA²

12.07.1993 (S)

Note 2

BRAZIL

16.02.1973 (R)

16.05.1973

BULGARIA⁵

15.09.1971 (R)

24.04.1972

BURKINA FASO

07.04.1987 (R)

07.07.1987

CAMBODIA

26.09.1972 (R)

26.12.1972

CAMEROON

24.05.1972 (R)

24.08.1972

CANADA

28.03.1978 (Ac)

28.06.1978

CENTRAL AFRICAN REPUBLIC

01.02.1972 (R)

01.05.1972

CHINA

28.11.1989 (Ac)

28.02.1990

COLOMBIA

24.05.1988 (Ac)
24.08.1988

COSTA RICA
06.03.1996 (R)
06.06.1996

COTE D'IVOIRE
30.10.1990 (R)
30.01.1991

CROATIA²
06.07.1992 (S)
Note 2

CUBA
30.01.1980 (R)
30.04.1980

CYPRUS
19.10.1979 (R)
19.01.1980

CZECH REPUBLIC³
26.03.1993 (S)
Note 3

DEMOCRATIC PEOPLE'S REPUBLIC OF KOREA
13.05.1983 (R)
13.08.1983

DEMOCRATIC REPUBLIC OF CONGO
23.09.1974 (R)
23.12.1974

DENMARK
26.03.2003
26.06.2003

DOMINICAN REPUBLIC
07.03.1973 (R)
07.06.1973

ECUADOR⁵
24.03.1971 (Ac)
24.04.1972

EGYPT
05.04.1973 (Ac)
05.07.1973

EL SALVADOR
20.02.1978 (R)
20.05.1978

ESTONIA
27.10.1995 (R)
27.01.1996

FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA
11.09.2001 (S)
Note 2

FINLAND
14.06.1999 (R)
14.09.1999

FRANCE
07.01.1997 (R)
07.04.1997

GEORGIA¹
04.11.1992 (S)
Note 1

GREECE
05.06.1981 (R)
05.09.1981

GRENADA
10.09.1992 (Ac)
10.12.1992

GUATEMALA
14.01.1985 (R)
14.04.1985

GUINEA
18.03.1979 (R)
18.06.1979

HONDURAS
19.03.1979 (R)
19.06.1979

HUNGARY
23.10.1978 (R)
23.01.1979

INDIA
24.01.1977 (R)
24.04.1977

IRAN, Islamic Republic of
27.01.1975 (Ac)
27.04.1975

IRAQ
12.02.1973 (Ac)
12.05.1973

ITALY

02.10.1978 (R)
02.01.1979

JAPAN

09.09.2002 (Ac)
09.12.2002

JORDAN

15.03.1974 (R)
15.06.1974

KUWAIT

22.06.1972 (Ac)
22.09.1972

KYRGYZSTAN

03.07.1995 (A)
03.10.1995

LEBANON

25.08.1992 (R)
25.11.1992

LIBYAN ARAB
JAMAHIRIYA

09.01.1973 (R)
09.04.1973

LITHUANIA

27.07.1998 (R)
27.10.1998

MADAGASCAR

21.06.1989 (R)
21.09.1989

MALI

06.04.1987 (R)
06.07.1987

MAURITANIA

27.04.1977 (R)
27.07.1977

MAURITIUS

27.02.1978 (Ac)
27.05.1978

MEXICO

04.10.1972 (Ac)
04.01.1973

MONGOLIA

23.05.1991 (Ac)
23.08.1991

MOROCCO
03.02.2003
03.05.2003

NEPAL
23.06.1976 (R)
23.09.1976

NICARAGUA
19.04.1977 (R)
19.07.1977

NIGER
16.10.1972 (R)
16.01.1973

NIGERIA
24.01.1972 (R)
24.04.1972

OMAN
02.06.1978 (Ac)
02.09.1978

PAKISTAN
30.04.1981 (R)
30.07.1981

PANAMA
13.08.1973 (Ac)
13.11.1973

PERU
24.10.1979 (Ac)
24.01.1980

POLAND
31.01.1974 (R)
30.04.1974

PORTUGAL
09.12.1985 (R)
09.03.1986

QATAR
20.04.1977 (Ac)
20.07.1977

REPUBLIC OF KOREA
14.02.1983 (Ac)
14.05.1983

ROMANIA
06.12.1993 (R)
06.03.1994

RUSSIAN FEDERATION⁴
28.04.1988 (R)
28.07.1988

RWANDA
25.09.2001 (R)
25.12.2001

SAUDI ARABIA
08.09.1976 (Ac)
08.12.1976

SENEGAL
09.12.1984 (R)
09.03.1985

SLOVAKIA³
31.03.1993 (S)
Note 3

SLOVENIA²
05.11.1992 (S)
Note 2

SPAIN
10.01.1986 (R)
10.04.1986

SRI LANKA
07.04.1981 (Ac)
07.07.1981

SWEDEN
13.01.2003
13.04.2003

SYRIAN ARAB REPUBLIC
21.02.1975 (Ac)
21.05.1975

TAJKISTAN¹
28.08.1992 (S)
Note 1

THE FORMER YUGOSLAV REPUBLIC OF MACEDONIA⁴
30.04.1997 (S)
Note 2

TUNISIA
10.03.1975 (R)
10.06.1975

TURKEY
21.04.1981 (R)
21.07.1981

UKRAINE
28.04.1988 (R)
28.07.1988

UNITED KINGDOM
01.08.2002 (R)
01.11.2002

UNITED REPUBLIC
OF TANZANIA
02.08.1977 (R)
02.11.1977

UNITED STATES OF AMERICA
02.09.1983 (Ac)
02.12.1983

URUGUAY
09.08.1977 (R)
09.11.1977

UZBEKISTAN
15.03.1996 (R)
15.06.1996

ZAMBIA
21.06.1985 (R)
21.09.1985

-
1. This State lodged a notification of succession at the mentioned date, by which it stated that it was bound by the Convention that the USSR ratified on 28 April 1988.
 2. This State lodged a notification of succession at the mentioned date, by which it stated that it was bound by the Convention which the Socialist Federal Republic of Yugoslavia ratified on 3 October 1972.
 3. This State lodged a notification of succession at the mentioned date, by which it stated that it was bound by the Convention which Czechoslovakia accepted on 14 February 1977.
 4. The instrument of ratification was deposited by the USSR on 28 April 1988. The Director-General has been informed that the Russian Federation would continue the participation of the USSR in UNESCO conventions.
 5. In conformity with the procedure set forth in the Convention, this agreement entered into force, for the first three States, three months after the deposit of ratification by the third State, Nigeria.

Last update: 27/06/2003

International Institute for the Unification of Private Law
(UNIDROIT)

Status Report
UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects,
opened to signature at Rome on 24.VI.1995

[This list is updated when a new instrument of ratification or accession is deposited.]

The following States signed the Convention:

Burkina Faso	24.VI.1995
Cambodia	24.VI.1995
Côte d'Ivoire	24.VI.1995
Croatia	24.VI.1995
France	24.VI.1995
Guinea	24.VI.1995
Hungary	24.VI.1995
Italy	24.VI.1995
Lithuania	24.VI.1995
Zambia	24.VI.1995
Georgia	27.VI.1995
Finland	1.XII.1995
Portugal	23.IV.1996
Paraguay	13.VI.1996
Switzerland	26.VI.1996
Romania	27.VI.1996
Pakistan	27.VI.1996
Netherlands	28.VI.1996
Peru	28.VI.1996
Bolivia	29.VI.1996
Senegal	29.VI.1996
Russian Federation	29.VI.1996

The following States have ratified the Convention:

Lithuania	4.IV.1997
Paraguay	27.V.1997
Romania	21.I.1998
Peru	5.III.1998
Hungary	8.V.1998

Bolivia	13.IV.1999
Finland	14.VI.1999
Italy	11.X.1999
Croatia	20.IX.2000
Cambodia	11.VII.2002
Portugal	19.VII.2002

The following States have acceded to the Convention:

China	7.V.1997
Ecuador	26.XI.1997
Brazil	23.III.1999
El Salvador	16.VII.1999
Argentina	3.VIII.2001
Norway	28.IX.2001
Spain	21.V.2002

The Convention entered into force on 1.VII.1998 between China, Ecuador, Lithuania, Paraguay and Romania, on 1.IX.1998 for Peru, on 1.XI.1998 for Hungary, on 1.IX.1999 for Brazil, on 1.X.1999 for Bolivia, on 1.XII.1999 for Finland, on 1.I.2000 for El Salvador, on 1.IV.2000 for Italy, on 1 March 2001 for Croatia, on 1.II.2002 for Argentina, on 1.III.2002 for Norway, on 1.XI.2002 for Spain and on 1.I.2003 for Cambodia and for Portugal.

Bijlage 5: De ratificatie van het UNIDROIT-verdrag

Bron: <http://www.unidroit.org/english/implement/i-95.htm>

Geachte heer/mevrouw,

Ik ben een Belgische studente uit Turnhout en volg een aanvullende opleiding ontwikkelingssamenwerking aan de Universiteit van Gent. Vorig jaar behaalde ik mijn licentie in de archeologie. Om dit jaar mijn diploma te behalen, moet ik een scriptie schrijven. Als onderwerp koos ik "Kunstroof in Nigeria". Ik heb mijn scriptie ingedeeld in twee belangrijke delen. Het eerste deel behandelt het descriptieve gedeelte waarin ik voornamelijk de illegale handel met betrekking tot het culturele erfgoed van Nigeria bespreek, wie de hoofdrolspelers zijn in deze handel, welke regelgeving er bestaat en enkele kleinere case-studies (Noksculpturen en de strafexpeditie op Benin). Het tweede gedeelte behandelt een meer ethische kwestie. Er wordt de vraag gesteld of deze beelden teruggegeven moeten worden of niet, waarbij ook aandacht gegeven wordt aan de verwachtingen omtrent deze problematiek in de (nabije) toekomst. Aangezien ik nog maar een leek ben op dit vlak, zou ik graag een beroep doen op uw medewerking en professionaliteit. U komt bijna dagelijks in contact met deze materie en ik vind het daarom ook bijzonder relevant om uw mening in mijn scriptie weer te geven. In bijlage vindt U een beknopte vragenlijst met betrekking tot deze problematiek. U zou mij een groot plezier doen door deze in te vullen en terug te sturen. De bedoeling van deze vragenlijst is dat U hier uw eigen mening neerschrijft. Zo krijg ik een duidelijk beeld van voor- en tegenstanders. U kan dit natuurlijk in volledige anonimiteit als U dat wenst. Indien U om één of andere reden deze vragenlijst liever niet invult, zou U dan toch zo vriendelijk willen zijn om mij een antwoord te geven, zodat ik niet blijf wachten op uw antwoord. Mocht U nog andere personen kennen die deze lijst ook zouden willen invullen, mag U hen de lijst natuurlijk altijd doorspelen.

Ik zou U alvast willen bedanken voor de moeite die U neemt om mijn mail te lezen en de lijst hopelijk ook in te vullen. BEDANKT!

Mochten er problemen, vragen of onduidelijkheden zijn met de vragenlijst kan U mij steeds contacteren:

Kim Nooyens

Veedijk 45

2300 Turnhout

België

GSM: 0032.473.93.45.68

kimnooyens@yahoo.com

Met vriendelijke groeten,

Kim Nooyens

Vragenlijst in verband met het teruggeven of behouden van cultureel erfgoed

- 1. Tijdens een Britse strafexpeditie op Benin (1897) werden vele Benin-bronzen het land uitgevoerd. Vele beelden kwamen in Europese musea en privé-collecties. Kunt U zich situaties indenken waarin een of meer van deze beelden worden teruggegeven aan het land van herkomst? Waarom zou dat moeten gebeuren, aan welke voorwaarden zou teruggave gebonden moeten zijn en hoe zou men dat kunnen aanpakken?**
- 2. Wat met andere etnografica/archaeologica die illegaal het herkomstland hebben verlaten? Moeten die in alle gevallen in de Europese en/of Amerikaanse musea en/of privé-collecties blijven of moeten zij worden teruggegeven aan het land van herkomst? Hoe zou dat, volgens U, moeten gebeuren? Gaat U akkoord met de stelling: De etnografica/archaeologica zijn hier nu eenmaal. Hier bereiken ze een grote doelgroep en zijn er ruime mogelijkheden tot wetenschappelijk onderzoek.**
- 3. Mogen authentieke beelden bewaard blijven in Europese en/of Amerikaanse privé-collecties? Welke argumenten zou U aanhalen om een positief of negatief antwoord op deze vraag te onderbouwen?**
- 4. Wat vindt U van een ethische code voor handelaars? Wat moet deze code voorschrijven?**
- 5. Welke maatregelen moeten er genomen worden zodat enerzijds het archeologisch, etnografisch verleden niet verloren gaat en anderzijds de kunsthandelaars toch handel kunnen blijven voeren?**
- 6. Voldoet de huidige wetgeving (nationaal, UNESCO, UNIDROIT) volgens u?**

7. Dienen handelaren zich houden aan de Red List van ICOM?
8. Hoe kijkt U aan tegen de manier waarop Nigeria zijn cultureel erfgoed beschermt?

9. Welke zaken moeten er in de toekomst nog veranderen?

10. Is er volgens u al een verbetering merkbaar?

11. Andere opmerkingen

12. Wenst u anoniem te blijven in mijn scriptie?

13. Zou u graag een kopij van mijn scriptie ontvangen? Deze zal u waarschijnlijk dan begin juli ontvangen per email, tenzij u het anders wenst.

HARTELIJK BEDANKT VOOR UW MEDEWERKING!!!!

Bijlage 6: Algemene vragenlijst

Bron: NOOYENS, Kim, Vragenlijst, 16 april 2003

Vragenlijst in verband met het teruggeven of behouden van cultureel erfgoed

1. Tijdens een Britse strafexpeditie op Benin (1897) werden vele Benin-bronzen het land uitgevoerd. Vele beelden kwamen in Europese musea en privé-collecties. Kunt U zich situaties indenken waarin een of meer van deze beelden worden teruggegeven aan het land van herkomst? Waarom zou dat moeten gebeuren, aan welke voorwaarden zou teruggave gebonden moeten zijn en hoe zou men dat kunnen aanpakken?

2. Wat met andere etnografica/archaeologica die illegaal het herkomstland hebben verlaten? Moeten die in alle gevallen in de Europese en/of Amerikaanse musea en/of privé-collecties blijven of moeten zij worden teruggegeven aan het land van herkomst? Hoe zou dat, volgens U, moeten gebeuren? Gaat U akkoord met de stelling: De etnografica/archaeologica zijn hier nu eenmaal. Hier bereiken ze een grote doelgroep en zijn er ruime mogelijkheden tot wetenschappelijk onderzoek.

3. Mogen authentieke beelden bewaard blijven in Europese en/of Amerikaanse privé-collecties? Welke argumenten zou U aanhalen om een positief of negatief antwoord op deze vraag te onderbouwen?

4. Heeft U als handelaar een ethische code? Wat schrijft deze code voor?

5. Welke maatregelen moeten er genomen worden zodat enerzijds het archeologisch, etnografisch verleden niet verloren gaat en anderzijds de kunsthandelaars toch handel kunnen blijven voeren?

6. Voldoet de huidige wetgeving (nationaal, UNESCO, UNIDROIT) volgens u?

7. Houdt U zich aan de Red List van ICOM? Vindt U dat uw collega's zich daar ook aan moeten houden of niet?

8. Hoe kijkt U aan tegen de manier waarop Nigeria zijn cultureel erfgoed beschermt?

9. Welke zaken moeten er in de toekomst nog veranderen?

10. Is er volgens u al een verbetering merkbaar?

11. Andere opmerkingen

12. Wenst u anoniem te blijven in mijn scriptie?

13. Zou u graag een kopij van mijn scriptie ontvangen? Deze zal u waarschijnlijk dan begin juli ontvangen per email, tenzij u het anders wenst.

HARTELIJK BEDANKT VOOR UW MEDEWERKING!!!!

Bijlage 7: Vragenlijst opgesteld voor kunsthandelaars

Bron: NOOYENS, Kim, Vragenlijst voor kunsthandelaars, 16 april 2003.

Vragenlijst in verband met het teruggeven of behouden van cultureel erfgoed

1. Tijdens een Britse strafexpeditie op Benin (1897) werden vele Benin-bronzen het land uitgevoerd. Vele beelden kwamen in Europese musea en privé-collecties. Kunt U zich situaties indenken waarin een of meer van deze beelden worden teruggegeven aan het land van herkomst? Waarom zou dat moeten gebeuren, aan welke voorwaarden zou teruggave gebonden moeten zijn en hoe zou men dat kunnen aanpakken?

2. Wat met andere etnografica/archaeologica die illegaal het herkomstland hebben verlaten? Moeten die in alle gevallen in de Europese en/of Amerikaanse musea en/of privé-collecties blijven of moeten zij worden teruggegeven aan het land van herkomst? Hoe zou dat, volgens U, moeten gebeuren? Gaat U akkoord met de stelling: De etnografica/archaeologica zijn hier nu eenmaal. Hier bereiken ze een grote doelgroep en zijn er ruime mogelijkheden tot wetenschappelijk onderzoek.

3. Mogen authentieke beelden bewaard blijven in Europese en/of Amerikaanse privé-collecties? Welke argumenten zou U aanhalen om een positief of negatief antwoord op deze vraag te onderbouwen?

4. Welk beleid voeren de volkskundige musea in verband met dit onderwerp? Waarom heeft U voor dit beleid gekozen? Hoe bent U te werk gegaan?

5. Hoe heeft het museum zijn collectie van etnografica en archaeologica uit Nigeria vergaard?

6. Zou U bereid zijn (dure) illegale kunstvoorwerpen te kopen als U ze daarmee uit een privé-collectie kan houden?

7. Welke maatregelen moeten er genomen worden zodat enerzijds het archeologisch, etnografisch verleden niet verloren gaat en anderzijds de kunsthandelaars toch handel kunnen blijven voeren?

8. Voldoet de huidige wetgeving (nationaal, UNESCO, UNIDROIT) volgens u?

9. Dienen handelaren zich houden aan de Red List van ICOM.

10. Hoe kijkt U aan tegen de manier waarop Nigeria zijn cultureel erfgoed beschermt?

11. Welke zaken moeten er in de toekomst nog veranderen?

12. Is er volgens u al een verbetering merkbaar?

13. Andere opmerkingen

14. Wenst u anoniem te blijven in mijn scriptie?

15. Zou u graag een kopij van mijn scriptie ontvangen? Deze zal u waarschijnlijk dan begin juli ontvangen per email, tenzij u het anders wenst.

HARTELIJK BEDANKT VOOR UW MEDEWERKING!!!!

Bijlage 8: Vragenlijst opgesteld voor conservators

Bron: NOOYENS, Kim, Vragenlijst voor conservators, 16 april 2003.

Vragenlijst in verband met het teruggeven of behouden van cultureel erfgoed

INGEVULD DOOR TON CREMERS

1. Tijdens een Britse strafexpeditie op Benin (1897) werden vele Benin-bronzen het land uitgevoerd. Vele beelden kwamen in Europese musea en privé-collecties. Kunt U zich situaties indenken waarin een of meer van deze beelden worden teruggegeven aan het land van herkomst? Waarom zou dat moeten gebeuren, aan welke voorwaarden zou teruggave gebonden moeten zijn en hoe zou men dat kunnen aanpakken?

Moeilijk; hoe ver moet je terug gaan. Het huidige standpunt is dat 1970, het jaar waarin UNESCO de conventie tegen illegale kunsthandel ten doop hield, een scheidslijn is. Echter: eenmaal gestolen, blijft gestolen. Er zitten niet alleen juridische, maar ook ethische aspecten aan dit probleem. Waarom moet die Elgin Marbles dan toch terug, want die werden nog veel eerder uit Athene 'gestolen'. Die moeten terug omdat ze onderdelen zijn van een groter geheel dat nog in Athene aanwezig is: het Parthenon. Dat Parthenon kan, gedeeltelijk, worden hersteld wanneer de marmeren beelden die nu in het Brits Museum zijn terug worden gegeven. Hetzelfde zou moeten gelden voor de Benin Bronzes: als ze een onderdeel uitmaken van een groter geheel dan moeten ze terug.

De westerse landen hebben koloniaal boter op hun hoofd: 58 jaar na de beëindiging van WW.II is men nog steeds bezig over teruggave van door de Nazi's gestolen kunst. Let wel: die kunst werd ver voor 1970 geroofd.

2. Wat met andere etnografica/archaeologica die illegaal het herkomstland hebben verlaten? Moeten die in alle gevallen in de Europese en/of Amerikaanse musea en/of privé-collecties blijven of moeten zij worden teruggegeven aan het land van herkomst? Hoe zou dat, volgens U, moeten gebeuren? Gaat U akkoord met de stelling: De etnografica/archaeologica zijn hier nu eenmaal. Hier bereiken ze een grote doelgroep en zijn er ruime mogelijkheden tot wetenschappelijk onderzoek.

Met die stelling ben ik het volledig oneens omdat er sprake is van absoluut eenrichtings-verkeer. In Europa en de USA vind je in vele musea kunst uit Afrika, Midden- en Zuid-Amerika, en Azië. Er is in heel Afrika niet één museum te vinden met een collectie 17de eeuwse meesters, Vlaamse primitieven of Louis XVI meubelen. Dat die kunst in 'onze' musea door vele te zien is, of dat 'wij' beter voor die kunst zouden kunnen zorgen is geen enkel excuus voor roof en diefstal uit de bronlanden.

3. Mogen authentieke beelden bewaard blijven in Europese en/of Amerikaanse privé-collecties? Welke argumenten zou U aanhalen om een positief of negatief antwoord op deze vraag te onderbouwen?

Zie antwoord bij 1 en 2

4. Wat vindt U van een ethische code voor handelaars? Wat moet deze code voorschrijven?

In Engeland bestaat reeds jaren een ethische code. Engeland is een belangrijk centrum voor de illegale handel in kunst. Nog NOOIT is die ethische code die men al jaren heeft aan een handelaar opgelegd die de fout in ging. Het zelfcorrigerende vermogen van handelaar is absoluut ZERO. Alleen wetten en internationale conventies kunnen uitkomst bieden. Het is toch ook nonsens om tegen dieven en helers te zeggen dat ze een ethische code moeten samenstellen die tegen diefstal is.

5. Welke maatregelen moeten er genomen worden zodat enerzijds het archeologisch, etnografisch verleden niet verloren gaat en anderzijds de kunsthandelaars toch handel kunnen blijven voeren?

Er moeten internationale conventies worden geratificeerd, er mag alleen gehandeld worden indien er sprake is van geloofwaardige provenance en/of officiële vergunningen van de landen van herkomst. Boven een bepaald bedrag – bijvoorbeeld \$. 5000 – moet de provenance gecontroleerd worden door een overheidsinstantie (die overigens door de handel bekostigd moet worden). Er moet veel meer pro-activiteit zijn van de overheid; er dienen gespecialiseerde douane- en politiediensten te komen. Vergeet niet: de omvang van de illegale handel is zeer groot, bijna zo groot als de drugshandel.

6.Voldoet de huidige wetgeving (nationaal, UNESCO, UNIDROIT) volgens u?

Alleen wanneer alle landen ratificeren.

7.Dienen handelaren zich houden aan de Red List van ICOM?

Vanzelfsprekend!!

8. Hoe kijkt U aan tegen de manier waarop Nigeria zijn cultureel erfgoed beschermt?

Veel te passief; beschermen van cultuurogoed kost geld (advocaten) en tijd. Bovendien heeft Nigeria last gehad van corrupte regimes. **DAT MAG ECHTER NOOIT EEN EXCUUS ZIJN VOOR HANDELAREN:** ze moeten gewoon met hun handen afblijven van Nigeriaanse NOK beelden.

9.Welke zaken moeten er in de toekomst nog veranderen?

Dat mag je zelf bedenken (en daar kom je best uit wanneer je mijn antwoorden hierboven leest)

10.Is er volgens u al een verbetering merkbaar?

De enige verbetering is dat het probleem meer aandacht krijgt.

11.Andere opmerkingen

Krijg ik tzt je scriptie over dit onderwerp. Bij handel, mag je ook zeggen veilinghuizen. Sotheby's en Christie's zijn helemaal niet van die eerbiedwaardige instituten als men vaak denkt. Ze hebben zich keer op keer schuldig gemaakt aan de bemiddeling bij illegale handel. En verder: E-bay is een verzamelplaats voor dubieuze handel.

Bijlage 9: Vragenlijst ingevuld door Ton Cremers, 18 april 2003

Bron: NOOYENS, Kim, Vragenlijst ingevuld door Ton Cremers, 18 april 2003

Vragenlijst in verband met het teruggeven of behouden van cultureel erfgoed

INGEVULD DOOR JOS VAN BEURDEN

1. Tijdens een Britse strafexpeditie op Benin (1897) werden vele Benin-bronzen het land uitgevoerd. Vele beelden kwamen in Europese musea en privé-collecties. Kunt U zich situaties indenken waarin een of meer van deze beelden worden teruggegeven aan het land van herkomst? Waarom zou dat moeten gebeuren, aan welke voorwaarden zou teruggave gebonden moeten zijn en hoe zou men dat kunnen aanpakken?

Jazeker, kan ik dat. Of dat op juridische gronden kan, betwijfel ik. Ethisch is hier zeker een punt te maken. Al in 1648, bij de Vrede van Westfalen, spraken de Europese machten af dat het land dat een oorlog verloor recht had op teruggave van bijvoorbeeld archieven en oude boeken. Die afspraak is sindsdien ook in Europa vele malen geschonden. Op het eind van de Tweede Wereldoorlog liep de plundering zelfs zo uit de hand, dat de Haagse Conventie van 1954 er uit voortkwam.

Voor mij staat centraal het cultureel zelfbeschikkingsrecht van een land of volk. Elk land of volk mag beschikken over zijn eigen cultureel erfgoed, waarbij het zelf bepaalt wat wel en niet tot dat erfgoed behoort. Van mij mag Nigeria een beroep doen op Westerse landen, waar zich Benin-bronzen bevinden, zoals naast Groot Brittannië, ook Nederland en Duitsland om over teruggave te onderhandelen.

Ik vind het reëel, dat houders van Benin-bronzen in Westerse landen voorwaarden stellen aan teruggave. In het algemeen komen die neer op good governance van Nigeria op het gebied van cultuurbehoud. Ze moeten er zeker van kunnen zijn, dat de beelden goed bewaard en beheerd worden en geen prooi van nieuwe diefstal. In de praktijk komt dat neer op begeleide terugkeer. Het ontbreken van good cultural governance is voor de regering van de VS reden geweest om geen bilaterale overeenkomst te sluiten voor Nigeriaans archeologisch materiaal, zoals het dat wel deed met b.v. Mali.

2. Wat met andere etnografica/archaeologica die illegaal het herkomstland hebben verlaten? Moeten die in alle gevallen in de Europese en/of Amerikaanse musea en/of privé-collecties blijven of moeten zij worden teruggegeven aan het land van herkomst? Hoe zou dat, volgens U, moeten gebeuren? Gaat U akkoord met de stelling: De etnografica/archaeologica zijn hier nu eenmaal. Hier bereiken ze een grote doelgroep en zijn er ruime mogelijkheden tot wetenschappelijk onderzoek.

Voor andere etnografica/archaeologica geldt in principe hetzelfde.

Aanvulling:

Een goed voorbeeld van teruggave-op-den-duur is wat enkele Afghaanse en Westerse cultuurbeschermers deden met uit Afghaans gesmokkeld cultureel erfgoed. Een aantal van hen kocht het op in Peshawar (waar het nog zeer betaalbaar was, om te voorkomen dat het in de illegale handel verdween. In het begin waren UNESCO en ICOM daar niet blij mee. 'Geld geven bevordert de illegale handel', was hun standpunt. Later is een deel van de opgekochte objecten terecht gekomen in een daarvoor opgericht museum in Zwitserland, en uiteindelijk zijn de initiatiefnemers en UNESCO het eens geworden. Het mag daar blijven, totdat de situatie in Afghanistan terugkeer verantwoord maakt. Dit is dus een doorbreking van de soevereiniteit van de staat Afghanistan, maar volgens mij terecht. Een internationale organisatie als UNESCO moet daar wel achter staan.

Ik ben het oneens met de stelling. In onze landen is al zoveel te zien en zoveel te onderzoeken, en in bronlanden als Nigeria zo weinig. De aanwezigheid van veel bij ons en van weinig bij hen is een uitdrukking van de scheve verhoudingen in de wereld.

Een voorbeeld van hoe het goed kan: Weefsels in Mali:

Begin jaren zeventig tekenden Nederland en Mali een Protocol d'Accord over het schoonmaken en preserveren van weefsels, afkomstig uit de falaise van Bandiagara. Alle vondsten werden geregistreerd. Mali bleef consequent eigenaar. De weefsels gingen voor behandeling naar Nederland, werden daar tentoongesteld en daarna ging de hele collectie op enkele exemplaren na terug naar Mali, waar ze nu in het Musée National zijn. Nederland betaalde de opslagruimte en klimaatregelaar daarvoor. De exemplaren die in Nederland bleven zijn nog steeds Malinees eigendom.

Twijfelachtig voorbeeld: Ethiopische manuscripten:

De bibliotheken van de universiteiten van Leiden en Uppsala en de de Chester Beatty Library in Dublin bezitten unieke collecties oude Ethiopische handschriften. Een groot deel van de collectie in Leiden werd begin jaren tachtig ingekocht. Het ging toen slecht in Ethiopië. Er was armoede, en veel kerken en kloosters waren bereid manuscripten te verkopen. De universiteit kocht ze soms met dozen vol. Vanwege de gunstige prijs en in de wetenschap dat er weer een volgende doos zou komen, werd elke zending geaccepteerd. Inmiddels hebben de drie instellingen een aantal manuscripten op microfilm gezet en die naar het Institute of Ethiopian Studies in Addis Abeba gestuurd. Wat mij betreft, waren de originelen teruggegaan, ook op weer op voorwaarde dat Ethiopië in staat is tot good cultural governance. Dat laatste geldt zeker voor het Institute of Ethiopian Studies.

3. Mogen authentieke beelden bewaard blijven in Europese en/of Amerikaanse privécollecties? Welke argumenten zou U aanhalen om een positief of negatief antwoord op deze vraag te onderbouwen?

Niet, als zij op onrechtmatige of ethisch verwerpelijke wijze zijn verworven. Zie verder antwoorden op vraag 1 en 2.

4. Wat vindt U van een ethische code voor handelaars? Wat moet deze code voorschrijven?

De meeste organisaties van handelaars hebben een code. UNESCO heeft een code voor de handel ontworpen. De vraag is alleen of deze zelfregulering effectief is, en dat betwijfel ik. De afgelopen dagen zijn handelaren wereldwijd met oproepen gekomen om geen geplunderd erfgoed uit Irak aan te nemen of te verhandelen. Dat is op zich positief. De vraag is, wat zij doen als een van hen het toch doet. Komen ze dan ook met een persverklaring, of roepen zij hun collega tot de orde?

In 2001 bood een kleinere galerie in Amsterdam een Nok beeld te koop aan. De galerie was aangesloten bij NedArt, een grote koepel van organisaties in de kunsthandel. NedArt had eerder verklaard bereid te zijn zijn leden te adviseren om de ICOM Red List te respecteren. NedArt schreef de galerie een brief om opheldering te vragen. De galerie verklaarde dat het beeld al decennia in Europa was en dat het beeld te koop werd aangeboden op verzoek van een Duitse cliënt. Het is echter zeer onwaarschijnlijk, dat Nok beelden al decennia lang in Europa zijn. Dit zou dan echt de uitzondering moeten zijn. Helaas vroeg NedArt niet om uitgebreidere documentatie als bewijs voor die langdurige aanwezigheid in Europa. Ik heb NedArt nooit gehoord over de Nok beelden die in 2001 op de TEFAF in Maastricht werden aangeboden door een Belgische handelaar van naam. De afgelopen jaren zijn op meerdere plaatsen in Nederland Nok beelden aangeboden. Bijvoorbeeld op een regionale veiling in Zwolle. Dat beeld werd op mijn verzoek uit de

verkoop gehaald. Later hoorde ik dat het vermoedelijk ondershands is verkocht na afloop van de veiling.

Ik heb erg weinig vertrouwen in het concrete naleven van ethische codes door handelaren. De meeste organisaties van handelaren hebben bijvoorbeeld ook geen onafhankelijke commissie die de naleving controleert en waarop je als buitenstaander een beroep kunt doen.

5. Welke maatregelen moeten er genomen worden zodat enerzijds het archeologisch, etnografisch verleden niet verloren gaat en anderzijds de kunsthandelaars toch handel kunnen blijven voeren?

- a. Juridisch: ratificatie en implementatie van de relevante internationale conventies (d.w.z. Unesco 1970, Unidroit 1995 en Haagse Conventie 1954) door bronlanden.*
- b. Effectievere contrôle door overheden: de douane in bijvoorbeeld België en Nederland, die beide doorvoerland zijn, dient veel beter geëquipeerd te worden. Nederland dient een nieuw Kunst- en Antiek bureau te krijgen.*
- c. Betere internationale coördinatie, vooral betere uitwisseling van gegevensbestanden van gestolen kunst- en cultuurobjecten.*
- d. De plunderingen in Afghanistan en Irak tonen aan, dat er behoefte is aan een internationaal punt, een web site, waar gestolen spullen meteen worden geregistreerd.*
- e. Public education naar algemeen publiek en specifieke doelgroepen.*
- f. Effectieve zelfregulering van musea, handelaren en verzamelaars.*

6. Voldoet de huidige wetgeving (nationaal, UNESCO, UNIDROIT) volgens u?

Ja, mist geratificeerd en geïmplementeerd. B.v. Frankrijk ratificeerde de UNESCO Conventie maar paste er de nationale wetgeving niet op aan. Nederland paste de nationale wetgeving nog niet aan op de Haagse Conventie en het Eerste Protocol.

Het gevaar bestaat, dat landen (als België, Zwitserland) snel de UNESCO Conventie van 1970 ratificeren, om zo de veel effectievere UNIDROT Conventie niet te hoeven ratificeren.

7. Dienen handelaren zich houden aan de Red List van ICOM?

Ja, ook al heeft de Red List geen juridische waarde, maar is het een ethisch appel.

8. Hoe kijkt U aan tegen de manier waarop Nigeria zijn cultureel erfgoed beschermt?

Dat kan nog een stuk beter. De inspanningen van de Nigeriaanse ambassade in Den Haag om Nok beelden terug te krijgen zijn onvoldoende (zie mijn Paper in de attachement hierover). De Nigeriaanse ambassade in Parijs is effectiever geweest. Steeds meer Nigerianen in de museumwereld maken zich grote zorgen en zijn bereid zich in te spannen voor het behoud van hun erfgoed.

9. Welke zaken moeten er in de toekomst nog veranderen?

Zie boven.

10. Is er volgens u al een verbetering merkbaar?

Ja, het probleem is bekender aan het worden. Bronlanden geven niet langer de marktlanden de schuld van alle cultuurverlies maar steken ook de hand in eigen boezem.

Daardoor is de basis voor het bestrijden van de illegale handel in kunst en antiek sterker geworden.

14. Andere opmerkingen

Bijlage 10: Vragenlijst ingevuld door Jos van Beurden, 18 april 2003

Bron: NOOYENS, Kim, Vragenlijst ingevuld door Jos van Beurden, 18 april 2003

Vragenlijst in verband met het teruggeven of behouden van cultureel erfgoed

INGEVULD DOOR HARRIE LEYTEN

1. Tijdens een Britse strafexpeditie op Benin (1897) werden vele Benin-bronzen het land uitgevoerd. Vele beelden kwamen in Europese musea en privé-collecties. Kunt U zich situaties indenken waarin een of meer van deze beelden worden teruggegeven aan het land van herkomst? Waarom zou dat moeten gebeuren, aan welke voorwaarden zou teruggave gebonden moeten zijn en hoe zou men dat kunnen aanpakken?

Ja, ik denk dat sommige van die beelden terug moeten. Er zijn daarvoor geen juridische gronden (ook de UNESCO en Unidroit conventies kennen geen terugwerkende kracht) maar wel ethische. Deze ethische gronden moeten omvatten: hoe belangrijk zijn deze voorwerpen voor Nigeria? Om een indruk te geven aan de thans levende bevolking van hun historische rijkdom, hun cultuurverleden, enzovoorts. Dit moet in overleg gebeuren tussen Nigeria en de musea die de schatten in beheer hebben. Nigeria heeft reeds een aantal bronzen portretten in bezit maar mist bijvoorbeeld een ivoren maskertje. Hiervan zijn er geloof ik 5 bekend in de wereld. Zij zijn alle buiten Nigeria. Het Brits Museum heeft het fraaiste. Dit zou terug moeten. Het is een 'ikoon' voor het koningschap en de rijke geschiedenis van Benin. Er moeten wel garanties komen dat het teruggegeven voorwerp echt veilig is tegen klimaat en tegen diefstal. Daarbij kunnen rijke Europese musea (en landen) helpen.

2. Wat met andere ethnografica/archaeologica die illegaal het herkomstland hebben verlaten? Moeten die in alle gevallen in de Europese en/of Amerikaanse musea en/of privé-collecties blijven of moeten zij worden teruggegeven aan het land van herkomst? Hoe zou dat, volgens U, moeten gebeuren? Gaat U akkoord met de stelling: De ethnografica/archaeologica zijn hier nu eenmaal. Hier bereiken ze een grote doelgroep en zijn er ruime mogelijkheden tot wetenschappelijk onderzoek.

Ik wijs je stelling 'ze zijn hier nu eenmaal' af. Wel is het zo, dat kunstvoorwerpen meerdere functies hebben: zijn zijn een getuigenis van 's lands historie en behoren daarvoor in het eigen land te blijven. Zij zijn ook ambassadeurs van het thuisland in den vreemde. De schilderijen van Rubens zijn over de gehele wereld verspreid. Dat is goed voor het kunstgenot van mensen over de gehele wereld, voor hun inzicht in de wereldkunst, voor de reputatie van België en Antwerpen enzovoorts. Vraag is wel of sommige stukken niet per definitie in hun land van herkomst horen. Ik vind dat sommige absolute 'ikonen' alleen in het land van herkomst mogen zijn. Hieronder valt het Parthenon marmer (the Elgin marbles in het Brits museum), het Pergamon altaar in Berlijn, de buste van Nefertite in Berlijn. Veel andere kostbaarheden uit Egipte, Griekenland, Turkije kunnen rustig als ambassadeurs in Europa blijven.

3. Mogen authentieke beelden bewaard blijven in Europese en/of Amerikaanse privé-collecties? Welke argumenten zou U aanhalen om een positief of negatief antwoord op deze vraag te onderbouwen?

zie vraag 2

4. Welk beleid voeren de volkskundige musea in verband met dit onderwerp? Waarom heeft U voor dit beleid gekozen? Hoe bent U te werk gegaan?

De volkenkundige musea in Nederland kopen niets meer aan dat aan twijfel onderhevig is. Verder stellen de meeste musea dat zij IN PRINCIPE bereid zijn te onderhandelen over teruggave, maar wel onder voorwaarde (zoals gegarandeerde veiligheid van het voorwerp na terugkeer). De reden is te zoeken in de kernvraag: van wie is deze kunst? Veel kunstvoorwerpen zijn onder dubieuze omstandigheden naar Europa gekomen (koloniale machtsverhoudingen; obscure transacties; militair ingrijpen; zelfs de zogenaamde 'schenkingen' kunnen niet altijd als geheel 'vrijwillig geschonken' aangemerkt worden). Het is nogmaals juridisch niet te duiden, wel ethisch. Verder is er een kentering aan het groeien in de internationale relaties. Eisten vroeger de ontwikkelingslanden al hun kunstschaten terug, nu is het veel meer een samenwerking in goed vertrouwen: zouden wij enkele voorwerpen uit jullie collectie terug mogen, desnoods in langdurig bruikleen, dan kunnen jullie uit onze collecties dingen lenen die jullie nog missen in jullie musea.

5. Hoe heeft het museum zijn collectie van etnografica en archaeologica uit Nigeria vergaard?

Deels door aankopen op de (internationale) kunstmarkt, deels door schenkingen of aankopen van particuliere verzamelaars.

6. Zou U bereid zijn (dure) illegale kunstvoorwerpen te kopen als U ze daarmee uit een privé-collectie kan houden?

nee

7. Welke maatregelen moeten er genomen worden zodat enerzijds het archeologisch, etnografisch verleden niet verloren gaat en anderzijds de kunsthandelaars toch handel kunnen blijven voeren?

Voorlichting aan alle belanghebbenden: de oorspronkelijke eigenaars (de boeren, de bewakers van het erfgoed), de ambtenaren, de tussenhandel, de toeristen, de diplomaten, de missionarissen, de veilinghuizen, de kunsthandel, de kopers (verzamelaars en musea). Verder: betere wetgeving in de landen van herkomst: scherpere omschrijving van wat wel en wat niet uitgevoerd mag worden (zodat handelaren weten wat wel en wat niet te kopen), ratificatie van conventies, zowel door exporterende als door importerende landen, in sommige gevallen nog specifiekere bilaterale overeenkomsten tussen landen (zoals USA dat heeft met de Andes-landen en met Mali).

8. Voldoet de huidige wetgeving (nationaal, UNESCO, UNIDROIT) volgens u?

Nee, omdat ze nog steeds niet algemeen zijn geratificeerd. In Afrika heeft nog geen land Unidroit geratificeerd. In Europa slechts enkele. Maar ook na ratificatie blijft veel werk te doen aan de implementatie van de wetgeving.

9.Dienen handelaren zich houden aan de Red List van ICOM.

ja

10.Hoe kijkt U aan tegen de manier waarop Nigeria zijn cultureel erfgoed beschermt?

Met tranen in de ogen. Er is nog teveel corruptie; de grenzen zijn te poreus; teveel Nigeriaanse ambassadeurs en diplomaten weten niets van deze problematiek, zelfs het huidige staatshoofd niet die persoonlijk een Nok beeld kado gaf aan president Chirac! (zie in dit verband Rumsfield's reactie op het plunderen van het nationaal museum in Bagdad: "ik wist niet dat er zoveel (antieke) vazen in dat land waren")

11.Welke zaken moeten er in de toekomst nog veranderen?

Veel, heel veel. Voorop: sensibilisering van alle partijen (zie boven) Pas als er voldoende begrip is voor deze culturele genocide, zullen overheden actie ondernemen (wetgeving; rechtszaken; arrestaties)

12.Is er volgens u al een verbetering merkbaar?

Jazeker. Tot een jaar of vijf geleden hadden in Europa alleen Griekenland en talie de Unesco conventie geratificeerd. Nu hebben Frankrijk, Groot Britannie, Belgie (bijna), Skandinavische landen, Denemarken, Spanje, Polen, Tchechie, Slowakijke,de Baltische staten, Hongarije, Oostenrijk e.a. dat gedaan.

13.Andere opmerkingen

Blijven strijden voor het cultureel erfgoed; zelfs een 'beschaafd' land als USA laat het museum in Bagdad plunderen, terwijl de tanks op 200 meter stil stonden en niks deden. Schande.

Verder: op 10 januari 2003 is er een colloquium over Illegale Handel georganiseerd door de Senaat in Brussel met vele toespraken (experts uit binnen- en buitenland) en adviezen aan de Senaat om te besluiten tot ratificatie van de Unesco conventie. Alle toespraken zijn gebundeld en uitgegeven.

Bijlage 11: Vragenlijst ingevuld door Harrie Leyten

Bron: NOOYENS, Kim, Vragenlijst ingevuld door Harrie Leyten, 18 april 2003

Vragenlijst in verband met het teruggeven of behouden van cultureel erfgoed

INGEVULD DOOR ROGIER BEDAUX

1. Tijdens een Britse strafexpeditie op Benin (1897) werden vele Benin-bronzen het land uitgevoerd. Vele beelden kwamen in Europese musea en privé-collecties. Kunt U zich situaties indenken waarin een of meer van deze beelden worden teruggegeven aan het land van herkomst? Waarom zou dat moeten gebeuren, aan welke voorwaarden zou teruggave gebonden moeten zijn en hoe zou men dat kunnen aanpakken?

Ik ben er niet erg voor om de geschiedenis te herschrijven. Moet Nederland zijn 17^e eeuwse schilderijen gaan terugvragen aan Spanje?

Wel moet ieder land een belangrijk deel van zijn eigen cultureel erfgoed aan de eigen bevolking kunnen tonen. Indien dat niet mogelijk is hebben Europese musea de plicht hier iets aan te doen. Dit kan door schenking, maar ook door langdurig bruikleen.

Nigeria heeft zelf een heel redelijke collectie waar helaas veel van gestolen is de laatste 20 jaar. Alle Nigeriaanse objecten naar Nigeria sturen heeft weinig zin. Voor een aantal objecten die voor de identiteit van Nigeria zeer belangrijk zijn (de ivoren hanger in het British museum b.v.) zou iets geregeld kunnen worden, liever niet op politiek vlak, maar tussen de betrokken musea.

2. Wat met andere ethnografica/archaeologica die illegaal het herkomstland hebben verlaten? Moeten die in alle gevallen in de Europese en/of Amerikaanse musea en/of privé-collecties blijven of moeten zij worden teruggegeven aan het land van herkomst? Hoe zou dat, volgens U, moeten gebeuren? Gaat U akkoord met de stelling: De ethnografica/archaeologica zijn hier nu eenmaal. Hier bereiken ze een grote doelgroep en zijn er ruime mogelijkheden tot wetenschappelijk onderzoek.

Ethnografica van enig belang en alle archeologica die de landen van herkomst illegaal hebben verlaten dienen uit het handelscircuit te worden gehaald. Teruggave is vaak een goede oplossing hoewel de musea in de landen van herkomst er ook niet veel aan hebben omdat er meestal geen documentatie bij dergelijke voorwerpen is.

Het is handig in dit soort zaken als er een datum wordt aangehouden. De Nederlandse volkenkundige musea houden 1970 aan als peildatum (UNESCO conventie). Zij verwerven geen objecten (koop, schenking of tentoonstelling) waarvan niet aangetoond kan worden dat ze al voor 1970 in Europa waren of die geen goede papieren hebben als ze na 1970 zijn ingevoerd.

Illegale stukken zijn niet interessant voor musea omdat er geen documentatie bij is. Voor onderzoek zijn ze ongeschikt. Ze zijn hooguit leuk voor op de schoorsteenmantel.

3. Mogen authentieke beelden bewaard blijven in Europese en/of Amerikaanse privé-collecties? Welke argumenten zou U aanhalen om een positief of negatief antwoord op deze vraag te onderbouwen?

Indien het gaat om oudere stukken die reeds lang in het Westen zijn zeker, ook natuurlijk voor recent uitgevoerde objecten met goede papieren. Dit geldt zowel voor musea als particuliere verzamelaars.

Het zou niet goed zijn als bijvoorbeeld stukken uit Nigeria alleen maar in Nigeria te zien zouden zijn. Ook is het een zeer goede reclame voor de landen van herkomst als objecten uit die landen ook elders te zien zijn.

Mogen particuliere verzamelaars belangrijke stukken beheren? Als ze er goed voor zorgen en ze toegankelijk blijven voor onderzoek misschien wel. Op den duur komen al deze stukken

toch in musea terecht. Dat heeft de voorkeur omdat ze daar meestal meer toegankelijk voor meer mensen zijn.

4. Welk beleid voeren de volkskundige musea in verband met dit onderwerp? Waarom heeft U voor dit beleid gekozen? Hoe bent U te werk gegaan?

Zie 2

Dit is een afspraak waar alle Nederlandse volkenkundige musea zich aan dienen te houden. Er is een ethische commissie die dat in de gaten houdt.

De Nederlandse volkenkundige musea zijn tegen de plundering van culturele erfgoed. Dit is vooral het geval bij archeologisch erfgoed omdat daardoor de context voor altijd wordt vernietigd. Plundering steunen past natuurlijk ook niet in samenwerking met musea ter plaatse.

1970 is een vrij willekeurige datum. Een strikte datum is nodig omdat men zich dan niet meer kan verschuilen achter onduidelijkheden. Daarenboven moet een museum bij verwerving juridisch aan kunnen tonen dat het stuk al voor 1970 in Europa was of dat er betrouwbare uitvoervergunningen bij zijn. Dit betekent dat de musea in ieder geval de recente plunderingen niet meer steunen.

5. Hoe heeft het museum zijn collectie van etnografica en archaeologica uit Nigeria vergaard?

Het Rijksmuseum voor Volkenkunde heeft de voorwerpen aan het eind van de 19e eeuw gekocht van handelaren die deze objecten verkochten voor de Engelse regering.

6. Zou U bereid zijn (dure) illegale kunstvoorwerpen te kopen als U ze daarmee uit een privé-collectie kan houden?

Nee. Zoals gezegd ontbreekt meestal de context die voor wetenschappelijk onderzoek heel belangrijk is. Daarenboven steunt men op deze wijze de plunderingen. De prijs is van geen belang in dit verband.

7. Welke maatregelen moeten er genomen worden zodat enerzijds het archeologisch, etnografisch verleden niet verloren gaat en anderzijds de kunsthandelaars toch handel kunnen blijven voeren?

Handelaren kunnen blijven handelen in niet besmette voorwerpen (voor 1970 of betrouwbare papieren) als zij akkoord gaan met de UNESCO en UNIDROIT conventies en hun eigen ethische codes serieus nemen. Zij dienen dan wel de provenance in de gaten te houden. Dit is voor tweedehands auto's ook heel normaal en die kosten meestal een fractie van wat de kunstvoorwerpen opbrengen. Die provenance is bij handelaren altijd bekend. Er is geen handelaar die enkele tonnen uitgeeft voor iets waarvan hij niets weet.

Een voordeel voor de handelaren is dat ze weer als betrouwbaar worden gezien.

8. Voldoet de huidige wetgeving (nationaal, UNESCO, UNIDROIT) volgens u?

Nederland heeft nog geen van deze conventies geratificeerd. De wetgeving voldoet dus geenszins. Men kan in Nederland gewoon ongestraft in illegaal cultureel erfgoed handelen. De volkenkundige musea hebben wat dit betreft hun eigen wetten.

9. Dienen handelaren zich houden aan de Red List van ICOM.

De red list is alleen bedoeld om de aandacht te vestigen op enkele zeer schrijnende gevallen. De UNESCO en UNIDROIT conventies gaan veel verder en handelaren zouden zich hieraan moeten houden. In ieder geval kan men van de red list objecten niet meer zeggen dat men het niet wist.

De red list is ook handig voor de douane die zo makkelijk kan zien wat echt niet zou mogen.

10.Hoe kijkt U aan tegen de manier waarop Nigeria zijn cultureel erfgoed beschermt?

Nigeria heeft de laatste 20-30 jaar zeer veel ellende doorstaan. Natuurlijk staat de bescherming van het cultureel erfgoed nog niet de allereerste plaats van de politieke prioriteiten. Dit betekent echter niet dat geen gestolen objecten terug kunnen. Wel kunnen we proberen om te helpen dat ze beter worden bewaard. Nigeria is zelf verantwoordelijk voor zijn eigen cultureel erfgoed.

11.Welke zaken moeten er in de toekomst nog veranderen?

Ratificeren van conventies heeft de eerste prioriteit. Indien illegale handel bemoeilijkt wordt houden ook de plunderingen op. Deze plunderingen gaan door zolang er in het Westen vraag naar is en er veel geld mee gemoeid blijft.

12.Is er volgens u al een verbetering merkbaar?

Waar heel veel energie in is gestopt, zoals in de Binnendelta van de Niger in Mali, ja. Ik heb de indruk dat er ook al enkele handelaren zijn die het niet meer zien zitten om illegale spullen te verhandelen na alle ophef in de pers.

13.Andere opmerkingen

Bijlage 12: Vragenlijst ingevuld door Rogier Bedaux, 5 mei 2003

Bron: NOOYENS, Kim, Vragenlijst ingevuld door Rogier Bedaux, 5 mei 2003

